

Борис Мир Ненадовић
**ПИСМА
ИЗ ИТАЛИЈЕ**

БЕЛМОТЕКА ПРОСВЕТА БЕОГРАД

Библиотека
ПРОСВЕТА
КОЛО ЧЕТВРТО

79

Уредба
Жељко Рајчић

Љубомир Ценадовић

ПИСМА
ИЗ ИТАЛИЈЕ

ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

РЕЧ УЗ НЕНАДОВИЌЕВА »ПИСМА ИЗ ИТАЛИЈЕ«

Књига коју имате у рукама је путник. Слободно се може рећи да је то један од десетак врхунских путника што на српски књижевност уопште има. Стогину и двадесет година је прошло од оног благог пролеће кад га је Љубомир П. Ненадовић, путујући по Италији, написао. Па, ето, тих стотину и двадесет година ни у чему нису могле да изгубе снагу једног двадестипогодишњака. (»Писма из Италије« Ненадовић је написао у својој двадесет петој години.) Поново га узимамо у руке, и поново нас плене његова узмача, младачка свежина, зрелост, самореност, многострука занимљивост.

Прилика је, а можда и потреба, да овакв рекамо штогод о путнику уопште. Шта је то путник, као књижевни род, и које су особине ваљаног путника, који мотиви који смисао његовог стваралаштва. — Писац, био романисијер, весник, приповедалац или драматичар, узима материјал за своје дело из света који га окружује. Овако мале оноко, мајевички до његовог посла неман је за радну собу. А мотиви су сваки, на сваком корак; писмац је принуђен да самог себе обузда, ограничи, усмери. Од једног дела, од две-три линије, од једног уоченог проблема, или питања, писца се упуца да створи читав један свет у

малом. И онда кад жмиће из своје собе, кад крене на путовање, он изазад домамо личи на Вака који је побегло из школе. Он има право само на онолико света, онолико људи, онолико градова колико их може стати у његову веслу, причу, роман. Свако је књижевни до-ло, тако, заобилазна кајава љубави земља, сунцу, и животу. И све што у њега уђе протри промену, проиначење, жгуби свој доста-дашњи, реални живот, да би засјало у новом, чистијем, уметничком руху.

Тако нам песник и приповедач личе на рибаре чија је мрежа увек рапанета, спремна и непоморна. Једноо путописац уме да се осмели, да исплови из залива, да крене у сретанје лодницама и темљама. Он о свему то-вори изравна, без оклевања, без утпњања. Од садрживја сутрашњег путничког дана зависи садрживја сасећет поглавља његове књиге. Ра-зуме се да и путопис мора да има главу и реп, иако оно што га крави, што у ње умива живот, остаје менсирно. Сва људска интересовања и глади спојени су ту у једном човеку. Ро-мансијер, приповедач, песник, новинар, исто-ричар и географ обилазе земље, мора и гра-дове о истом путничком трошку. Задивљени и неуморни, они једни другом уступају реч. Путовање уме да обасја сваку ствар новом светлосћу, оно је, само по себи, обљак бла-го, непрестано експирације. То је, можда, и наука да путујући, без заустављања, побе-Вујемо нишу везаност за земљу, за живот и за смрт, наука да не прекинемо ни никакв путовање, можемо чак и са саме земље живи и здрави некуда избећи. Како друштво је да разумемо ове ралосне, мистащне, не толико лесе колико добро навике Немцловићеве сти-хове из «Писама»:

*Живот, ако није вечита промена,
а он је мртвило без свога имена;
мисли на мисли што сунцу буче*

додек меккано, данас к'о јуна.

Кратак је живот, још краћа младост,
мед док се не зуха, догле није сладост;
живот неуживим слатки је што следи,
младак док с' не трени он млада не вреди,
— Ножичи кату на десно уео,
стромак што ти је отац сачујао,
не брине с' ништа, судба се стара:
док траје људи да буде нара.

Цео човек, са свим својим интересовањима, стоји пред целим светом, са свим његовим чудесима и лепотама. Песник би, сѐм, ту муцао под теретом непрезреаних утисака, географ би био досадан, приповидач би имао глупо антагонизма без реда и смисла... У ваљаном путопису они су сарадници које уједињује једна иста људска страст, страст за путовањем. Отићи што даље, видети што више, запамтити све упореднице и све подесивике! И опет ту човек свему даје свој смисао, своје тумачење, нако све пределе и све људе среће у некој врсти омитање, ван сна.

Ненадовићев путнички дневник из Италије иде у ред путописа садржајем богатих, са жаром писанога, и занимљивих, за нас, изаша разлога. Има у њему нешто вечно младалачког жара, некое одушевљења које није савклањиве природе. Подсетио се да Љубомир П. Ненадовић припада првој генерацији образованих људи подушлоровене Србије, Србије која је четири века стенила под турским јармом, далеко од света, од светскога збивања, од тока историје. У испуних педесет година, она је, сналним тразијем у два узастопна устанка, изишла из густих шума и скривених заселака на некад жрски царски друм, почела слободаније да анде и да мисли, и прве немурне дасге — а Ненадовић је једва од умк дасга — упутиле су се у околине земље, у Европу. За Србе је Европа, у том часу, била

оно што за Колумба Америка. То није уобичајен догађај и не збива се тако често. Неки критичари налазе да је Ненадовићев отиш Помпеје, а нарочито Риоа, сувопаран, ако не и досадан. Престрога суае, у најмању руку. Изгледа да неку нмала довољно слуша да осети лепоту једне млае културне свечаности: пред зидинама Помпеје не стоји биоа ко, ни биоа иаа. Пред тим културним споменником прошлости нашао се унутр кнеза Алексе и сини кроте Матеје Ненадовића. Први на те знамените породице посетил је, на превару, у прахворју националног буђења Србије. Други је, знамо, чак у Русију ишао да би наизоружаве уставике муниципјом снабао. А трећи, трећи изучава високе школе у највећим европским градовима, крстари Немачком, Француском, Швајцарском, и сада, ево, Италијом. Каже нам, уз пут, младом Ненадовић и у каквом друштву путује: Немци, Енглези, Руси. Ниједног свог сународника да помене. Сам је, у сваком случају међу њима. И кад пошти каква културни споменик, кад стине пред гроб каквог песника, кад уђе у сликарску галерију — не чини ли он то све у својству, да тако рекамо, амбасадора једне јако, јако знатне земље, која столећима ништа друго до за своју муку није знала. То Србија посещује Европу, јучерашњи рајетни примару жује се светској културној породици, путује. Она, Србија, успева да прикрије своје детинство чувстве, ама не и своје младалачко одушевљење. Ту ми наизглед оно што смо милочас назвали свечаним тренутком. Јер, ко је тај анонимни, неодређени прималац коме Ненадовић пише своја италијанска писма? Ко други, ако не домовном, заичај, којој, једној и спротој, дугује мианом обавештење најразноврсније природе.

Основни печат овом путописном спису да је, свакако, један људски анк. Средна околност је иста да Ненадовић у Италији сусрет

ма Петра Петровића Његоша, рањеног лави који под јукиним небесима прожимањава последне дане, тражећи дека својој грудној бољин. То је онај момент у књижи кад, заједно са писцем, уздрхтисе, и тај се трептук, касније, сталко продужује. Чудна стаар претосис — ма шта, ја кога он све уме да набаса! Наша, и Ненадовићева знатижеља, и знатижеља свих будућих читалаца «Горског вијеница», нашла се на самом благотворном извору са којег до мило воље може пити. Како да је читао «Горски вијеница», што ће рећи како да је заљубљен у најјакши мим свес, осетно је, сигурно, наласну жељу да сазна нешто о писцу, нешто сасвим обично, што било, маку год сигурно. Ова читалачка особина у леви је са заквалношћу коју према писцу особама, и племенита је. Што се та знатижеља лонскад извргла у неукус, томе нису криви читаоци, него лоши коментари. Писам кога воламо увек има у књижи очина, у најтој машти, црте кетет кетварног, мелостојећег, немогућег. И што га више воламо, то нам ја тајанственији, адљи. Отуда та горуба жеља да о њему сазнамо нешто апсолутно обично, опипљиво, не зато да бисмо га «опустили на земљу», него да бисмо му се, као човеку, могли још више дивити. Поготово кад је то песник Његошев кова: песник менаметљив, менаметљив у ономе што пее. И, ево та, у Напуљу, 1851. године, са аватријерна пратиоца, ево владара Црне Горе, песника, умника, слободара, растуженог дироја чије мислосе и поносне речи Ненадовић предамо записује, сдирнувши с ума, од сусрета са њим, целу Италију, све њене красоте и дивоте. Ветровирасти путник застао је, опеченан, пред милом Његошевом фигуром.

»Нећу ти кини писати о животу Његоша и његовог времена. Нећу ти досађивати с обичајним кљона, киници и другим киница-

нгуости (...) Намисао сам овде на једну српску, важну и живу знаменитост. Овде је владика црногорски. О њему ћу ти од сада писати више него о целој Италији».

Отуда, па надаље, слушамо његову причу, и никад да је се неслушамо.

Упознајемо се с Његошом.

Упознајемо се с његовим начелним мишљењем, мишљењем; премада уморан и онемоћан, а можда баш и због тога, урзлуже се тиј ланк у наше књижевне снагом једног непостојећег филмла «Горског дијенца». «Писна из Италије» и јесу заправо то: поговор «Горском вијенцу». Проксни и достојниственн песник са горичком мисаи на своју Црну Гору, којој књиов, тил дана, невоља за вратом седи. Унук књиов Алексе Ненадовића разговара са пуштинском петњинским језиком слободарским, језиком од давнина заједничким. И Србије и Црна Гора су у безизгледном замишљу пред буру, пред коначно ослобођење. Ненадовић не го ослобођење доживети, Његош, на живост, не.

Вешт публицисти, писац одређеног укуса и обрзовња, Ненадовић умешно упалиће свог великог саговорника и сапутника у разантите ситуација, осушкуже његово дансање. Њоку се мила, нмико безначајна збиља, у којима, и кад говори и кад ћути, главну реч води владика црногорски. Час смо замисљени, час се до суза кивмејемо. Са хаквом дневном, урофеном безомношћу нмив владика раскрнам «верите светог Петра», како их само пословно и нељубално одасери! Обилае оваквих коадтека, уз сву обилаљност основног тона, чмие Ненадовићеве странмие нгуостно запимам нмив, па и забарним, ако кобете.

Ако је Његош главни јунак овог путописа, то још, то ипак не значи да нам је он само зато толико пријатан за срце. То га, у ствари, чмие само још привлачњим за нас,

али основна држк, и мајваленија, »Писама из Италије« је у бавставом књижевном реду у које су она обрчана. Онда се, доста, иваљино на владајућу језика, на почесима његовог зречења у мовијој српској књижевности. Ненадовићев стил је образац складан и чисто приповести, а језик његов је штак и здрав као млеко. Реченица му је музикална, обрчана, а јасноставна, зома јасноставна. И сама писменост, за оно време, много је у нас амачна, а сто ода, несумњиво. Јесте писменост највише врсте, књижевна, уметничка писменост. Ненадовић уме да посматра којеви и људе унутрашњим очима, и ма колико он он сам трудан да остави утисак њермерног, неодговорног путника, љубав према слободи, према ономе што је велико у човеку, ивије из сваког маштаног реда.

Љубомир П. Ненадовић, иначе, признава овој књижевној генерацији која је у Србији деловала поглавита у другој половини прошлог века. Уредних напредних новина хумористичког и сатиричког смера, он се, с неједнаким успехом, огледа у различитим књижевним родоима, аи би тек у путописима, а нарочито у овом италијанском, достигао мериу савршенства. Свајтарство, коме је он тако често плаћао данак, има, за нас, своје оправдање. То свајтарство је, у оно време, имало смислао просветитељски; днајтељка нота, алис превалдева у лепој књижевности, у ономе је тренутку играла улогу припремног, ивије курса у обучавању читалачких маса. Потле дамо аи Ненадовићево дело без закрцање, без жење да грађино даљу у јајету, знавемо у њему, пре свега, једног даровитог, добронамерног, образовног и слободољубивог стварома, из чијег су исра потекле успешне и мање успешне стравике.

Оне које ћете сада читати без грчаје су највише.

Мило Дивојанић

Небо без облака, море без таласа, обале без лавина, даде без једрава. Отворно сам прозор да се нагледам лепе неапољске зоре, која се својим латинским ружичастим крпама трепти већ по врховима ових зелених бршчоба на којима цветају амбунови и доморанце. Поранко сам да ти у овој тишини пишем, поранко сам да ти се јавим са дна Италије.

Прошao је већ неколико дана отицао сам овде, а могао је проћи и неколико месеци па да одет ништа не пишем. Лепота Неапољског златва заузме цело време што га путник има овде да проведе. Мој Бијрок и Данте, који су ми најмилији другови на овом путовању; у Неапољу стоје негихнути; по њима се хвата прашина. Јутра су пријатна за гледање ових ливних предела, вечери су лепе за шетање поред обала морских, остали део дана, кад сунце упече, утасан је за разматрање музеја и галерија, а тиоке талијанске ноћи — за одмор. У Неапољу штета је да путник чита или пише. У Неапољу песник треба да лева, виртуоз да свира, сликар да слика; а ми остали само да гасавмо. Одавде не очекуј дугачких писана, као што сам ти писао из других места швајцарског. Песковите прајске равнице или швајцарског често кише задрже путника у соби, и он мора онда да пише. Из Неапоља задовољни се кратким белешкама, јер сваки тренутак што се у соби проведе изгубљен је за путника. У Неапољу чини се да чује за ручком где понеки путник, као какво чудо, каже: «Давно сам цело пре водне седео код куће». А није никакво чудо кад когод, и на дочекавши свршетак

ручки, иза стола устане. Хита да иде у Помпеју, Казерту или на острва.

После Лондона и Париза Неапољ је највећа варош у Јевропи, али за његова околна крају да су најлепше на целом свету. Ја их бар ни на једном прибрежју морском, ни на једном швајцарском језеру нисам видео лепших. И сама варош врло је лепа, и за путнике, који овуда тако радо путују, у свему удобна. Њене пијаче, њене улице, цркве и палате, њени хотели и позоришта задовоље и оне путнике који су на париским булеварима шетаали и у првим немачким варошима живели. По другим талијанским местима није тако.

Одсео сам у хотелу »Нови Јорк«, који је на самој обали морској, на пристаништу. С мојих прозора видан се цео залив морски са својим зеленим обалама, а над се огњени Везув, чији се врх непрестано пуши: али од њега подиже се у висину као какав облак. По врховима брешчиња виде се баште са својим летљивим палатама, виде се високе палме и погдеоји китарис. Некабројне лађе и пароброди муљају се на мору. Све је то обновило у неко чаробно плаветнило. »Поднајеш ли ону земљу где лимуни цветају?« — Ово је та лепа и топла земља. Дуго сам стојао у једном воћњаку и гледао како се на граница жуте поморанџе и лимунови; прихватио сам их рукама да се уверим да нису од воска направљени, али да нису измањени.

За ово неколико дана откако се овде бавим видео сам и многе знаменитости неапољске; али о њима не могу ти сад писати, толико ме ова лепота овде предала занима. Поједом по вароши да гледамо цркве, галерије, палате, прођемо поред каквог пролаза, одакле се измеђ кућа види море, Везув, Искија, Капри; зауставимо се, гледамо, поједом, осарнемо се, овог стиснемо — и тако прође нам и дан. Да ништа нисмо видели што је у Неапољу, и што је рука човечја створила, видели смо оно што је природа створила; видели смо Неапољски залив, и видели смо много.

Нисам се чудувано гунђао испод Темзе; нисам се чудувано висили торња у Штразбургу, а лепоти Неапоља чудувано сам се. Не можеш мазети: али је

депаша увече када га сунце оставља; али ујутро када се први зраци сунчеви кроз дим Везува краду; или ноћу када га месечина обасја.

У овим варошима, где је свака икона у цркви знаменитост старе или нове вештине, у овим пределима где је са сваког брешчића леп и друшчији изглед, путници су свагда уморни, али свагда задобавни. Како спавне, житају да иду тамо где је синоћ при вечерни уговорено; како се руча, опет трче на друго место; тек што би се хтео одморити, кажу ти за нешто што треба тога дана видети, јер после ја читаве недела за гледаоце затворено. Ако си раније пошао, мораш измечкивати друштво; ако си одомно, мораш трчати; ако си заостао, четчерона (воћ што нис по вароши води) лута на врата и виче: «Сви на нас чекају!» — Путник не сме ништа што је за гледање оставити за други дан, јер онога другог дана искрону друге ствари које треба гледати.

Сад у Неапољу има много путника. Путници који ради свога зарења траже благу климу, долазе у јесен, а брже одаваде у пролеће, чим почну врућине; путници вештачи долазе у свако доба године, и баве се подуже; путници који путују само путовања ради, сврате у Неапољ обично у пролеће: походе Помпеју, пењу се на Везув, једу макароне, па оду: — куда? — свуда, само не тамо где су били. С таквих десетак путника и путница ја сам у друштво. Ти би, можебити, желео знати ко су они путници. Заједно смо дошли, заједно смо одасли у гостиници «Нови Јорк»; заједно ручамо; једног четчерона имамо; заједно свуда по вароши лутамо, и ми се не познајемо. Један другом рекнемо «добро јутро» при састанку и «лаку ноћ» при расстанку; то је све. Нико неће својим разговором и запиткивањем да досађује другом. Сваки има по једну књигу у којој су знаменитости Италије; то нам је разговор. Један другог не позивајемо нити знамо које је народности који. Ко би могао погледати ко је откуд. Сви говоримо рђаво талијански, сви говоримо рђаво француски, све говоримо рђаво немачки. То су све они светски вечити путници којима је хотел — кућа, којима је океан — језеро, којима је Швајцарска — домаћи парк, којима је читав круг земљи — отаџество. У

разgovoru padaše pomisao da sekoj reči na usta iz koje
vidiš da je jedan od njih pre nekoliko meseci bio
u Brazilu, drugi da se vraća iz Kine, a treći da
je proveo nekoliko godina u Kalkuti. Samo jedan
jedini Nemaц ima među nama. On je rad da se sa
svima razgovara, da se sa svima upozna; ali uslu-
žene mi s kim se družim, iz našeg družtva, nije
mogao upoznat bliže. Nemaц na putu rado prave
poznanstva; kako progovori s tobom deset reči, on
ti odmah kaže kuda ide, otkuda dolazi, kako se zove
i čime se zanima: »Ja sam doktor Miller iz Aјsenaha,
kao brata majora u praјској војsci, dolazim iz
Сингаје, путујем у Маату!» Енглес га гледа и ћути.
»За што ми на пријатно путовање наше, желам, по-
штовам господине, да се упознам.« Енглес га гледа
и ћути. »Смем ли питати за ваше поштовано име?»
»Не!» одговара Енглес, па даље гледа и ћути. Немац
се опрости, оде, и у себи помисли: »Али се сви на-
разговарасмо!»

Међутим, сви ми пријатно проводимо време у дру-
штву и сваком приликом услужни смо један према
другом. Наш чичерони одржава везу међу свима
има. Само он један говори. Ми ћутимо, гледамо, и
ретко кад завиримо у своје путне књиге; да се уве-
римо да нас не лаже. Чичерони, коме сви заједно
плаћамо да нас води по вароши, непрестано трчи од
једног до другог, непрестано говори. Кад погледаш
у море, говори ти о мору; кад погледаш у ово плаво
небо, говори ти о небу. У црквама и галеријама го-
вори ти о Рафаелу и Тицијану као да је с њима од-
растао. Ако идеш поред обале, казује ти где се ко
удавио, где се који лорд с чашицом преварио. Путем,
прича ти у којој се кући што догодило, волај те где
се може што купити, склоп те свраћа у кафану где
се и он одмори и о нашем трошку почасти. Ако хо-
ћеш цигара, морамо с њим да идемо кроз две-три
улице тамо где он вели да су добре, а све друге ци-
гаре што се продају на другим местима не ваљају,
и још нас упут уверава да то он не чини шта неку
омај продавца неку награду да је само да би му пут-
нике доводио. Он говори француски, али све речи
изговара до талијанском начину. Зна неколико речи
и енглески, и врло се обрадује кад га некоју енглеску

рек рекне га та Енглез још разумеју и насмеше се. Ако те држи да си Рус, он ти поброји стотину немца грофова и кнезова које је по Неапољу водио; ако те држи да си Енглез, броји ти немца лордова и показује писана сведочанства колико је Енглез на Вољуву нам на мору од очевидне смрти спласо. Не да нам проћи ни поред једне знаменитости — да нас не заустави. Кад једном што каже, трчи редом, те и онима другим то исто казује. Не води рачуна много о томе да ли га хо слуша и разуме. Он прича све, и оно што је било, и оно што није било.

Дуго сам ти говорио о неапољском црчерону. Шта да радим, кад се о неапољском краљу хем шета писати.

II

У Неапољу, марта 1851.

Нећу ти више писати о лепоти Неапоља и његовог залива. Нећу ти досађивати с описивањем пикона, кипова и других знаменитости. Ма колико да су оне лепе и важне, све је то од мермера, бронзе и боје. Ма колико да су лепо и живо израђене, све је то мртво, све је то хладно. Оно што у самом себи нема осећања, побуђује у гласовима само варљива осећања. Написао сам овде на једну српску, важну и живу знаменитост. Оваде је владика црногорски. О њему ћу ти одава писати више него о целој Италији. Могао сам овде провести још двадесет дана па да одем и да га и не видим. Случајно сам га нашао. Сада ћу ти причати лако.

Прошле недеље ишао смо на западни крај Неапоља, и при повратку похватали смо чудено металаште што се зове Квјаја; ту је и парк Виларсале, где смо међ гранатим поморанџама у хладовини дуго седели и посматрали море, које нам је својим таласима до ногу допирало. Многи од нашега друштва, простренивши своју струку (плед, шва), дежао је на самом морском камењу и бленуо у море и његове околине. Најлепша и највећа неапољска господштина

vrvela je tuđa pored nas. To je njihovo najmilije
šetalište. Stotinama skupoćenih kola sa gospođom
i gospođama prolaze tuđ; ima ih dosta i пешке.
По самим случајима и по коњима може странац познати
да ове још Бурбони владају. Сва кристокрајца по-
наши се као да је у Версаљу у време Лујовића Че-
трнаестог. Сви беспосласни богатиши сунчају се и
возају на том шеталишту сваки дан до четири сата
после подне.

Ми смо јуто седели и гледали ту шарену гомилу;
једна нас наше четворни кренуо да побегне. Недалеко
одатас, као смо били поред једне трикратне куће, каже
нам четворни да у тој кући, на трећем боју, ми
руски капелан и да је сад баш тамо служба. Друштво
је било уморно, нико се није хтео тако високо пења-
ти да види руску литургију. Један Енгелс рече да он
неће ишта да гледа што у његовој путој књизи
није споменуто. Други ми рече да је то видео,
и вели: «Ако нисте негда видели, можете свратити,
вредно је и то видети у свом животу». Сви одоше у
гостионицу. Био је близу подне. Сам ја свратим у
ту високу кућу, и по лењим, широким степенима по-
пењем се на трећи бој. Ту је била карела руског
посланства. Удем унутра. Беше пуно људи и жена.
Већином били су стари и крупни људи са војеним
кнежењом; сваки готово имао је ка капуту по кома-
дић црвене панталке од ордена. Један висок свеште-
ник са лепог црном брвом, у богатим оделавима,
служио је литургију. Пошто сам стојао неколико ми-
нута, изађем и побег кући. Снамаћи ми је ступе чу-
јам да нешто издалека одао звекеће. Зачудим се кад
мало затим видим једнога Црногорца. Мала, висок и
леп човек. Одевен је био чисто и лепо; на њему су
биле црногорске хаљине од беле свите (чоке), црно-
горски капа на глави, за појасом сребрно оружје, а на
прснома врло лепе токе. Он је све по три степена
убрзо склакао, а токе су му звецкале на грудима.
Кад хтео да протрчи поред мене, запитам га ја: «От-
куда ти овако?» Он се на ове српске речи трже, за-
чудан се, и по тога чудно повика: «А, побогу брате,
јеси ли Срб?» — «Дабогме да јесам!» — одговорих
му ја. «А да ми оспрости господар», рече он даље, «до-

сад ме није сунце грејало! — Омет га је упитам: »Откуда ти чак оде у Неаполу?« — »С господаром! Ту је и он, и цијелу смо зиму овде провели.« — »Хејас да ме водиш господару.« — »Причекај ме«, рече, »на овнијем стубама, само док се три пута прекрстим — па ме ето одмах.« Затим одскачи уз башмаке. Ја сам га пратно очима. Пред вратима остави своје оружје и оде у капелу, из које се хоромо крутно руско појаче. То је био Вукало, перјаник владишке Петра Његоша.

Ја сам се врло обрадовао што ћу видети тога чувеног црногорског владарша и великог српског песника. Што сам год његово читао, остало ми је у души. Његов Горски вијенац прали је велики српски књижевности. Полако сам силазио низ степене и благослањо сам овај случај који ми је доско овакву радост. Жељан сам био српски говорити. На целом путовању, од Париза долаз, нисам видео Србина. У туђини свака јелва чека да види свог sunarодника. Само Енглез за Енглеза не мари. Влада зато што их свуда по целом свету има. У најмањем и у најудаљенијем углу ове наше планете они се на путовању налазе; како на Монблану, тако и на Чамборсу, они се срастају. Ко би тај народ по његовим путошним сјамо, не би га правично оценно. Они су, кад путују изван Енглеске, сви чуђаши. Путовање је права страст немудрих Енглеза. Пре двеста година били су тивки. Шекспир, још у оно време, подсмива им се како продају своје земље да виде туђе земље.

Тех што сам сишао на улазу, стиже ме Вукало, и даље поћемо заједно. Путем каже ми да је ту од Црногораца још и Андрија Перовић, сердар црпки, и Вуко Срдановић, управитељ двора Владичина. Питам га јв. како је Владика са здрављем, јер сам слушао да болује од немале суве болести; и он ми каже да му је ова блага неаполска клима зимус врло добро чинила, »далк јес, вели, «још слаб; несрећни кашаљ често му се повраћа; а и књиге му гране стижу шта Омер-пиша у Босни ради, па је често једак и зловољан«. Између осталог запитам га путем зашто рече да га досада није сунце грејало, јер то ми беше заговетка. Зато он одговори: »А да како да ти се не обрадујем! Погубих ти у овом несрећном свијету.

Није јак те ладноћом не разумије; нап говорно љему кан стоји, свејдано. Овде сам ти био мијеле зиме као у тавници. Нема ко «добро јутро» да ми рече. Није сам те много даље ни ишао по Напуљу, него од куће до ове цркве. Куд се гођ мијем, накупи се, фала богу, свијет око мене, ка да јојесу нигда живели човјека. Богам је овај народ не друкче већ ка стока. Све је милошито.» Путао сам га хоће ли Владика скоро показати до Неапоља. »Богам ти не укјем казати. Ко ве моћи његове мисли погодити; док истом рече: «спресијте! — а све ми се чини; нећу тај срећни час кад дочекају.» Па опет настави жалити се на своју самоћу: »Сердар Анарија васцијели авн сједи на балкону; Вуко ми посла сваки час око господара; а ја тужим у самоћи за нашом лијепом Црном Гором.»

У том разговору ућемо у кућу гдје је Владика седео. Та је кућа на углу улице, беш према великом хотелу што се зове »Рим«. Има врло леп изглед на море и на све стране. Владика је седео на првом кату. До његове собе треба проћи две собе. Ту наћем Вуку; и он ми се врло обрадује. Док се ја с њим поздравих и мало поразговорих, а Вукило већ излази из Владичине собе и виче: »Хијде, зове те господар! Ја мало прехорим Вукала што ме је тако одамна јављао и што није причекао док се мало од прашине очистим.» »Како си ме пријавио, кад нити знаш ко сам ни откуд сам; шта си му знао казати?» — »Ја сам му казаво», рече, »јавио сам, господаре, једнога Срба!» — »Па како га?» — »Ево га, довео сам.» — »Пустн га амо!» — »То је све; а шта ћу му друго кажевати?»

Ја, кад сам пошва из гостинице, нисам знао да ћу тога дана изићи пред једног владцоца, био сам обучен ваљаво и немарно, као што се многи путници носе по страници европима гдје нигда никогга познатог немају; а прве туристе, нарочито Енглези, укјивају у неком задовољству кад се Талјани за њима осврћу и гледе њихово одело. — Нио сам славни шешир, ка Робинзонот није био друкчији; то је прво што путници купе кад дођу у Италију. Док сам ја доводио у ред своје хаљине и брисао чизме од прашине, Вука и Вукало стојали су и правили примјетбе, а

покаткад би рекао: »Иди, чоче, унутра! Шта мари господар јеси ли ти мало прашљина нах нијеси!« А кад ја почех навадцати и рукавице, повиха Буко: »О, Вукало, богачи ово је неки лансман, па задукао неће у наше крајеве те научио српски.« Ја сам се смејао, и они су се смејали. После сам видео да и они носе рукавице.

Кад сам био већ своју тоалету мало у ред довео, отворим врата и увек у Владичину собу. Ја сам себи представљао владанку црногорског као и друге владике — у другој пријој мантији, с камлавицом на глави, с бројаницама у руци. Такву сам и санку из младих година његових виђао. Кад увем, погледам по соби. Соба знана и велика. Три прозора гледала су на море, а један на улазку на краљев двор. Усред собе стајала су два стола: на једном беху растурене књиге. Било је два аспа камбета и више великих и малих столица, са другим потребним намештајем; на зидовима, осим огледала, било је различитих слика. Десно од врата, у углу собе, био је камен од мрамора, оцак по француском начину, у коме је горела мала ватра. Према томе оцаку, у великој, сениској столици седео је један крупан човек у црногорским хаљинама с црногорском капом на глави, и држао је гвоздене машинце у руци, те њима царао ватру. Једва је могао приметити да је неко ушао.

Никог другог није било у соби. Првим погледом уверим се да је то Владанка. Провем кроз собу и на два-три корака зауставим се пред њим. Он окрете главу и погледа ме. Ја му се поклоним и рекох: »Добро јутро, господаре.« Он ми одговори: »Добра ви срећа!« И одмах продужи: »Ви сте из Дворашије?« — »Нисам, господаре, ја сам из Србије!« И кажем му укратко: да сам био професор у Београду, да сам зимовао у Паризу, да сада путујем да видим Италију, и пре свега казав сам му како се зovem. Моје име учини му се познато и одмах ме запити: »Јесте ли ви што писали?« — »Јесам!« — »Је ли ваша Славенска вила и новине Шумадинка?« — »Јесте, господаре!« Зато се он осврте и привуче к ватри једну столицу: »Сједите«, рече ми, »ми смо стари познаници. Сам вас је бог послао да ме у овој самој разговорите.« Пружи ми руку, те се са мном рукова. За-

твом се змиося и убути, па из тих мисли, после не-
колико тренутака, јачим гласом узвикну: «Али се ми
Словени изробовасмо!» И као нека срећна указа му
се на ангу. Док сам ја смислио шта да ми кажем
за то, он продужи после кратког ћутања: «Али ми,
Црногорци, богами, нијесмо! Сваком слободном чо-
веку можемо слободно у очи погледати. Ни пред ким
се не морамо застијати.»

Питао ме затим много о Србији. Прекла сам одви-
сно из Србије, опет сам му причао све што сам знао.
Он је врло пажљиво слушао. У томе разговору запита
ме: «Што се већ једном не диктете на Турке код
толиких анјетих прилика? Што не прегнете једном?
Па ми отуђа, а ја одоуа, да се на Косову састанемо.
Па док дипломати измињају међ собом своје ноте,
ми бемо сами посво свршити, па ћемо онда Јевропни
капати: «Оно што сте ви звали Јевропске Турске,
оно смо ми! Зовите нас како хоћете, само поштујте
у нама ауре; а нама је исто тако драга слобода и
просвјета као и вама.»

Пита ме: «Зашто забранише ваше новине Шума-
динку?» Кажем да маже да растростире одвећ
велику слободу. «Онда», вели, «мека избришћу из исто-
рије имена свију српских војвода, јер су се они сви
борили да буде што већа слобода.» Затим, после
кратког ћутања, додаде: «Шта се Србија има бо-
јати слободе? Србија, коју је слобода ројала, која
свако са слободом може унутријед поћи. Куд год ми-
сли да корачи, очекују да ми слободу донесе. Су чим
ће поћи браћи која су под Турцима, ако ми слободу
не донесе?»

Кроз стаклена врата видни где на балкону седе
један Црногорац, огрнут ђистерцом (црвеним крат-
ким ђурком, с аничком), пуши дугачки чибук из
оковале смислје (тако они зову лулу). Показатка и он
погледа на нас кроз стаклена врата. Крутан, пристар
човек, дриок великих бркова и необично велике
главе. Седе на балкону као орушћина на каквој ли-
твици: само главу показатка окресе на једну или на
другу страну. У неко доба и он уђе у собу, и, не
обаврћући се на нас, пове тилци кораком преко себе,
да нас даље на друга врата. Владика, кад га при-
мети, рече ми: «Што си не поздраваш са овим госпо-

дином? Он је из Србије.» Сердар Андрија, то он беше, заустави се и мало осмехну: «А откуда бих ја знао, господаре, да је то Срб. Ја мислих да зборите француски.» Ја се поздравим и полубим са сердаром, а Владика рече ми: «То је мој зет (сестра му за њим) ловео сам га да ми се нађе когов свој, ако би ме ова несрећна болијест удавила у овом туђем свијету.»

Даље, стојећи, продужимо разговор о моме путовању, а највише о њиловом бављењу у Неапољу. Сердар се не жали на дуго време. «Ја, вели иједнак на ови балкун, па што гов има господе и госпова и карош, све знам, јер све овава паса (пробе). И иједно неће проћи а да не погледа горе у мене.» Владика се осмехну, па му рече: «Ти мислиш да они таде у тебе, а они гледе у те хаљине.» — «А багми, господаре», прихвати сердар, «ја мним да у мене гледају. Ево, објеси ове хаљине па балкуну, па ако неко у њих погледа, онда рећи што хоћеш.»

При растанку рече ми Владика да му сваки дан и пре и после подне долезим — «па ћемо», вели, «зједно ићи по Неапољу.»

III

У Неапољу, марта 1851.

Опет ћу ти говорити о Владика; само о Владика. Непрестано сам с њим. Како изостанем једно пре мам посла подне, ето ти Вукава или Буча х мени: «Ће си, мочо? Хајде, зове те господар!» И свагда би ме дочекао пун тањир поморани. Владика их слабо једе, и то само по једну кришчицу, јер му, ако јису савним савтке, поаледе кашаљ; али је приметно да их ја радо једем. Многи говор му каткад шкоди. Он често по неколико сати седе у својој великој столци и ћути. За то време ја му што причам, новине пак какву књигу читам. Играмо и шаха, али он нема стрпљења. Неколико сам пута ручао код њега. Он јрло мало једе, и чува се од протисања јела. Ништа не пије. Једе обично много грожда. Овак има тако доста грожда као да је свад са чокога узбрано.

Мене неистрпиво мули поморанцима. Како их нестане, он аути руком о руку и виче: «Бовани!» (то му је сауте. Тадајан, узео га да га служи док је овде) и заповедак му да донесе мањо поморанше, јер, вели, боји се ако нестане поморанши, отиди Бу. Ож налази неку забаву у томе кад гледа како ја једну по једну поморанцу луштним и уз то причам му о Србији, о различитим ситуацијама у Београду и о својој нуговању. Кад коју поморанцу олуштним, да он каже да неће бити добра, виче: «Баца ту, га не ваља!» Кад мањем да какву лепу поморанцу, он рекоше: «Дај и мени једну хришћинцу од те.» Путници, зајеста, у Неапољу виче једу поморанше, него у талијанским вероцима. Овде вода није добра; ја је никако не пијем. Путници у Минкени место воде пију пиво, а овде место воде имамо поморанше, које су врло јефтине да се лаварони с њима по улацима туку.

Владиком слабо што чита и пише. Болест његова смета му радити. Ја му читам новине, пишем писма и друго што му затреба. Каже ми да се зинус започео свикивањем Црне Горе и њене историје, на француском језику. У томе помагао му неки одашњи адвокат, Бузела Каза. Он сваки дан долази, те с Владиком по један сат ради. Владика му обично анктури, а он француски пише. То је дело већ готово. Сада га само прегледају. Владика ће да га пошаље неком француском свикивељу, по имену Беликетеу, с којим се негда познао и о Црној Гори причао му. Беликетеу био је услађен његовим причањем, и желио је Владика да му тако капаше како му је причао о Црној Гори. Ово је дело, као што миј рече, удешено за странце који нас не познају.

Овај Бузела стариом је Француз, и жесток је републиканец. Стреховито се љути што Луј Наполеон, садашњи председник Француске републике, смери да постане император. Ја и он тога смо мињња да неће ни три месеца владати ако се прогласи за цара. Владика се смеши и каже: «Хоће, богме, владаће, као што му је и стрци владао. Кад се Јевропа подијели на мале кантоне, а сваки кантон буде од два или три младики дуца, и кад буду међ собом у савезу и узину стајају војску, онда ће бити мирни и сло-

бодна. А докле год један човек може располагати са милион војника по својој вољи, докле ће и његови сусједи стурјети и бити умиштовани; он знао се он президент, император, конзул или папа, то је свједо. Човјечанство не може бити спокујно и срећно докле је подијелено у државе које имају за главни циљ: себе, вјеру, народност и династије. Благостање свих појединих људи треба у сваком обиму да је краљ државе и читавог друштва људског, и онда ће на земљу доћи царство небеско, које је прије двије хиљаде година Христос наговјестно, и који владати и народак славе и преуноси, а не хоће да га разумију. Доћи ће царство небеско, царство разума, али ми, миједах што сада живимо, нећемо то дочекати. Човјечанство споро иде напријед. Оно сазријева упоредо са планетом на којој живи.»

Тако отпоранке говораше Владика, а Бузеп, отчаран тим говором, стојаше пред њим. Путем, кад смо ишли кући, Бузеп, дивећи се Владика, рече ми: «Верујте ми, овај ваш суверен бољк је републиканец него президент Француске Републике.» Ја му кажем да је он текли слободњак свуда и свуда, и да се то огледа у свим његовим песмама и књигама које је издао и које народ српски уважава као највишије своје благо. Казује ми Бузеп да се многе Владакне речи међ слободњацима по Неапољу причају. Владика ни у једном друштву, па било то међ самим краљевима, не крије да љуби слободу и просвету: «То ће,» вели, «проверати Турке из Јевропе и избавити мој народ». Сви важнији оваквих људи полагали су га и не могу довољно да га се нахвале. Одав је велика партија која тежи да се сва Италија споји у једну државу. Причали су ми у хотелу да је Владика једном новинару рекао: «Да мој народ има текло богатих и великих вароши, ми би се за двије године спојили и ослободили.» А у другом друштву, где су краља критиковали што им не да устав, рекао је: «Цригорши поштују јунаке; ја браним вашиг краља, кад је он један јачи од вас милиона, који се на њега свуда жаале.»

Енглези га такође много уважавају. Једном пре подне седео сам и нтрово шехи с њим, и један лорд пријави се и уђе с речима: «Нисам могло поћи из

сваком приликом позивао краљ у двор. — Двепут сам био по Владичином послу код Ротшлда, био сам и код Фортуната, министра иностраних дела, и код барона Шепинга, руског шаржедафера. Руског посланика овде нема. — Сви ме држе да сам његов секретар; јако ме зову, тако ми се одзвак. Ваванка ме представља својим познаницима као професора из Београда или журналисту, а кад год и он каже: »Ово ми је сада секретар.«

Једно вече провео сам код Ротшлда на његовој вили (пољском дворцу). Друштво је било лепо и одлично. Седело се и ходало и по собама и по башта. Владика се обично носи пркогорски; и тада је био обучен у пркогорске хаљике, које му врло лепо долажују. Разговор се готово свуда водио француски. Сви су били путници, из свију крајева света. До Владике који се могао доћи, једнако су га окруживале најлепше даме и мољале да им прича о Црној Гори, о четанима, о ратовању Црногораца. Владика је био добре воље; говорно је непрестано. Ја, који га сваки дан слушах, дивно сам се тада његовом говору, његовим причама и језгроиним досеткама. Он је често при томе причању долазио у поетско олушење. Куд год је корачио, свуда су га пратиле најлепше господа и господе. У своје, обично кратке, приче о Црној Гори мешао је вешто срећу и несрећу, јунаштво и страховање, победу и погинуће. Све је он то умео вешто једно поред другога уласити да лепо стоји, тако као кад добар ткач вешто уткне различите боје. Само на једном оваквом вечери могао је сваки видети да је то поета, да је велики поета. Он је говорно онако као што је у »Горском вијенцу« говорио.

Сваки од младих Неапољана и путника који га је те вечери слушао желео је ићи у Црну Гору. Он их одвраћа од тога: »У Црној Гори«, вели, »има хотела, ни меких постеља; нема путова, ни шеталишта; нема позоришта, ни балова. Само синови Шларте у којој би се задовољили. Црна Гора је град у коме је оклеанута последња искра српске независности. Црна Гора је кремен који на сваки удар огњ аље.«

Ротшлд није много слушао описивање Црне Горе. Он нема никакво познате у себи. Као је Владика

најлепше ствари причао, он ме упита: «Кују ли се војни на Цетињу?» И мало после упита Владика: «Зашто не кујете ноже у Црној Гори?» А Владика био ми одавно почео ковати. То му је талијански казано, а ипаче дело је вече француски говорно. Он има обичај, кад кад усред француског говора, казати неке обичај, кад кад усред француског језика. Кад га неколико реченица на талијанском језику. Кад гађе у талијанским речима јачи израз, он се њиме послужи.

После поноћи отишао смо кући. Кад смо сели у кола, уздахнуо је Владика; уздахнуо је тешко, као кад миш кад помисли на гроб свога јединца. Од тога уздицаја у мени је срце затрепало. Ја нисам ништа говорио. Он после кратког ћутања гласно рече: «Јадни мој српски народе! Када ли ћеш ти постати просвећен, слободан и срећан као и други народи! Па се даље свет удубио у мисли; а кола су наша туцала по лепим оним улицама. Путеша дођемо пред негов квартал, где он изађе, а негова кола одвезу мене даље, у моју гостионицу. Владика је то вече господи и госпођама причао, у најлепшим бојама, све оно што најбоље и најлепше има српски народ; а кад је био у кола и остео сам са својим мислима, мислима су му преа очи све незгоде и патње српског народа: сиромаштво, непросвећеност, робовање, пошлост. Отуда овај тешки уздицај. То ми је сутрадан, изаслешен у својој великој столици, са тужним осећањем казивао.

Владика се тога вечера упознао са вицеадмиралом америчке војне лађе «Независност», која је овде у зајезу од пре неколико недеља. Он је одмах сутрадан пошљао Владика и при повласку молио га овим речима: «Да погавар слободне Црне Горе укључе пошт и посетит убојну лађу слободне Америке». Пошто Владика обећа да ће доћи, пошље му он послат подне један војени чланак са вештакапетином лађе. Владика одмах пошљаде по мене да идем и ја. «Али», рече, «не могу да идем у таким каљинама него у црногорским». И тако, које од његових каљина, које од оне тројице, преданем се и обучам као Црногорац. Кад сам се био обукао, сви су гледали узга ме и мислило како ми стоје црногорске каљине. Бука се смеје

и каже: »Ко би рекао, господаре да је ово они исти?«
Сердар Амарија прави ми комплименте вако ми
добро стоји црногорско рухо: »Е, богамн, сада си чо-
вјек као к ми!« А Вукло придодде: »Како те није
живо тродити ковце за оне таајанске крестине.«

У три сата по подне седасмо у чамац. Пошла су
и сви три Црногорца. Чамац за неколико минута пре-
несе нас до лађе која је подалеко у отвореном за-
ливу стојала. Вицеадмирал дочекао је Владатку не
степенима лађе и примио га с тишца. Како он, тако
и сви официри били су обучени у пералану униформу.
На лађи били су упаравени сви војници с пушкарма
и одали су војену почит Владатку, и његова војена
музика свирали је, а лађа била је окићена мноштвом
застава, међу којима је искорно велики американски
барјак са својим звездама. Вицеадмирал провео нас
је од најдоњег боконга лађе па до горе, и све нам
показвао што се имало власти. То је био један од
највећих американских бродова. После смо седели
мало у официрској соби, где су нас послужили по-
кни пићем налик на рум, али је блаже од рума. Ви-
цеадмирал дао је Владатку, за спомен ове посете,
једну малу влав злату лопу малу Северне Америке и
један мали златан ковач који је кован у време осло-
бођења американских држава; и к томе још неке
ситне американске ствари које се овде ретко могу
видети. Владатка је после вицеадмиралу послао не-
мар нешто од црногорског оружја. Владатка истински
љуби Америку. Са одушевљеним је говорио и слу-
шао о Америци, о њеном напретку, о њеном уставно-
вима, о њеној слободи. »Знате ли ви«, рече вицеадми-
ралу, »да сам ја много пута премишљао: да залку-
рим, па да оставим Јевропу да доведе у Америку, и
да ништа више не читам о Јевропи. Аутом се на
тубинце, аутом се на своје. Седмдесет милиона
мога племена мртвим сном спава кад сви народи
напредују и уживају плодове слободе и просијете.
Отишао бих из Јевропе; није кад ме непријатељ при-
тисне, него кад видим да овако велико племе као
што је словенско нема толико ни физичке ни морал-
не снаге да победи једну моју браћу од тиранске
турске руке.«

Када изавосмо на кров лађе, Владика погледа, па рече капетану: «Којанко може бити дугачка ова лађа?» Па у исто време окрете се Вукалу: «Што мијеси намјерно колика је ова галија да можеш причати у Црној Гори?» На те речи Вукало одмах извади из појаса свој јатаган заједно са корицима, па се даже и оде код лађу мерећи и вичући: Један, два, три, четирн итд. За њим су трчали официри чулећи се како се одмах сетио да измери, а није тражио ни концв ни конопца.

С лађе смо уживали у прекрасну изгледу на вост, на острва, на Везув и на сву околину. Владика се опрости с американским господом, и седнемо у чамац. Ушрећени војници опет су одан почаст оруђјем, а музика је свирала. Када је Владика сео у чамац и пошва, топови с лађе почели су тревати, двадесет и један топ поздравно је сувверна Црне Горе. На многим другим лађама, поред којих смо плавали, заставе се подигну увис, а сви морнари полетеше као птице на катарке; обале се закрмеше од голмле света; и са више страна захори се: «E viva, viva!» (Живео, живео). Владика је подизво своју црногорску капу и благодарно им.

Наш чамац ишао је као стрела, а дугачка американска застава на њему дохитала је воду. Прошла смо кроз стотине различитих бродова. С једне грчке лађе поздравилше Владикау бурном песмом; зашело песмом рата, песмом ослобођења. Са више лађе капетани и морнари дигали су руке увис и махали шапама. То су, по свој прилици, Далматинци који познају Владикау.

IV

У Неапољу, марта 1851.

Прво сам се на Везув. Сваки корак остаће ми пријатна успомена целог живота. Из гостионице «Новог Јорка», где још станујем, пошло је нас десетак које Енглезв и Енглескиња, које Французи и Немци. Много смо лађа пре тога при ручку уговарали кад

ћемо поћи, како ћемо поћи, шта ћемо постићи. Пењање на Везув није лак посао. То је брег велики и стрменит. Везув је близу Неапоља, али ипак смо рано пошан. До Резине, села испод самог Везува, ишли смо по лепом путу, готово измеђ самних кућа. Не знаш где Неапољ престаје а где почињу друге варошнице и села. Готово читав овај залив опседе су куће и беле се свуда покрај обале као дабудови поред језера. Сви ови људи живе у непрестаном страху да их Везув својом ватром не затрпа. Неапољ се ретко плаши, он је доста удаљен, и заклања га морска отока.

Од Резине почиње пењање на Везув. Ту смо ишли све што нам је за даље требало: коње, мазге, воде, велике штапове итд., а из Неапоља понели смо шта ћемо јести кад оглаваимо. О томе се постараво наш гостиничар. Многима су вирале из цепа мале бутелје различитог пића. У Резини ишли смо још много путника. Ту смо се суслигли из свију крајева света, као што се суслижу хаџије пред капијама Јерусалима и на обалама Јордана. Из Резине, како се пове, иде се узбрдо. Но није још стрменито. Осим наших погођених пратилаца и оних што су поред својих мазги ишли, било је још много и других незваних што су пошан у нади да ће нам тдегод успут затребати и њихова помоћ и услуга, и да ће том приликом штогод заслужити. Они носе на продају вина, воде, поморанџи, штапова итд. А осим ових, који су до на врх Везува ишли за нама, пратила нас је више од пола сата гомила деце, жена и старца из Резине и Портичи, трчећи за нама, боси и полунаги, просиоци су милостињу. Непрестано вичући «*Madia santissima*» (пресвета Марија), јурнали су нас као да смо им нешто отели. Тако су нас из Резине испратили, тако су нас при повратку дочекали. То је њихова навика. Ништа не радити, то се код њих зове живети. Тим се лаварони одликују од другог света. Вазални пладују. Лакоше им је од путника који овуда ирве испросити штогод него зарадити. Куд се год путник махне, хаџбе ка њих. Ахо те каква грана заклачи, ако је каква камен на путу, ако ти што с коња спадне, по десеторо њих потрче да ти учине услугу. Помажу ти и онде где ти њихова помоћ никако не треба, на

самим даду новаци. Путницих их псују, грде и терају, на најпосле даду им нешто. Везув — то је њихова пљива; путници су њихова астина, њихов богомадан приход. Кажу им да ти певају, они ће певати; кажи им да ти играју, они ће ти играти; кажи им да ти нека посло сврше, где се треба мало дуже потру дити — «No, signore!» (Нећу, господине). Каима на је размисла. Они не осећају никаквих потреба. Целе године у самој кошуби могу живи, па кад се нагутају макароном, легну потрбушке крај мора и ваздан гледе лепоту оних предела. «Dolce far niente» — то је њихова пословица, која каже: слатко је ништа не радити. За Неапољ и његову околину путници често велу: ово је рај у коме Баволи, обитавају.

Хајдемо даље на Везув. Одмах како смо изишли из Ревине настаје већ права пустиња. Ишли смо по самом камени. То је лавна коју је негда Везув избацио. Лаво — зове се она смеша која из Везува куља, и која, растопљена, тече као река низбрдо и ваља се као тесто; кад омладни, различито изгледа, али већном је као камен или као згура. Кад се лаво низбрдо ваља, тако је врућа да се на педесет корака пред њом сирова дрвета запаљују и као луч пламте. Све ушце и пијаци у Неапољу поплочане су овом лавом; поједно камење дугачко је читав корак, а толико је готово и широко. Стога у Неапољу негда нема блато. Везув сада не избацује; то не бива сваке године. Сада се само непрестано пуши.

Кад смо се поспали до ериштажа што се зове Сан Саватор, заустависмо се да се одморимо. То је једна мала црквица са неколико узаних соба, у којима живи један пустињак. Путници на оваквим путовима како стају — они једу. Поседали смо по овом камени и ваздан смо из својих торбица ко је отишло за јело. Дневни изглед сладио нам је наше жлотаје. Сви смо ћутали и гледали. Воће наше посуда су такође, или, наклонивши се на казне, гледали су у нас. Ову нашу тишину пријатно потресе глас једне жене. Један дечко седео је према нама на једној узвишеној стени. На гавни му беше подеран валдбростх пещир; једно му раме вирало кроз пещирну кошубу, доде нога виснеле му изнад стени.

Његово од сунца препламуло лице било је весело
весело и лепо. Погледа на море и на Неапол, и поми-
слио на добру напојницу од путника, дождав су га у
услиђење, и он лепим и јаким гласом, какав се само
у овим крајевима може чути, запева:

*Tejesta, io parto,
E-t idol mio!
Se piace a Dio,
Ritornero.*

*Vrdo a levante,
Torno a ponente;
Se trova gente,
Ti scrivero.*

*Non pianger, bella,
Non pianger, nol
Cul mio ritorno,
Ti sposerò.**

Сви смо се развеселани овом песмом; а младо
Талијанче, весело машући шеширом, продужило је
још јаким гласом даље певати. Један од лазарона
кад виде како нам се допало ово певање, скиде ше-
шир и дође међ нас говорећи: »Дajte нешто за онога
што пева; он је мој брат!« И већ су неки путници
бацили били летик новца у шешир, кад други лотр-
чаше и казаше да он лаже, није му брат; онда он
утече низ брадо, гласно смејући се. Ми наново поку-
пили међу нама лепу суму новца за певача. Ниједан
путник није остао да му није штогод приложио.

Одлаше смо ишли даље весело. Тај певач побудио
је и нас на певање. Многи су путници певали; сваки
та своје језику. А може бити да је томе узрок и то
што смо у ермитажу, осим вина што смо собом
восмали, пили и вина којим нас је калуђер послужио,
које обично сви путници ту за спомен пију; оно се
зове *лакрина Кристи*, што значи: суза Христова.
То је вино врло чувено и познато у целом свету.

* Терезија, ја полазим, леги младе мој! Ако бог да,
вратићу се. Идем на исток, враћам се ми запад; ако
нађем кога, пишаћу ти. Не плачи, красна, не плачи, не!
Кад се вратиш, узећу те ја.

Она је слатко и врло добро; родан овула око Везува на самој лави. У ермитажу има једна велика књига у којој обично уписују своја имена путници који олуца на Везув прођу. И ми смо уписали своја имена и обдарили онога калуђера који нас је лепо испратило и за нама гледао докле год нисмо зашли; а онај дечко са стене повлао је једнако, но од наше дрвце није се могао више чути. Међу нама било је доста смеја, јер се гаскојима преврнуло седло па пали, гдекога занело магаре у крш па хоће да му испрекија ноге о камење, неке магаре стале па хоће да се макну, а неке се праћају сгражњени ногама, а на њима госпође вршће.

Мало даље наишли смо још на једну зграду, али у њој нико не живи. То је опсерваторија за научна посматрања, која је озидана пре осам година. Довде, а нарочито до ермитажа, виђали смо поред пута погаскоји жбук или погаскоју винову лозу која се увела око дебелих смоковних дрвета; али даље нигде нисмо наишли на какав знак живота, или на какву биљку, или на какву год ствар руку човечију. Свуда је била пустиња, савршена пустиња. Ниједног извора нема да поред нас жубори, ниједне птице нема да прехо нас прелети. Све се црни. Оно изгорело камење, лава, изгледало је не другаче него као крутно орање, а црно као угљевље. Та глува пустиња, то савршено мртвило целе природе утиша и кашу врву. Ми смо, и сами не знамо како и зашто, занемели и ућутали. Само су се наше вође гдешто јављале и журили магаре. Пут све беше узанији и све тежи. Било је веома стро и врлетно ићи.

Но то није ништа; тек када смо дошли под сами врх Везува, настаје оно што је најтеже и најтужније за путника. Даље се није могло на туђим ногама. Ко хоће да види сами врх Везува и кратер (рупу овакве излази дим и ватра), мора пешке да се пне. Нам, боље рећи, да се пуже. Тако је узбрдо и стрмозито да се не може усправно стојати кад се иде. Не може путник три пута корачити а да се не прихвати рукама за камење. Многи су се путници вратили у ермитаж; нису хтели даље ићи. За овај сам врх, док се човек успуже, треба добар сат за добре ноге. Нисмо могли ићи један за другим, јер се испла

могу отискује лава, као раздробљено крупно камење, и хоће онима што нау за нама да испребија колена. То је камење тако оштро да за пола сата хода савија су нама чизме биле расцветале и поцепале. Неки, који су знали за ово чудо, обули су чизме од дебелог и јаке коже. Пењао сам се досада на многе брегове, али оваквог тешког пењања нигде нисам видео. И сада, дошто сам се одморно, како погледам на Везув, ноге ме забаве.

За женске особито је било тешко пењати се. Многе смо, које ми, које вође, управо зукли уз брдо за руке. Једна Енглескиња, девојка млада и лепа, није хтела примити ничије помоћи; њу смо често ишкелавали док се одмарала. Она би волела цурети одаде у оној страни него своју нежну руку пружити у црну руку одрпаног вођа. И наше честе понуде одбијала је са две речи: «Дакк - ју!» (Хвала вам). Вође имају ужета и широке плетенице као појасеве, и даду путнику један крај у руке, или га преко леђа опашу, па се они погну и вуку. Ни то није хтела ова Енглескиња примити. Можда се зарекла без икакве туђе помоћи попети се на Везув. Брат јој је немаран; он се од свију нас најмање тешкао што му се његова лепа сестра онако мучи. Но она није хтела признати да јој је тешко пењати се. То јој се видело на неком стидљивом смеђењу. Мати јој је остала у Портичи.

Владика се зимом пењао на Везув. Овуда су га носили по четворкица наизменице, у направљеној за ношење великој столици. Лекарни су му саветовали да не иде на Везув, јер због своје болести не би требало да се излаже таквом трудном путу. Он се ипак нео. Није могао одолети да не види кратер на Везуву.

После многог мучења и зноја, јер сунце беше припекао, доспесмо на врх Везува. На врху је велики простор и доста раван. Изглед из све стране био је такав да се лепота не може описати. На једној страни море, Неапол и плави брегови у дну; на другој страни пружила се непрегледна равнина, засејана и урабена као коква лепа башта. Станемо мало. Прва нам је брига била -- обући топлије калике. Земља под нашим ногама била је трошна и

врућа, и жеже кад зачушемо рuku у онај песео,
али је на оној висини дувао хладан ветар. Док смо
се ми мало одморили, наше ноге запреху у онај
прах јаја, и за неколико тренутака била су печена.
Сваки је путник желео да својим рукама у ону
врућу земљу зацрта по једно јаје, за спомен, да може
привести да је јео јаја која су на везуаској вагри
испечена. Сваки је желео да попије по чашу вина
у здравље својих на дому најмилијих. Кад се врате
да може казати: у твоје сам здравље пио на врху
Везува. Ко није понео вина, скупо га је платио.
Разуме се да је и своно јаје што су га лазарони на
Везуву продавали било скупље него кокош доле у
наховом селу. Побегмо даље. Где смо год стали, била
је земља врућа и мекана. Велико гумење сумпора
тротало се под нашим ногама. Ноге су нам утадале
до чланака у онај песео. Све изгледа као после
лакве пустоши и пожара. Већ смо на устима самога
кратера. То је грана провала одакле дим (или, боље
рећи, бела пара) као облак, куља. То жарело није
сасвим очигито. Неколико корака силазници смо на-
ниже у сами кратер. Она девојка, Енглескиња, нај-
дубље је ишла. Ми је враћамо, јер је велика ош-
тност силазити кроз дим у ту рупу, она неће; а брат
јој нехарљиво каже: па ико је!

Владика, кад је био овде, узео је од Вукала обе
кубуре и изабацио их у кратер. Ми смо за спомен
попили неколико бучаља швапачког вина и бацили
празне бутале у кратер подземних боговника на жрт-
ву. Мало затим превари нас ветар и дуну са источне
стране. Наједанпут све нас прогута густ дим. Ни-
смо могли један другото видети. Нестале испред на-
ших очију летви предела. Нестале сунца из небу;
све то замоти дим у своје црне валове. Нека гута и
гроза прође кроз сво друштво. За неко време насмо
се смели пошати с места: бојали смо се да не пад-
немо у камену рупу, чинио нам се да се земља под
нама тресе и да се отвара да нас прогуте. После
неколико минута дим оде за ветром, а нама опет
свишту и изађе пред очи она лепа панорама. Више
нас је пута дим тако стизао. Сви смо изгледали од
тешког ситног пепела као они што сеју брашно ман
као водоничари. Халатне су нам биле побелеле од

многог сумпора. — Владика ми се жалио да му је
леђење на Везуу, нарочито сумпор на Везуу шко-
дно његовим болним грудима.

При повратку ишли смо с друге стране Везува.
На тој другој страни сав је pepeo, као песак. Ни-
брдо лако нам је било. Кад смо пошли, подигла се
велика граја, виха, смеј и шала, јер смо се више
виђали и тоцињали него што смо корачили. Ова је
страна стремитија него она уз коју смо се попели;
но за снажење много је лакше овом страном, а за
пењање било би немогуће. Управо до колена упадале
су нам ноге у онај pepeo. Ишли смо не друкче него
као по великом снегу. Тај pepeo траје само низ ову
велику стрмен. Доле даље настаје каменита лав.
Више од пет гати требало нам је док смо се попели
на Везуу, а трећина тога времена била нам је довољна
да сивемо у равницу. При снажењу кисмо се ишче-
кивали. Сваки је ишао како је могао. Хитаоли смо у
мермерна лепа купатила неапољска да се од праши-
це оперемо. Ниједнога не беше коме обућа није била
поцепана на неколико места, а гаскојима су и прсти
били испали. Тек при пуној трпези, у гостионици,
прикуписмо се и са задовољством причали смо један
другом шта је који препатио, где је који пао, ман ко
је шта изгубио путем.

V

V Неапољу, марта 1851.

Опет сам порадио да дочекам излазак сунца.
Нигда, чини ми се, Неапољ није лепши него кад
се сунце рађа. Шта управо чини ову лепоту, није
ниједан путник описао, није ниједан сликар насли-
као, није ниједан поета опевао. И на другим местима
гледао сам плаво море и око њега зелене обале; и на
другим местима гледао сам ово исто сунце; и на
другим местима стоје по мору разбацани острвци
и по обалама лепе палате — али друга места
нису оно што је Неапољ. Обале морске нису свуда
једнаке; не можеш знати ни казати зашто су једне

од друге летце. Neapola sa svojim položajem, sa svojim
 svojim Vezuvom, sa svojim ostracinihima, sa svojim
 neobичним plavetinalom neba i mora, ostaje vječito
 najljepšim kraj sveta. Srušite ove palače, crkve
 i muzeje, uklonite odatle sve što je ručka čovečja,
 stvorila — putnici ће opet sa svih strana vrveti,
 opet ће na praznim obalama sedeti i gledati,
 Ugledite i Vezuva, potopite u more lepe ostracihe,
 ostavite mu samo more i брегове, оставите му јутра
 и вечери, и опет ће овај залез као магнет привла-
 чити путнике. Када је Омир у својим песмама спо-
 минао млине које овуда путнике очаравају и ве-
 личају их при себи здрже, онда није било палата на
 обалама, нити је било ватре у Vезуву — али било
 је ово сунце које када се овде рава, рекао би човек да
 онда на неку како се и оно радује да што пре изађе,
 да се нагледа ових предела.

Лепа је зора кад се са швајцарских планина
 огрнута руменим пурпуром, као шарница јави, када
 обасја вечите снегове оких божјих пирамида; када
 се зблиста на језерима као растопљено сребро на
 зеленој каалфи; кад умикје својом росом алпско
 биље. Путник, тај богат заробљеник великих ва-
 роши и људи обичаја, кад угледа алпску зору,
 подигне обавне руке к небу и тотон је у сузама
 побожности да падне на колена пред величанство-
 пошћу природе. Црте његовог лица озбиљне су; на
 његовим јагодницама нема осмејка, тога знака уну-
 тршње радости; чисто би се некуда сакрио, не уда
 се у своју снагу да може издржати претрес нових
 осећања; а не осећа ништа; замншљен стоји, а не
 мисли ништа. Гледа равање сунца не као какву до-
 сва невидеву красоту, него као неко ванприродно
 чудо. Гледа алпску зору са неким тајним страхом,
 чини му се да тог тренутка природа решава: хоће
 ли даље опстати свет или ће га у прах претворити.
 Путник у томе горском чару не познаје оно сунце
 које му је целог живота вјече главе трептало, чини
 му се да је то неко друго сунце — сунце које љутито
 ваде да се последњи пут свету покаже. Путник, када
 међ путним и дневним планинским врховима гледа
 зору, он занем, уста му се отворе, али речи му
 изумру на уснама; чини му се да се сунце само себи.

бреговима и језерима раба, а за човека, за тај мали створ, ништа не зна, неће ништа да зна.

Лето је алписка зора, али је летња зора неапољска. Ја нећу куцати да је опширем, јер она је пука неописаног чара и межности, она је пуна поезије и љубави; путнику, када је гледа, читок му се да се она умнишава, чини му се да се то лепо сунце само њему раба и да га сва ова дивота зове у своје загрљаје; срце му се раздрага и почне јаче куцати, чело му се разведри и нехотичне обузме га нека мимина; пријатно смешеше појави му се не на уснама, него на лицу; радост у његовој души прекипи и весела песма захори се из његових уста, а не осећа да је хто певати, не осећа да пева. Алписка је зора озбиљна и побожна; неапољска зора је весела и умнишата.

Колико је леп Неапољ и у зору и после зоре, ја бих га ипак давно оставио; отишао бих — да у њему није Владика. Кад сам му казао да ћу да полазим, рече ми: «Останх још мало; ја очекујем нека писма, па онаа можда ћемо заједно.» Кад му ја рекох да сам рад за Ускрс бити у Риму, где папа тог дана прави велике свечаности и параде, па желим да то видим, одговорно ми је: «Е, божа ти вјера, ако више волиш римског папу него црногорског владика, а ти иди, — може ти бити!» Тако сам остао и Ускрс провео овде. Но и овде сам вишо лепих церемонија о овом празнику. Ишли смо по црквама које су целе Велике недеље црним бием застрвене. Од Великог четвртка од подне престала су свуда кола нћи по вароши. И сам краљ овиц дана не вози се, него иде пешке. То је обичај и знак жалости. На Велики петак био сам са Владиком у једној цркви где је певало преко сто најбољих певача из опере и других позоришта. Певање је било врло лепо. То неколико дана Владика је непрестано био обучен у цивилним, таалијанским хаљинама, тако да га нико није на улицима, куда смо ходили, позивао. Само сам ја нишо с њиме. Куда смо год пролазили кроз најживље улице, као што је Толедо, где људи тако нду да се једва могу размимонћи, Владика је ишао без сметње; сваки му се уклањао с пута. Многи, пошто прођу, осврну се и гледе за

Многи богаташи у својим кућама и пољским шпалама имају лепе збирке статуа, санка итд. Ми их нисмо походили. Стручњаци, особито љубитељи старина, трче где год чују да има десет слика или неколико каменова и плоче из Помпеје.

Оставимо слике и галерије, оставимо прашњаве музеје и у њима поломљене старе богове: Херкула без руке, Бахуса без трбуха, хонске главе без трупа, силног Јулитера без носа, Меркура без ногу; бежимо из етруских соба, у којима стоје окрњени лонци и судови из којих су људи пре две хиљаде година јели и пили; оставимо те трошне ствари које нас опомињу на наше људско ништавило, на ништавило наше и наших богова; које нас опомињу да смо на ову земљу само свратили да проведемо неколико година, као неколико тренутака, па да нас за навек меставе. Хајдемо у поље, хајдемо на отворено море и на обале плавог језера Ањана; хајдемо у Пуцуоли и на лепа прибрежја залива од Баје, где сам провео један дан лепо и весело, каквих дана мало ћу у животу имати. О томе да ти причам.

Из Неапоља пошли смо на колнама рано, јер је то прилично далеко. Владика је био тога дана необично весел и добре воље. С нама је пошао и Бука и Вукало. Срдар Амарија остао је да седи на бакуну. Цео смо дан провели у околинама Баје и Пуцуоле. Ходали смо по прагу старог Римљана и разгледали смо њихове палате, храмове, купатила. Само њихова имена спомињу се при некојој томици камена. То је слаба утеха људској сујети и људском ништавиљу. Пуцуоли, а нарочито Баја, због своје лепоте и топлих бања, била су најмилија места великашима старог Рима. Ту су се они одмарали од својих трудова и уживали своја немисљива богатства. Ту су Помпеј, Маријус, Нерон, Сула, и мноштво других, имали своје палате. Богатство које је негда било у појединим рукама трептало је по овим палатама. Уз вино точене су све раскоши које су негда људи немислили и уживати могли. Сва је она околина била у непрестаном блеску и веселу. — И прошле године за годинама, и прошли векови за вековима, и ветар разнео песме и веселје, и мољави

појес богате простирке, и време срушило мраморне
 пилате! — Од свега тога остало неколико сурвањих
 зидова, остало неколико ситних врстица на мисто-
 шма свете историје. У двору где је Цицерон жи-
 шта свете историје. У двору где је Цицерон жи-
 шта, и где је император Агријан умро; нашан смо
 где говеда плакају; у палати богатог Лукулва уда-
 лмак смо милошћу једном исцеленом просјаку који
 је пред вратима сасео, и видели смо где коров
 и густери шире из зидова оних соба у којима је Лу-
 кул од власти награђеног до Амијн, читав милион
 ма једну част, за један ручак трошно. Када смо изла-
 зили из развалина ове палате, Владика спомену
 Гумујанцеве речи:

«Ах, мајем си се задала,
 гашта људска одлости!
 Све што више стериш крила,
 све леш нави ближе насти.»

Нећу ти говорити о развалинама храмова Јупи-
 тера, Меркура, Венера, и неких других које смо тамо
 видели. Они се шале још у доста добром стању.
 Нијеки стубови још стоје усправно, њихови сво-
 дови још нису срушени; трошни олтари надживели
 су своје богове. У једном храму лежало је Вукало,
 по заповести Владичиној, из пушке, да чујемо
 како се ело разлиже; у другом неком великом храму
 такав је акустичан свод да смо се у њему дуже
 забављали — један стаме с једне стране уз дувар,
 други према њему с друге стране уз дувар, а трећи
 стаме на средини; од оне двојнице један прислони
 убо на дувар и све чује лепо шта онај с друге стране
 уз дувар каже, и онај што у средини храма стоји
 ништа не чује. Глас пролази уз дувар, па иде испод
 свода своје другом.

Видели смо развалине амфитеатра, који је, као
 што кажу, само за једну четвртину мањи од Коло-
 сума у Риму. Походили смо Гроту Сибиле. Она
 лежи подалеко у једном лепом усамљеном и доста
 вртном пределу. То је узана, ирачна и дугачка пе-
 шана. Дуго се и мучно иде кроз њу док се дође
 до кутијала и соба где је седела Сибиле и одакле

je stariim Rimanima prorocnala ťto be nim do pošletka biti. Kroz ovu je pešinu, kao ťto Virgila je pava, išao Ene) na ona) svet, u podzemno carstvo, u pakao. Pred tom pešinom našlan smo nekoliko krunik i crnih lazaron, za koje nam se učinilo da su sad izišli iz pakla. Ovi bivašiti gledali su začuveno u srebrne toke bukine i Vukalove. Nigaa toliko srebra nisu videli na jednom mestu. Okolnne su Nešpolva svagda opasne za putnike. Ja i Buča molnli smo Vladanku da ne ide u pešinu, no on zapovedi da se kaš. Dvojiica od ovih lazaron zaplašne bukiniše, i poše. Jedan od tih Taljan) išao je s bukiniom napred, za njim Vladanka, za Vladankom Vukalo, a za Vukalom ja; naposletku išao je za mnom ona) drugi lazaron s bukiniom. Buča je ostao preko pešinom i, gledajuš) za nama reče: «Boga mi, ako jednu uru (sat) ne iziđete, ja ћu sve ove ťto napolu ostiše isješiti.» Pešinka je sva kroz celani kamen prosечena; ona je tako niska da smo se morali mnogo ugnuti, i tako je uzana da smo često i jedini i drugim ramenom zakacnivali o duvar; i ona) dim od prve bukiniše sve je išao na nas i gušio nas. Kad smo neko vreme huteš) išali, rekne) ja: «Da se vratimo, gospodare!» «Јми, чоче!» Тако je niao običa) reš) kad ťto ne odобрава nam kad mu se ťto ne sviadi. Kad vidim da pešinka nema kraja i da je sve uža, opet rekne): «Da se vratimo, gospodare!» Vladanka, nauš) dalje, zalava polatano, kao uz gušle:

*«Види му се, мријет' му се неће,
а јест нешто што га натр'јед креће.»*

У то доба изавосмо нвједанпут у неку велику шупљину. Изгледала је као каква осама пространа сала. Ту је живела пророчица Сибила. «Штета што је сад нема», рече Владанка шалећ) се, «да нам каже хоће ли Омер-паша кад сатре Босну, занста ударити на Црку Гору.» Ту смо се мало одморали и исправили лева. Одатле треба даље ићи преко воде која се видела кроз једна велика врата. Воде наше већ су се спремаче да нас носе преко воде на другу страну где су биле собе и купатила Сибила. Владанка зашита једном: «А можеш ли ти мене пренијети? Видиш колики

на земље. Овуда су честн земљотресн. И природа и људи чинили су овуда своја чудеса.

Поконали смо напослетку и Неронове бање. Оне су на једном брешчињу крај мора. Вода је врло врућа; јаје у тој води за неколико тренутака скува се. Улазак је узан, стрменит, мучан и опасан. То је као неки дубок бунар. Владика није хтео слазити. Вукало с једним вођем спустио се у ту бању. За то време ми смо седели на брегу и сматрали море и хиљадама предмета на њему и око њега. Прекрасан натлас ујубно нас је у мисли. Владика је седео на једном камену и замишљено гледао преко мора и преко његових обала. Одмах иза њега ја сам лежао на травн, подимљен на обавне руке пратио сам његове погледе. Пред нашим очима стојво је читав Неапољски залив са својим варошима, селима и са свим својим красотама. Бука је стајво пред оном рупом кроз коју је Вукало отишао у Неронова купатнаа и покаткад износио се на оно ждрело и викао: «Гдега Вукало, јеси ли жив?» — Владика је седео и није се мицао. Очи су му прелетале од Неапоља на Везув и на Кастеламаре, а одатле на пцтоне острве. Гледао је како се Везув пуши, како се море таласа, како се ладе и небројене барке на њему љуљају. Био је замишљен; ко зна шта је мислио; ко зна какве се велике мисли у овако великој души при таквим погледима јављају. Тако је дуго трајало. Наједанпут Владика се осврте и запита ме: «Кажн ми шта си мислио сад у овом тренутку?» Ја се забринем и почнем се сам себи смејати, јер пошто претрчим кроз све своје мисли, видим да управо нисам ништа мислио. Или, кад се већ нешто мора мислити — мислио сам о сваком оном предмету који ми је за то време искрснуо пред очи: о Везуву, о његовом диму, о Римљанима, о грчким колонијама које су се овде населиле и после ишчезле, о мору, о сваком чукићу, који се на њему појавио, мислио сам о свему што се одатле могло видети; али свака та мисао била је тако кратка да се у неколико речи могла исказати. Оне хиљаде предмета подигле су хиљаде мисли. Оне су се појавиле и ишчезле као таласи на мору на које сам гледао. Нисам знао шта да одговорим. Из те забуне ослободило ме Бука, који се издалека зчу га

каже: »Ве си, јадни Вукло! Ја мнија е потибе у ту
бивољу баљу!» Вукло је изашао из те дубоке јазбине
оде знојом и прљав и изашо је Владанци једну пуну
чашу вруће воде из подземне Нерокове бање. Одатле
смо пошли кући. Када смо слезли лешке с тога бре-
га, Владанка је, као да му је жао било што се у рав-
ногу спушта, гласно узвикнуо:

*«Оро ан'јада ерз тивора еифе,
јер слободе у равници није!»*

Возлаз смо се навраг овим лепим путем поред
мора, измеђ прекрасних, вечно зелених брежњика и
долина. Свратисмо на гроб Виргилија и ту смо селели
и гледали како се сунце низбрао ваља да падне у ва-
лове Средоземног мора и ту да утрне и да се угаси.
На једном узвишеном месту, при уласку у један ду-
гачак стврнски тунел, стоје два-три изваљена ка-
мела, око њих је коров и жбуњид од лаворике; то
је гроб великог латинског песника. Да је Виргилије
у Немачкој леао, или да је у Немачкој сахрањен,
гроб његов био би монумент целог овог предела.
Људи му нису никакав споменик подигли ни гроб
украшали; лаврове што расту око његовог гроба при-
рода је сама подигла. Владанка одломн једну велику
грану од лаворике и понесе са гроба Виргилијева за
спомен.

У саму сутон дошао смо у Неапол, и билан смо
врло задовољни овом дугом шетњом. Владанка је
тога дана био ваздан необично ведар и весео. Забо-
равно је тога дана своје домаће бриге и злопатње
свога народа; забравно је био каква страховита бо-
лест у његовим грудима станује. Гледао је на плаво
море, на Везув, на развалине старих дворова и хра-
мова, на острв, и на све, као какав безбрижан енгле-
ски туриста. Путем је певало, звиждао, смејао се и ша-
лао. Његово добро здравље и веселе побудило је и у
њима радост. Да се може, сваки би од нас давојно по
један дан свога живота и здравља и њему би дао. Када
смо дошли кући, нашан смо сергара Анарију где је
љавко ошан на билакуну. Он се врло радовао када је чуо
да је господар тај дан лепо и весело провео.

У Неполу, марта 1831.

Владакка је јуче вазадан брижак и зловолан био. Када сам му дошао, пружи ми једно писмо: »Читајте!« вели. Поznam омак да је нешто лут; јер само када није добро расположен нап кад му се болест погорша, говори ми ви, а иначе свагда каже ми ти. Ја узнем писмо; преврнем га и обрнем са своју страну, но ништа нисам могао прочитати. Писмо је писано цифрама. Уместо писмена биле су само цифре. Ја се насмејем и кажем му да ништа не разумем. »Али сам га«, вели, »ја разумо! Омер-паша кренуо из Мостара својим крвавијем трагом у Сарајево. Путем убио Али-пашу Сточенића и намјерава, како Босну и Крајину савним умир, да удари на Црну Гору. Шта коме чини овај каменити крш, окућна сузом и крвљу! Зар се већ није наситио блага и господства, за које је промјенио своју вјеру? Не да ми дад ни боловат', ни умирјет' с миром. — Е дабогда пошао трагом снју потурченџака; српско му зрно срце разнијело, као што је то било свима потурченик пашама; е, дабогда га разгубало српско манјекко којем је одојен; е, дабогда на страшином суду погледао се у очи с Обманћем!»

Владакка тако говораше. При последњем реченим прекрати се за хапу и погледао навише. Нигда га доле нисам видео у јарости. Речи су му летеле као зрна из пушке: из његових очију уклонио се беше онај благ, замкнџеник љгас. Тиха, лака ружен предак му је преко образа и прикупљала се на јакдишама, па је опет зачас ишчезла и остављала после себе још веће бледяло него што је пре било; није друкде него кад утреш каљуу црвеног вина са најфнџет, белог харарског мермера.

Ја сам Владакци пикиатка читав своје писме. Још првих дана мога долака препоручио ми је да пишем штогод о Обманћу: драму, епос, шта ми се најудискије учини. Обманћ је код свију Срба, и особито код Црногораца, идеал јунака. Често ме је од тога доба питиво јесам ли што написао. — Тогг дана докоп свак

му двестри стотине стихова о Обилују да му читам.
 Желав сам да видим како ће му се свидети овај
 зрин покушај моје арапске поезије. Како се спусти
 у своју велику столицу и мало од љутине утиша, за-
 муо миам га да му читам Обилуја, и он пристаде. Читав
 сам му како кнез Лазар говори на збору војвода, и
 како му војводе одговарају. Бојов сам се да му не
 будем досадан са читањем, зато сам често застајки-
 во и питао: »Хоћу ли даље читати?« — »Читај, чоче,
 што ме интересује!« Када сам прочитао све што сам имао,
 упита ме: »Је ли то цијело прво дејство?« — »Није,
 господару, него је то друго дејство«, одговорих му ја.
 — »А што ми нијеска«, рече, »читао ма)пре прво деј-
 ство?« — »Оно још није написано.« — »Како то?« —
 »Нисам имао струљена, него сам одмах почео друго
 дејство«, одговорих му ја. На те речи он се слатко
 насмеје; узе мој рукопис и, разгледајући га, рече.
 одет гласно смејући се: »Да си почео одмах са петим
 дејством, први би био готов.« Он је неко време раз-
 гледао рукопис и догасио читао. Затим пружи ми
 рукопис натраг да му гдекоја места још једном про-
 читам. — Ја сам му читао јасно и полагано. Он је
 седео непрестано наслоњен у столицу. Био је задово-
 љен овим мојим стиховима. Том приликом поклати
 ми један мали, старински златан новац: »Ево вам,
 рече, за спомех што сте ме послушали и почели о
 Обилују писати. Овај је новчић велика ријеткост.
 Он је био у рукама шведског краља Карла Дванаес-
 ног и у рукама Петра Великог. Дали су ми га за
 спомех у Петрограду, и ја га собом носим већ толи-
 ко година. — Када првог Турчина посијечете, дају
 вам Обилуја медаљу!« — Доплава су му се и два сти-
 ха што сам написао испод његове слике, што је један
 од одашњих великих санџара за неку галерију, не
 знам: приватну или јавну, радио. Та два стиха што
 сам испод Владичице слике написао гласе овако:

*«Торак суверен у саванској роду,
 а дрви и цркви што љуби слободу.»*

Ислам био је Кападокијете, одакле је прекрасан
 манастир. Походилак био Кастиљово (градња Гајапа). Ја
 сам, без Владичице, са другим друштвом нишо на

ostrva i neka obližnja mesta. Svuda je lepo i svuda sam se dobro proveo. — Ovih dana radio se kralju sin, što nije nikakva znamenitost, i što neће nijedan putnik u svoj dnevnik zapisati. Nm ja ga ne biх споменуо да nisam том приликом чуо једну пословицу. Кад топови огласише да се кралјина породица, Букало рече Буки: »Сада ће они прићи за петиност дана постати Венерали!« А Бука му одговори: »Дакко је ономе бити светац, коме је бог отац!« Само због ове пословице, коју сада први пут чујем, споменуо сам то речење кралјевог сина. — Влашки је писмо и честитио кралју; исто тако писмо му је раније, кад му је стрци, knez од Салерна, умро и изјавно му своје сажаљење. Краљ му је одговорно својеручно: да се осећа ублажен у својој тузи кад види да тако одлуча и велика лича с њиме деле ту жалост.

Штета што nisam већтак у музича, могао бих та о њој много говорити. Она је овде, заједно с певањем, на високом ступњу. Овде су познати Росири, Паганини и многи још ини. Певање и ван позоришта може се чути по свим каavanaма, траторијама и свуда по улицама. Нове арије и песме искрсну, певају се и по вероци и по свој околини, па их нестале, и друге настану. Слабо ко зна ко их састави и у свет пусти. Овуда путници ретко иду у позоришта. Оперс таалијанске сада су лепше у Бечу и Паризу. Био сам у позористу Сан-Карло. После оног у Веландији и оног у Милану, то је највеће позористе у целој Италији. Мени се чини да овде играју ваљан и сву ноћ у позористу. Кад год прођем поред њега, видиш да свет улази и излази. Сатови овде иду другачије него у осталом просвећеном свету. Овде није у подне и поноћи дванаест сати. Они почињу бројати сатове кад се смирне и броје до дванаест и четири сата. Многи се управљају по јевропском обичају и овда кажу да је по француском начину. У многим таалијанским варошима иду тако сатови. — Зачудо сам се кад сам овде гледао прву пратњу мртваца. Све оне што прате мртваца видео сам у беле дугачке одевке обучене, све им глава завнјена белним платном, с два прореза на лицу кроз која гледе. Даму

нотсам видео ниједну пратњу. Манастира, цркава, по-
пова и калуђера има много. Лазарони, како немају
шта да краду, они мау у цркви, па из дугог времена
са скапољеним рукама клече и из дубине своје душе
моле се Богу. Кажу да у Непољу има шест хиљада
оваквих беспосличара који ништа не раде, него по
улицима врињају или се крај мора сунчају. Стотинама
њих може се знаети где леже на камењу. Све су то
одрасли и крутни људи. Негад су, као што се прича,
милан по улицама толи као дивљаци. Сада су само сви
боси, и само далекоји полукили. Лазарони они носе
само хопшалу и лаке кратке панталоне од платна, а
на глави имају црвену капу од памучног платна. Она
им је капа дугачка и пресамићена на једну страну.
Сви носе и врату малу иконичку Богородичицу. Они
су сви прљави. На многим местима по вароши видео
сам их где седе те се бишћу. Кад год говоре међу
собом, мислиш да се свађају.

Олушвањени су за револуцију и за рат, али у рату
нису жуљави. Певајући подизе на битку, певајући беже
ка боја како прва лудка лудне. Штета је умрети пре
сувема дава и оставити да други овај лепи Непољ
ужива. Жене им се лепо носе и чистије се држе. Оне
книге раде и зарађују него они. Све су без разанке
прионамасте. Све су готово лепе. Кад мало остаре,
жеобично су ружне. Непољитанци у свему су хитри и
пргава. Путних много мора пазити да га кола не
претрзе, тико лажомислено јуре. По вароши има много
кола на два велика точка. Често по осморо њих
седне на таква кола и онда лете по улицама као стрела.
На тим двоколњима једни седе, једни стоје, неки се
свим једним коленом наслонно, па се држи рукама, а
воде му носе испод кола. По један коњ обично вуче
ти кола. Онај што држи узле седе на свим рупути-
цама. Са свих тих таквих кола они се или песма или
агрив; а кадга се, у највећем том грку, на колњима
туку и на косе чувају.

Кољедо света у Непољу има читати и писати мо-
жећ судити по овоме што на свакој пијаци и на сва-
ком углу улице седе један човек за столом на коме
има сви што је потребно за писање. Око њега се
свагда шалаке голмак људи, жене и девојке, те им

шпе писма, račune, molbe и друго којешта. Значи читати и писати, то је овде знат. Осни лепих вештина, слабо која друга знања напредују. Целој озбиљној и уваженој књижевности сада је средиште Турин, где је слобода печатње и устав. На границама стижу других талијанских држава, осим Пијемонта, загледа цензор у сваку књигу коју путник собом носи. Је ли књига печатана у Паризу откако је тамо република, стоји ли на њој година 1848, је ли у црвеним корицама повезана — то све раба сумњу. То се књиге морају на граници дуго разматрати и погледа које задржати. То је све опасно за мале престолнице талијанске и за велику папину столицу. Они сматрају легу, раскомадану Италију за своје спасицаке. Но поред свега тога, у свој Италији дубоко пушта жиае слобода, уставност, и м република. Начелу уставне слободе и републике иду као колера. Добу, и не знаш како и откуд долазе. Рекао би да иду с ветром. Цензура и карантина извршују строго своју дужност, али узалуд, не могу да сачувају, могу само њихов долазак мало да замасне. Мисао уставности, слободе и јединства јако се развила у сваки талијанским државама. За садашње њихове владатеље можда је већ доцкам да се поправе и да узму другим пут. *Владатељима је последња медицина да продуже свој живот на престолу: истинска, уставна слобода.* Тада да се прихвати искрено и поштено. Неаполитанци то желе много; краљ не жели нимало. Бурбоши у својим гледањима и страдањима нити што науче, нити што забораве. Они своје прилике васпитају онако како су их пре двеста година васпитавали. Краљ држи да би осрамотио име својих предака ако би народу какве новостине дао.

У Неапољу је трговина доста жива. Фабрике су ретке и слабо су на гласу. Далеко су чужене неаполске винограде и — мокарене. Могуће да људи од инаустрије и трговине наизде и више што; ја са те стране жисам инга Неапољ разгледао. Што ми је само пред очима изгледало, о томе ти и речем. Железнице су велика реткост у целој Италији. Ништо их било има у Тоскани; цеоцна држава и не познаје их; у Неаполитанској има их само одавде до Капуе и до Ночере.

Да се вратимо к Владанци. Ја раније о њему пи-
 шем; и та њена раније о њему читати него о ма чему
 другом. Он димас пре поале није никад излазио. Не-
 шљу је јак ветур, а било је и кише. Кад не изађе у
 шљу, он обично хода по својим великим собама,
 Осни ружки времена и болешљивости, задржао га у
 соби и један пакет што му је из Трста дошло. У том
 пакету било је више нових књига. Он ми даде једну и
 рече: «Јесте ли што слушали о Милом Шћепану?» —
 «Јесам, господаре, онолико колико га црногорске
 гуске спомину», одговорим му ја. — «Ето вам», вели,
 «једне књиге о њему; ја сам је написао. Ја сам много
 тражио о њему по млетачкој архиви, док сам нешто
 прикупио. Мало се о њему писао.» Узмем у руке ту
 књигу; наслов јој је: *Лазни цар, Мили Шћепан*. —
 Одмах је отворим и прочитам нека места на која ме
 он упутко. Ја му одговорим да ми се веома свиди и
 да ћу је понети кући да је читам. «Не дам», вели,
 «да носите кући; код куће пишете *Обилаћа* и
 се самаријте, а *Милом Шћепаном* можете читати на
 тироброду, кад поћемо.» Затим настави: «Примјећа-
 ште ли штогод у тој књизи?» Погадам добро у
 отворену књигу и одговорим да ништа не примећа-
 жам. «Видите ли», рече, «да је печатана новом, Вуко-
 вом ортографијом?» И ја тек онда приметим да
 је заиста тако. «Е, није врједно», продужи Владанка,
 «повјерити коме штогод! Ја сам предао рукопис
 Амарији Стојковићу у Трсту да га, као што ме је
 једвако молио, печата, а он ето печатва га новом
 ортографијом. Нова је ортографија добра, али није-
 сви рад да ја у томе предлачим. Има ко те путеве
 крчити без црногорског владике.» После кратког бу-
 тња правдо је Стојковића: «Дођите, нијесам му
 камо да печата ми старим ни новим правописом; он
 ме молио за рукопис, ја сам му га дао да чини с њим
 шта хоће!»

Затим је Владанка сво не кола, која су га обично,
 свјед спремна, повозави пред вратима чекала, и оти-
 шаво је рекуд у посету. Ја сам остао и читао даље
Милом Шћепаном. Кад се вратио, одмах при улазку
 у собу, питање ме: како ми се свиди. Ја му одгово-
 рим да ми се врло допада и напоменем му нека по-

вања, «*К о л а*», која су ми се занста многа допавала. «Је ли бољи *Мали Шћепан* од *Горског вијенца*?» — упита ме. Ја заћутим, а он сам одговори: «Није, није! *Горски вијенац* писао сам под другим околностима.» Затим продужи: «Жао ми је, кад тако радо читате моје стихове, што немам оvdје пјесму *Ченгића*. Знам да би вам се врло допала. Доче ми», вели, «једну, и кад сам му прочитао, зачигахчи: дај ми дај ми; и ја му дадох, а пријетис није ми остао.» Запитам га још: «Је ли као *Горски вијенац* и *Мали Шћепан*?» — «Није», вели, «у драмској форми, и није тако велико, али знам да би ти се допало!» Затим после кратких премеа, шетајући по соби, рече: «Имам још једну рукопис на *Цетињу*, — *Слободјада*. И послаћу вам да га, ако се кад скрасите код куће, печатате. То сам писао у својим млађим годинама и није ми испало за руком као што бих желео. Сада сам болестан и не могу га поправљати.»

Ту се десно и лекар, који му је похаткад долазио, и њему је Владика показао своју нову књигу. Између осталог разговора, доктор запита мене: има ли цензуре на *Цетињу*. Ја му одмах одговорих да нема. Владика ме погледа и осмехну се. Кад доктор оде, Владика зовну Буку, те му донесе једну књигу коју ми пружи и рече: «Што ти вараш човјека да нема цензуре на *Цетињу*?» Ја узмем ту књигу и отворим. То је била *Дика црногорска*, драмски спев *Симе Милутиновића*. Одмах на другом листу те исте књиге стоји штампано: «Дозвољав се печтати с одобрењем правитељствене цензуре». А испод тога стоји: «Цензор *Драго Драговић*». Та је књига печатана на *Цетињу*. Бука је био бак, перјаник још код светог Петра, као и сада, па све српске књиге које су печтане на *Цетињу*, заједно са *Горским вијенцом*, чувљ и носи собом, те их чита и забавља се. Кад то прочитах, рекох: «Нисам знао, господаре, да је било цензуре на *Цетињу*.» Владика се насмеја и каже ми: «Била је штампарија, али није било цензуре. То се само подсмјивао осталом свијету те тако ставио. А *Драго Драговић* није није цензора већ то значи: «*Паши шта ти је гођ драго!*»

Уморан сам, па ти одет пишем. Желим да прве своје утиске забележим. Да ме боље разумеш, остави деветиност век у коме живимо и баци се у мислима две хиљаде година натраг, у прошлост. Проникниј са мном кроз једну велику варош, у којој за осамнаест столећа није ништа акрнуто, није ниједна кућа начињена или окречена; у којој осамнаест векова није се ниједан грађанин родио или умро; у којој се није нигда чуло за име Христово; у којој не знају да има Америке. Прошетај по улицама старих Латина, које им у чему нису измењене, по којима стоје још ове исте плоче које су пре две хиљаде година испуштене; сврати у махове крамове где су се боговима молила; званици у њихове бање где су се купали; прођи кроз форум где су се саветовали и судили; седи у театрима на ова седмита где су они седали. — Долазим до Помпеје! Ова варош, без својих грађана, више ме ожалостила него задовољила. Она, као што рече Владика, опомиње човска на његово крштарење.

Одавно сам хтео ићи у Помпеју да видим ту велику варош без људи, али Владика ме задржавао, јер је желео да с њим надем. Из Неапоља пошам смо железницом на ову страну к Резини куа се иде на Везув. Такоређа за неколико минута дошам смо преко варошице Портичи и преко села Резине у Помпеју. До Помпеје стајао је воз на два места, али ми се кисио задржавао. Помпеја била је, у време рођења Христовог, најпрема, богата и велика варош римских колонија. Наједанпут, то је било седамдесет девет година после Христовог рођења, букне натраг из Везува, те песком и пепелом затрпа целу варош и од педесет стопа високо брдо качини на њој. То је прва дотада позната појава на Везуву са својом нагром. До тога доба нису знали каква се страхота у њему кува.

Врћимо се у ту далеку прошлост да прођемо по улицама Помпеје јуче онога дана када ће је нестати.

Сви су уанце и пијаце луке света. Неки тргују, неки саклају, неки приносе жртве боговима, неки се спремају на лаве, неки долазе. Сви раде своје послове; веселе се, шале се, пију, певају, играју. Двадесет хиљада становника лепе Помпеје проводе своје часове оноко како би их и данас проводили. Нико се никаквом залу не нада. Наједанпут поче се землнн врх Везува. Сви гледе, а нико не зна шта је. — Дале шета ти, уместо мене, говори један очевнак који је Тациту историцару писао и описао му смрт својета ујака, чувеног писца Плинија Старијег, који је тада погинуо. Ево тога писма:

«Ви тражите од мене да вам подробно опишем смрт свога ујака да бисте могли, као што желите, то све предати будућности. Ја вам захваљујем за ту вашу намеру. Без сумње, вешти спомен несреће, од које погибе мој ујак, обећаваше и његовом имену вечност, без сумње и његова су му дела обрницаа. Али једна врста од Тацита осигурава ту бесмртност његовом имену.—Благо онима којима су богови одредили да учине дела која заслужују спомена и писанија, или да о тим делима тако пишу да заслужују да их свет чита. Још више благо онима који имају обе ове благодати. Такве је среће био мој ујак. Ја се дакле покоравам вашим заповестима, за које бих вас ивиче молио.

«Мој ујак био је у Мизену, где је командовао флотом. Августа 23. (године 79. после Христа), један час после подне, лежво је он на постељи и занимао се учењем, пошто је по свом обичају спавао мало према сунцу и пуно хладне воде. Моја мати поше се у његову собу и јави му да се подиже на небу један облак од необичног изгледа и величине. Ујак устаде, гледаше и испитиваше то чудо, али не могаше познати шта је. Томе је узрок била даљина, јер се тај облак подигао са Везува. Он је надишно на један велики бор, нашо је грне. Без сумње, какав подземни ветар дувао је силно и дигао га у ваздух. Час је био био, час црн, а час од различите боје, како је кад било у њему црљунка и пенела. Мој се ујак зичуан и држао је да ону појаву треба изближе испитати. «Одмах једну лаву!» повиче он и позове ме да идем

с њим. Ја сам волео остати да учим. Ујак се извезе сам и понесе у рукама своје таблице за писање.

«Међутим ја продужим своје студије. Окупам се и легнем, али инсам могао спавати. Земљотрес који се од неколико дана по свој околини осећао, сваког тре- нутка беше све јачи. Устанем да идем да пробудим мајку, али моја мати, у исто доба, дође у моју собу да мене пробудим. Сивемо у аванју, седнемо. Да не бих да дугубино, кажем те ми донесу Анивија. Читво сам, размисљао сам, правно сам изводе, као да сам био у својој соби. Је ли то била краброст или несмисла- љост, не знам; био сам тада врло мала (18 година). У исто време дође један пријатељ мога ујака, који ме- давнио беше дошао из Шпаније. Он пребациваше мени и мојој мајци што не бежимо. Ја инсам ни подигао очи од своје књиге. Међутим, куле су се тако љуљале да се речиво оставити Мизену. Народ препаднут побе за нама.

«Када изађемо по вироши, а ми се заустависмо. Нова чудеса, нови ужаси. Обале, од којих је вода непрестивно одседала, покривене су биле рибама што осталоше на сувоти. Узбуњено море беснело је. Пред нама је стојао црн, пун ватре облак, по ком су се на све стране муње пружале и депиле га. Пријатељ мога ујака дотрча и повика: »Спасавajte се! То је жељв вањета ујака, ако је још у животу!« — »Како да се бринемо ми о себи, а не знамо што је с њим?!« — одговоримо ми. На ове речи Шпанолац оде.

»У то време пусти се тма на море. Она сакри испред наших очију острво Капру и прибрежје Ми- зене. »Бежи, мој драги сине«, повика моја мати, »ти треба да се спасеш, ти можеш, ти си мала, а ја стара и слаба умрећу задовољно ако не будем узрок твоје смрти.« — »Мајко, нема за мене спасења без тебе!« — одговори ја, узвик је за руку и нухао сам је са собом. »О, сине«, докоче она плачући, »забог мене не бих дошао за твоје избављење.«

»Већ је пепео почео падати. Осврнем се: густ дим што беше притискивао земљу валао се на нас. »Мајко, да оставимо друм; гомила светл удавниће нас у овој мрчној анми, што се приближјује.« Тек што смо оставили широки пут, настаде ноћ, ноћ најтамнија. Дале се ништа није чуло, осим кукама жена, бри-

штања деце и вика људи. Мешала су се јешања са различитим узвицима: «Оче! Сине! Жено!» Само су се по гласу могли познати. Окај се тужно на своју судбину; овај је сажаљевао своје ближње; једни су примивали богове, други нису више веровали у њих; многи су примивали саму смрт против смрти. Али бих рекао да је сав свет завијен у тамну ноћ, и да ће та ноћ бити последња и вечна. И сред свега тога колико се жиде страховитих причања чуло! Колико се уображењем људи већина ужаса није представљало! Када се човек предаде, он све верује и све верује!

»Међутим, нешто се засветла кроз мрак. То је пожар који се приближаваоше, али онет се заустави. Угаси се. Ноћ постаде још мрачнија. Као крпа падао је пепео и камење. Често смо отресали своје хаљеве. Хоћу ли ти казати? — Усред ове ужасне појаве ја нисам ниједанпут леаскнуо. Налазно сам утехе за своју смрт у томе што сам мислио да цела вселена умре.

»Напосаветку, ова густа и црна твора мало помало исплезну. Дан се јави, па и сунце се уклза, али беше тужно и жућкасто, као што се и обично показује кад је помрачење. Каква се призор отвори онда неизвесних погледима нацрп! Сва је земља била затрпана пелелом, као зиди што је затрпана снегом. Пут се није познавао ни где је био. Тражили смо Минзету. Навемо је; вратимо се к њој, коју бесмо оставили. Набрзо затим чујемо за мога ујака. Ах, имао смо прво што смо се бринули.

»Ја сам вам казао да је он, кад нас је оставио у Минзети, навезао се на једној галији. Он се упути Релици и другим опасним местима. Сви су из тих места бежали, а он је у њих долазио. И сред оне опште забуне он је посматрао онај прашњиви атом, следећи је свима појавама и казивао је да се отиснује. Али зрућ песак падао је већ као густа крпа на галију, и камење је падало око његове лаве. Већ су обале биле притиснуте читавим коњанима од планине. Мој ујак размисљао је да ли да се врати откуда је дошло, или да се отисне на море. «Срећа помаже јуначима!» повиче он, «окрећите к Помпонијану!» Помпонијан био је у Ставизи. Мој ујак није га где сав архе. За-

грам га и почео га слободити. Да би окривно свој пријатеља, заште да се окупа, потом седе за сто и вечера весело. Кад бар — што га нишак не показује к већеру весело — чинио се да је весео.

«Међутим, зашам се Везув са свих страна у мрачној лучини. То су остављена села што гореће — говораше мој ујак гомилан света, желећи тим да је мало ослободан од страха. Одмах затим он легне и мисли. Тврдо је спавао кад се двориште почело пуцати пепелом и све излазке затрпавати. Дотрче к њему, пробуде га. Он усташе, нађе Помпољдјана и договорио се с њим шта ће радити: коће ли остати у кући или ће бежати у поље? Остану ли, — како ће се измаћи земљи која се распада; а ако беже — како ће да се сачувају од камења што озго пада? — Посадаће буде изабрано. Светињу је на то приволео страх, а мој ујак разум.

«Одмах изађу из вироши и, ради боље сигурности, покриву главе јастуцима. Свађуло је било свуда на другом месту, али оваде трајала је ноћ, ужасна ноћ. Ватрена мгла светала је. Мој ујак хтео је да се приближи обалу не гласећи што је море још било бурно. Он изађе, напје се воде, простре једну простирку и легне. Наједанпут пламен као жеравица, пред којом се остало морице од сумпора, букне, пламтећи непрестано; сви катку бежати. Мој ујак, потпуно од два роба, устане, но узалуд! Загушен вршном жаром падне к — Паникије беше мртав!» —

Ту се свршави писмо његовог нећака. Сада изволаше да уђемо у Помпеју. Сада, пунох осамнаест столећа после тога ужасног догађаја, можемо безбрижно шетати по њеним улицама; можемо се одмарати на овим месту где је Паникије погинуо. Везув није више тако страшни и опасан. Људи су се мало по мало ослободили и опет подигао села и вироши око њега. Но кад се да му се дуго времена нису смели прикучити. Помпеје, сирота Помпеја, више од хиљаде и шест стотина година лежала је заборављена у својој гробници. Нико није знао ни на ком је месту била. Хиљаду година људи су обрали и винограде гајили, а нису знали да једна велика и прекрасна вирош лежи под њиховим њивама. Цркве су правили и дретове подизали, а изида њих стојали су храмови,

и у зграда целокупни богови од бронзе и мермара: Нејтун, Цанати, Херкул, Јупитер и стотине других. Тек пре сто година пронашан су Помпеју у земљи и почели је откопавати. Брег је скинут, и доса је двадесет и седам улица откопано и очистиљено. То је тек трећина целокупне вароши. Све око друго лежи још под земљом. Растопљена лавна црње догле дсправ, зато је лако откопавати. Помпеја је заграњена пепелом и цљуњком. Видан се како је најпре за седам-осам стопа у висину ситна прашина, као брашно, бела, на онај цљуњак. Држе да су становници већим делом утекли и спасли се. Јер досада су нашли само око пет стотина људских скелета. Кад би се откопала цела варош, још би се два пута толико нашло. У неким подрумима наамали су кости од двадесет људи. Трчали су под јаке знакове да се сачувају. Ко ће знати колико их је хиљада погинуло ван вароше кад су бежале.

У Помпеју дошли смо кроз једну дугу и лепу валеју, а ушли смо на једну велику и широку капију. Та је капија негда имала три уласка: два за пешаке, а један повећи, у среди, за кола. Пред том капијом има доста развалина, што се зове предграђе Августово, а у самој ствари било је гробље где су се сахрањивали становници Помпеје. Пред овом капијом има стражара, у којој сада седе вестојивци и притоци који мотре на свакога кад излази да когод ни би од старинских ствари, које се свагда у Помпеји налазе, собом поиео. Најпре смо ишли кроз једну дугу и праву улицу. Затим дошли смо на раскршће где је широка пијаца. Куће су све, као што се код нас каже, двокатне, и све готово на један начин прављене. Ретко је која сасвим до земље срушена. Све стоји као што је пре осамнаест векова стојало. Све је пусто. Само смо подекога путника срели кад стијал, где са књигом у руци иде од улице до улице, од куће до куће. Чинило ми се да су сви људи и све челоде отишли негда у шетњу, на какву светковину. Њихова је шетња дуга и бескрајна. Они се неће негда више вратити својим кућама које јису имали кад им звлаучити кад су пошан.

Улице су праве и лепо поплочене; и то све лавом, као и Неапол. Још се позивају, средим по улицама,

узvanj oлушн изаубуљени у камену кула су ишли точ-
кови од кола. Од тога до железнице није требало
само један корак, Једна мисао, а баишу две хиљаде
година пролао је док је човеку то пало на ум. —
Исто тако Римљани су шталали на шглама бро-
јеве и датисе, а нису се сећали да би се тако и
књиге могле штампати.

У Помпејин по улицама има своја тротова за пе-
дике. Дуварови свију соба намалани су, неки лепше,
неки лошије. На многим местима устављали смо се
и с дивљетњем гледали смо сликe и мозаике. На сту-
бовима споља изрезане су сликове лозе, цвеће итд.
Много се вапило свакојаког посуђа и покућанства.
Све лепше ствари што су ту ископане однесене су у
Неапол, где смо их већ гледали у Бурбонској пала-
ти. Многе су ствари из Помпеје однесене у Лон-
дон и друге велике вароши, за јавне музеје или за
приватне збирке. Дуварови по кућама и на њима
савне фреске мадаке врло су добро сачуване, ре-
тко бид да нема их година дана како су рабене.
Томе је узрок што су прашина и пепео са Везува
вијаре падали и грм су све куће и собе у Помпеји
ипуњене и закривле. Статуе и богови, које још
нису у Неапол однесли, стоје као што су и стојали. —
На натусу једне куће видели смо читаву битку од
машина и човечану. Јакне зграде биле су на разне
начине украшене, особито ираморним стубовима и
колонама. Амфитеатар врло је велики и добро са-
чуван. Двадесет хиљада гледалаца могло се у њему
сместити. Женскиње су седеле на највишимњем
месту, имале су одељења за себе као собе. Овај
амфитеатар имао је 97 врата на која су гледаоци
улазили и излазили. Познају се одељења одакле су
зверови пуштали, а према томе — друго одељење
одакле су гладијатори-борци излазили, те се са зве-
ровима борили, тукли; у треће одељење износили су
они који погину. Римљанке нису падале у несвест
кад виде да лав ристрени човека. При овој суровој
забави оне су плескале рукама. Ја волим да помислим
на представе ширских трагедија у којима тронуте
лаке бришу своје сузе, него на ове варварске игре.

Познати смо Пантеон, Одеон и храмове: Јупите-
ра, Меркура, Весперије и Фортунине. То је око фо-

рума варошког. Храм Јупитеров украшек је са шест коринтских и осам јонских стубова. Темпо Венориног храма има бамбу педесет стубова и врло левих слик; јоште стоји у њему статуа богиње лепоте. Форум је једна од највећих знаменитости Помпеје. Ту се сбирале и решавале најважније месне ствари. Осим суђења, ту се држале њихове скуптивне и велике јавне светковине. — Главна купатила такође је вредно видети. Имају два одељења: једно је за мушке, а друго за женске. Дућана и продавница било је много по кућама; на левојим још се размају китници; како се трговац звао и чиме се занимао; а више многих врата познају се у камену изрезана знамења, шалдови. Нећу говорити о свим изрезаним знамењима и о левојим на собном дувару сликама. Јер има их и таквих о којима не може се писати, и по којима можемо закључити да у ова стара времена морал се није бројао међу одличне особине.

Улице су негде широке двадесет, а негде само осам-осам стопа. Свака главнија кућа има сада своје име; назван су их по ономе што су најзначајније у њима нашли; нап, ако су коју кућу преда каквим владоцем откопали, зову је по његовом имену. Једна од највећих кућа зове се Фулонска (фабрика за чоку), јер у њеним собама нашли су измалано све по реду како се чока прави. Има што се зове: кућа пријског краља (откопана 1823. године), кућа цара Јосифа Другог, краљице Аделанде, императора Франца Другог, итд. Те су куће, нам бар неки дуварови од соба, откопани у присуству тих лица, а за спомен њихове посете назвали су их њиховим именима. Одседа ће бити једна кућа која ће се звати: »Il principe di Montepetro« (кнез Црне Горе). За част Вадимци наређено је те је преда мале откопани једна соба. Вадимци су сви честитији срећак случај, јер на дувару те собе нашла се једна од најлепших слика. Нешто су и полако одгртали ценио и песак да се не би на дувару слика покварила; соба је била збијеним прахом и најситијем песком напуњена, зато је било лако одгртати. Вадимка је осећао пријатну забаву и радост кад је приметно да је дувар фреско мадан. Најпре се указале грехе од једног зеленог дрвета, па онда једна велика мушки глава,

на даље редом: целокупан крупан човек лежи под дрветом на лавовској кожи, а једна лепа девојка, богиња, хлади га лавском и успављује га, а око њих ступа мала крмачи аморићки. То је представљен Херкул како га љубав обезоружава. Та је слика заузела сав дувир и врао је лепо и вешто представљена узела сав дувир и врао је лепо на лавовској кожи, а мали и израбена. Херкул лежи на лавовској кожи, а мали аморићки понављано излаче испод њега ту кожу. Друга аморићка савела од њега подлаче његов дрвени бугри амора савела од њега подлаче његов дрвени бугри лежи, да га жузаван и јашу, неколико ове несташне крмаче деце дошло се на дрво и вешају о гразу Херкулов ту са стрелама и лук са тетивом. Све је то тако лепо израбено да се човек не може довољно нагледавати. Они што надзиравају копање кажу да одавно на овако што лепо нису наишли. Испод те слике написале се кога је дана то откопано и предали.

Осим Помпеје затрпано је овда још неколико вароши, међу којима и најзначајнија Херкуланум. То је била нека једна од најлепших и најбогатијих вароши. Лежи на самој морској обали, измеђ Неапоља и Помпеје. Та варош није само испелом и шљунком затрпана, него двадесет стопа у висину навладала се на њу тврда лаве и камени; а поврх тога водила се лепа варошица Портичи и село Резина. При повратку из Помпеје стали смо у Портичи да видимо Херкуланум. Морали смо дубоко под земљу сазнати; пред нама су лежали заглавене буктиње. Улазак је врло незгодан. Одвећ је мало откопано, даље слабо што и раде, не могу, прво због тога што би се варош Портичи, која озго стоји, срушила, а друго због тога што је Херкуланум затрпан, управо заглавен ристопљеном лавом, па та лавица на неким местима сједињена се са зидовима од куће; није другаче него кад би какву варош вода потопила, па се докле та вода сирала у лед или у камен претворила. У тој подземној дубокој шупљини што је откопана издалеко смо само позорнице, које је, какву, већ од самих садашњих позорница у Јевропи. Оркестар му је већ за једну трећину од оркестра садашњег Леполског позорница Сан-Квиро. Сви је штосан мермером из Африке; има леких статуа од бронзе, међ којима беше једна врло велика, за коју нам рече

да је Веспасијанава. Ми ту нисмо дуго остали, а и нема се шта много видети. Све што је ту откопано и нађено слично је са оним што смо у Помпеји гледали. Херкуланум пронашан су случајно пре сто четрдесет година; неко је копао бунар, кад наједанпут нађу на зидине и на три лене жемске статуе; притом нашла су и један натпис који је јасно означио како се та варош зове.

Од Портича нисмо се хтели возити на железници, него смо узели отворена кола и дошли кући. Ја сам донео пуну мараму од различитих ретких старина: комадићи од мозаика и од малих дуварафа, маља богова од бронзе, изрезаних слика у камену итд. — То сам све у Помпеји нашао. Овим начином путница разносе на све стране старинске ствари из Помпеје. Према, кад се уђе у Помпеју, за сваком путником или друшвом иде по један надзорник, те чува да штогод не узму и не понесу, опет нико и не помишља да се не сагне и не узме кад штогод пред собом нађе; а тај исти надзорник бира камене из мозаика и нама даје; а право има; од такве велике вароши као што је Помпеја кроз векове има се шта пометн и има шта остати. Разуме се да при изласку путници своје надзорнику пруже покоји такар. — Богати Енглези плате лазаронима, па им читају статуе и мале дуваре из Помпеје украду и у Неапољ донесу.

VIII

У Неапољу, априла 1851.

Путница су као дасте: змијду к југу, а како пролеће гране, оставају Палермо, Неапољ, Рим, Ницу и гонизама враћају се к северу да прекриле алпске планине и да наседе Визбаден, Карлсбад, Хелголанд, Баден-Баден. Оно што их у ове јужне крајеве доводи, то их и одводи — топлоћа. И ми смо сасвим спремни за пут. Хоћемо да оставимо Неапољ. Још не знамо управо дан када ћемо поћи. Ваљда неће нападце да га означи да би тако избегло неке њему досадне посете и церемоније.

Ипак смо опет у Помпеју. Владика је желео још једном да види ону слику на дувару што је пред њиме откопана. Он је наручио те је један већт сликар копирао исту слику, и понеће је собом. Намерава је послати у музеј у Београ. Написао је једну лепу писму о Помпеји; читао ми је. Каже ми да је и о Велуви нешто зимио писао, али не може да нађе; забавило се негде. Ја мислим да му је овако, особито откako је болестан, много рукописа пропало.

Владика је јуче пре подне ишао краљу те се с њим опростио и рекао му збогом. Том приликом метнуо је све орасне и ленту преко прсију и привесао је сабљу. Иначе нигде их не носи. Ја и Бука ишли смо с њиме као његови ађутанти. Краљ сада седи у Казерти. То је мала, али пријатна варош. Само је неколико сати далеко од Неапоља. Ишли смо на железници, и то у оним истим колима у којима се краљ вози. Кола су врло лепа, изнутра су обложена свилом и позлаћена. Нарочити воз кренуо се из Неапоља због Владике. Брзо смо отишли, јер се нисмо нигде путем заустављали. По жељи Владичиној и ја сам био обучен у црногорске хаљине. Нешто сам узео од сарадара Андрије, а нешто од Вукала, који су код куће остали. — У Казерти на станици дочекају Владику двоја краљева кола и ађутанти. Краљева палата није далеко од железнице. Она је лепа и велика; рекао би човек да јој самим стубовима стоји, толико их има. Стеленице особито су велике и необично широке, могло би батаљон војника по њима марширати. У ходнику и пред краљевом собом дочекало је Владику много официра и генерала; и одмах отворише се и једна велика врата, и краљ прими и одведе свога госта.

Ми остасмо разгледајући слике по дувару и забављајући се с оним генералима. Или боље да кажем, они су се забављали с нама гледајући црногорско одело и оружје. За сваку су маленкост запиткивали. Владика су Букни јатагани, и питају је ли колико турских глава одсекао. Ја кажем Букни шта питају, а он ми одговори: «Многа, многа!» (Много, много!). Па ми рече те ми преведом и кажем да је тај јатаган много и српских и турских глава одсекао, јер је најпре био један пише, он су Црногорци узвратили пишу и

посекли, а овај му нож узели. Затим показа им турски натпис на ножу. Они гледе златом изведени натпис и питају шта значи. «То значи», одмах одговори Бука, «не носи ме жедна!» Рекох му ја: «Море, Буко, неће тако бити; не знамо шта то турски пише.» — «Кажи ти њима», рече, «да је тако; а ако не вјерују нека сами читају.»

Привели смо тако у разговору око двадесет минута док се наједанпут она велика врата отворише и краљ испрати Владнку и опрости се с њима. Том приликом краљ је и на нама свој поглед задржао. Ми се сви дубоко поклонимо осим Буке. Кад смо сназми низ басмаке, рекох му ја: «Болаи, Буко, ти се ником краљу не поклони!» «А богами, јеси чудан!» одговори ми Бука. «Краљ отаџ се родно данас први пут гледа Црногорца, па и то зар погрбљена да га види?»

Кога су нас опет чекала. Краљ понуди Владнку да се мало на колима по парку прошета, и Владика је то примио. С Буком се они официри који су нас до кола испратили најдуже пратишаше. Он им, рјучујући се с њима, пола талијански пола српски говори: «Адио, Венерале! Адио, шинџор кодонел! Што носите те сабље цијелог живота овудијен узлауд? Добите у Црну Гору да сијечемо Турке!» — Парк је одмао до краљевог двора, леп је и врло простран. Возила смо се по њему тамо-амо до једног прекрасног водопада. Ту смо се мало задржали, одатле смо се одвезли право на станицу. Пред нама је свуда крпо један дворски коњаник. На колима, на амовима, на каљинама дворских салту што су нас пратили вивали су се извесни бели кринови. То су знаци бурбоиске династије. Они су у Француској увенули; овае још у потпуном свом замосу цвѣтају, као пре сто година. Краљ Фердинанд II влада овае лужих двадесет година. С почетка своје владе био је приступан реформма и добрим уреџбама. Но доцније изопачио се. Године 1845. био је приморан да објави устав, но како су се мало револуције утишале, укинуо је одмах устав. Њему је сада око четрдесет година.

Од Непоља до Казерте пут нае кроз саме равнице. И с десне и с леве стране уравена је земља као каква башта. Ниједна стопа земља није остала нева-

сејана. — Када смо дошли кући, пита Вукало Вуку:
 »Како ти се допала краљ?« А Вука му из Горског ви-
 јенца одговори: »Да не бјеше под оним именовом, не
 плаше се бојат' од урока«. Вукало се врло радује
 што ћемо скоро поћи на пут. Како какву скрићу
 извори нан какви ланет веже, свагда рекне: »Е, да-
 богда те до Цетинја не дријешно!« Вука каже: »Бе је
 тој господару добро, ту је и мени добро!« Сердар
 Амарџа пуца па вели: »Мени је свејакмо; овако ћу
 сјевети и на Цетинју.«

IX

На пароброду. — априла 1851.

Зелене горе
 и плаво море
 на пут ме зову,
 у радост нову.

Рано сам уст'о, још нема зоре, —
 лепо је време, небо се ведрим;
 нема ни ветра, тихо је море,
 мирно ће наша лађа да једри.
 Весело моју младост проводи,
 слободно као птица на грани:
 кад хоћу подем, куд хоћу ходим;
 ниш' ми ко вели: пођи, ни: стани!

Цела Јевропа башта је мени,
 по којој ја се безбрижно шетам;
 Асплав и Берамн, Париз чувени
 пролази реком, уљске чепам.

Па што ме сада на дну Италије,
 а на месец дана ко зна где ћу бити!
 Путовање моје намишљено није;
 куд ћу прекосутра, сутра ћу владати.
 На лађи, на коњи, у граду, у селу,
 држ играчу шака, при пићу и јелу,
 различни путници, разни разговори,

зачас путовању други се лакк створи,
познанство какво, где се и не надаш,
одвешће те у свет о ком и не сазнаш.

У име бога, дај да се спремам!
Полазак банзу, и време лети,
пртаља много са собом несам,
могло б' га у две руке понети.

Али све је тамо-око
по свој соби разбацано;
све што тражим, не знам где је,
ништа на свом месту није.

Што се не може наћи, сложити,
то ћу оставит', нећу носити; .
зима је прошла, зимске хаљине
бацашу одав, сад су врућине.
Нећу понети ни амрел овај,
ни овај пакет, ни штал онај,
ни овај шешпир, ни рукавице,
ни оне чизме ветровске моје,
што тамо мећу књигама стоје;
ни ово, ни оно, саме ситнице!
У сваком месту где има хлеба
може с' и друго наћи што треба.
Мање пртаља, мање и бриге.
Нећу да носим ни ове књиге;
живот је кратак, треба да с' хита,
ко ће по други пут да их чита!
Тасо, Арносто, и црним Данте,
нежни Петрарко, не марам ни за те.

Што у вама стоја, то у срцу носим;
читаћу вас опет кад се опет родим.
Ја путујем сада и вароши бирам,
те по њима »dolce, far niente«* штудирам.

Друге државе, други језици,
други народи, други песници,
друге вароши, друге радости,

* Италијанска изрека: Савтко је не радити ништа.

Друга познанства, друге сладошти,
друге лијане и друге робе,
други котван и друге гоубе.

Живот ако није вечита промена,
и он је мртвина без свога имена;
нијане на магаре што сувачу нуче
довек наоколо, данас к'о јуче.

Ко дули на врата? «Време је веће!»
Добро, добро, будан сам ја.
Пасош и рачун! »То газда докче;
спремни чекају чупа два.»

Већ дак свиће, сва се брава
по врху румене;
сва ће сунце да обасја
долине зелене.
Цела варош јоште слава:
нигде врете нема;
подекоји само путник
на пут се спрема.

Још ове мале наоде да саопрем,
за свомен са собом хоћу да их носим;
мале тај наоде од камена зграђен,
после две хиљаде година сад нађен.
Негда му диваку краме и олтане,
и сад га ја трпам овде међ' цигаре;
ни знам му не знам како с' онад знао,
у пустој Помпеји њега сам нашоо.
Ко би данас рек'о о, наш боже мило,
да је ово негда твој колега био!
Шта остаје за нас, слаботлиће ове,
кад судбина таква постиже богоче?
— Хајде сада, сласто, стварн у чук вуши.
Ха, што и гледа се контом у ружи!

Ти плавно зоро крестна,
твој сјајни блиста зрак;
ја путник плаћам монте,
од њега ми жива страк.

Кратак је живот, још краћа младост,
 међ док се не куца, докле није савдост;
 живот неуживан слепач је што гледам,
 жован док с' не троши, он ништа не врева.
 — Накриви капу на десно уво,
 строши што ти је отац сачувао;
 не брњи с' ништа, судба се стари:
 док траје људи да буде пара.
 Свеједно, биле у твоје цепу,
 на' се шетале по туђем свету.
 Човек је створен да се умножи,
 в новач зато да се потроши.
 — Плаћено све је! Хајдемо веће,
 за младе људе свуд швати цвече,
 та њима све су тегобе лаке,
 за њих су многе торзине слатке.
 Младост је свима златно нам време,
 још не познаје живота бреме.
 Она безбрижно у срећи пливва,
 што год сретне, то све уживва.

Веслару, де машин:
 «Сви остајте збогом!»
 Рукмама обема,
 тамо морској страни,
 пароброду оном
 што се на пут спрема.

Зора зоря, дан је створен,
 ко год лоће, нека чамн;
 мени сав је свет отворен,
 сваки крај ме себи њамн.
 Хајд'мо, хајд'мо, само даље,
 сав је живот путовање,
 мек' нас срета на свем путу
 срећа, љубав и пезање.
 А незгоде добу л' какве,
 младост може све поднети!
 И кроз беде и несале
 са весљањем младост лети.

Нема за њу ништа тешког,
нога лако и одморна;
у жалости најве смешиног,
неоре су за њу орне.

Пиробрад готов, ал' јоште чека;
сви смо на броду, ал' једног нема.
Топови одсвуда чује се јака,
госта свог милог Неалоа спрема.

Ето га, ето! — Већ доходи,
крљева швајка њега води.
Прати га много официра
и другог света и господа;
свака му лаба салутира,
покрили чамци глебу воде.

Све што га негда чуло, зна'ло,
то све се јутрос зором дигло:
да му искрено отвори груд
и да му каже: срећан ти пут!

Са крова лабе он се јавља
и сваком поздрав отпоздравља.
Прошло је, кажу, времена доста,
Везун не амо доминјет госта.

Ко је тај путник што с' навали
на дубоко сине море?
— Тим се путником српство поноси:
то је владика Црне Горел —

Везун се пузи,
море пенуши,
сунце се рави,
креће се лаба,

О, мила места, до њима свак
последњи пут се мај погледа шета;
с њима се прешти свд на свакад,
полазећ' милог пут белог света.

Збогом, о крају
подобан рају!
Љубимче кинме,
где нема зиме;
где има цвећа
и без пролећа;
где нема дана
необасјана.

Неаполс, збогом!
Праштам се с тобом.

Тридесет дана прошло је веће
откако тебе овако гледам;
мак бу се, као часова треће,
до гроба мога свагда да сећам.

Збогом, земљо мила, где Виргил почива;
где несташка младост и на јави синва;
где неравне црвте и жуте цитроне;
свагда топло сунце греје амбароне;
где чаробно неко павлетнило трепти
по свим крајевима и зимм и лети;
где мназине светске, човеку предане,
на крај какав дрџти помислити браве!

Збогом, обале, где сам ходало,
ма' се у чуну тихо возало!
Хладови, збогом, где сам седло;
путевк где сам с коњем језданол
Острви, стазе, зидане старе.
Портичи, Помпејо, Кастанемаре!
Збогом, утоке, брестчићы, долиња,
пуни красоте, пуни милање!
— Везуве, што се тако дљешк
и твојим врхом у небо стижеш,
лава се твоја већ доста мила,
збогом, и штеди те места мила!

У Риму, априла 1851.

Када човек прилику ухвати у овакву једну варош с којом је светска историја тако тесно склопана, обузму га нека осећања о којима не може сам себи разумно дати: осврће се свуда где ће да види оне људе до којима је читаво и слушао. Када смо се приближили калијама Рима, све што сам из историје Римљана знао поновило ми се у мислима: њихове борбе и тријумфи, њихови јунаци и оратори; њихово богатство, науке и слава; њихови богови, богине; њихови императори и републике — све ми је то на ум пало. Али од свега тога ништа нема! Нашло сам Рим, али писам нашшо Римљане. Место тријумфа, нау по улицама Атије; место богатих Креспса, Апулеја, Вителлија, просјаци не даду ти из куће хлеба; место Цицилијата, Катона, Брута, среташ по улицама босе калубере; место Јупитера с громокоњима у руци, стоји статуа светог Петра и држи два кључа — кажу да су то кључеви од раја; место Цезара, седе у Ватикану један смиренни старац. — На оном месту овакле су долазили римски легиони да иду да претаве Галију и Британију, вежбају се француски војници! — Варвари Гали дошли су да чувају Рим. — Рим који је свет освојио и њиме по својој вољи владао!

Хоћемо ли из Рима говорити штогод о прошлости Рима? Говорилих би смо када би се у тридесет врата могло прелић тридесет векова. Писати прошлост Рима — то је писати историју старог света. Томе није место овде. Путници у својим белешкама спомену само погледају годину, погледају име и погледају догађај из овејна римске прошлости. Они у својим писанима говоре о оном што само пред њих изађе и што је спојено са разваљанама поред којих они пролазе. Тако ћу и ја чинити. Историја Римљана, кроз коју ћемо сада само ради опомене протрчати, свакоме је позната још из детињства. Ниједна школска вратв не можеш отворити а да не чујеш штогод о њима. Када странац прилику по улицама Рима иде, чини му се да иде кроз неку варош где је провео своје де-

гњивство. Пнта за Пантеон, за Колосеум, за Капитол, за форум, као за какве старе своје познанке.

Да претвемо брзим кораком историју Рима; да протрчимо, такорећи жмурећи, кроз тамне сводове од три хиљаде година, па да се онда зауставимо пред развалинама које и данас стоје пред нама. Почетак историје свију народа и старих градова завршен је у мглау и таму. Све историје почињу измишљеним гаткама.

О постанку и трајању Рима кажу књиге и причају људи овако: Нека робака краља Нумитора, свештеница Реа Силвија, преступи свој завет и роди близанице, Рема и Ромула. Ова деца буду бачена у реку Тибар; таласи занесу их на обалу и, на њихову дреку, дође курјачица те их дојма док их један пастир не нађе, те их узме к себи и одгаји. Они, кад одрасту, наиспеле основати једну варош, но сваде се и побину око тога ко ће бити старешина; Рем погине а Ромула остане и оснује варош, која се по његовом имену назове Рома или, као што је ми зовемо, Рим. Да би прихватио света да у његовој вароши живи — јер, с почетка није их било више од једне хиљаде — прогласи Ромула своју варош за уточиште свију бегунаца. Ко тод дође у Рим, био је слободан. Онада са свих страна поврпе злочинци, робови и бегунци од сваке руке. Тако Рим, за кратко време, истина, не постане уљудан, већ постане многољудан. Сви су били бескућинци и војници. Жена није било. Ко ће за овакве људе да се уда! Ромула позове суседно племе, Сабине, на гозбу и на игру изван вароши. Усред тога веселја сваки Римљанин шчепла по једну женскињу и утеклие пивраг у своје опкопа. То буде узрок рату. Најпосле тако се сагласе: да Ромула и краљ сабински уредом владају и да се та два народа споје у једну државу. После пет година убију сабинског краља и Ромула остане сам старешина над свима.

Ондах с почетка основали су сенат и увели су неки начини редности. Ромула се ослати и поче тирански владати. То сенату буде противно; договоре си и — Ромула нестане; они свуда прогласе да га је орао Јупитерон однео на небо. После њега сенат избере Нуму Помпилија себи за старешину. Он је био од

савијског племена; увео је неке законе, уредно некакоичи календара за одређено време. Он је прилично мало Римљанима и увео у обичај земљорадњу. Рим је основан око 750. године пре рођења Христа. Они су рачунали године од постанка Рима док нису прихватили хришћанску веру и хришћански календар. После Нуме владаоан су још пет владалаца до 245. године пре рођења Христа; а те године укину монархију и увео демократски начин владе под председанством Брутозица. То је онај Брут што је у сталности својих републиканских начела осудио своје синове на смрт. Када се после набе републике у опасности од својих спољашњих непријатеља, Римљани виде да им је потребно сву снагу сјединити у једној руци; био им је потребан диктатор. Цицероат остави свој плут и примио се те грађанске дужности. То је било 253. године од основања Рима. Затим настану унутрашњи раздори, немир и промене разних начела владе. Постаху диктатори, који су имали неограничену власт. Потом нискоу цензори. Године 322. кућа је морала страшно по Риму. Каква постане диктатор. Отласи рат Галима. Гођу против Самнита и против Пирха, краља епирског. Ханнибал, Картагенцац, пређе преко Алпа; победи Римљаниме код Кане (216. г. пре Христа). Он се није умео користити овом победом; место да иде управо на Рим, он се заустави. Та га погрешка упропасти. Римљани се приберу, ударе на њега и победе га; он се отрује. Тада почиу Римљани освајати земље у Италији, Грчкој, Македонији, Африци и Сирији. Марије победи неколико пута Гетоне, затим буде протеран из Рима. Сула постаде диктатор, но брзо пропаде. — Помпеј се прослави, Цицерон својом речитошћу уништи Катилинину заверу. Због неслоге између Помпеја и Цезара појави се грађански рат. Цезар пређе преко Рубикона. Помпеј, побеђен, жалосно сврши свој живот. Република надале, но и Цезар, диктатор, буде убијен усред сената. Наступе опет тријумвират. У време рођења Христа прогласи се свечано Август за императора. Он је владао 44 године и за то време многе поправке, нарочито у законима учинио. За њим су били императори: Тиберије, Калигула и Нерон. Не зна се који је од њих био једн злочинац и тирани. За време владав

Августове родно се Исус Христос, а за време Капапуле растали су га.

Око тридесет година пре рођења Христовог било је у Риму преко четири милиона становника. То је било златно доба римске књижевности. Онда су живели Виргилије, Хорације, Овидије и многи други. Било је повремених актова за новост, за судске расправе, за огласе итд., и брзо су развињали те актове поштом по целом царству. Имали су до пет стотина хиљада војника. Грци, које су они као робове куповали, постају им учитељи у свему. За један дан, у Делосу, продано је таквих робова десет хиљада. Богати Краљ имао је само непокретног имanja за двадесет милиона талира.

Император Веспасијан (70. год. после Христа) владао је мудро и разборито. За времена његова знао је велики амфитеатар, чије развалине и данас стоје, и који је познат под именом Колосеум. Његов син, Тит, за две године своје владе прославио се својом добротом. Човечанство ће заборавити његове победе, али никада неће заборавити она његова реч: «Данас ми је пропао дан, јер нисам никако добро учинио!»

Нерва (почео владати 96. године после Христа), Трајан (98. године), Марко Аврелије (161. године) били су добри и паметни императори. За времена Трајанове владе начињени су многи мостови и путеви. Тада је подигнут и први мост преко Дунава, код Кладова.

После још многих императора дође на престо римског царства Константин Велики, који је седео у Византији, у Цариграду, названом по његовом имену Константинопољ. Почео је владати око 320. године. Он је пренео столицу у Цариград, пошто је освојио Рим. Био је нечовечан, осветљубив, неверан, неморалан. Осим многих других, убио је своју жену и свога сина. До овог доба хришћани су били свуда гољени, сечани, мучени и убијани. Особито око 176. године гонили их страшно Марко Аврелије. Цар Константин, који је такође мучио и гонили хришћане, наскоро пред своју смрт одрече се идолопоклонства, покрсти се и после смрти — посвети се.

Први утроя распадава римскога царства био је пресељење престола у Цариград. Константинова три сина делилаше покрајини царство. Аларик удари на Рим, освоји га и допусти војницима три дана да га пљачкају. Гензерих, краљ вандалски, то исто учини, и истога војници пљачкали су и пустошили Рим пуних петнаест дана. Римско је царство било већ раскомаљано. — У Риму владало је још неколико императора до 483. године. Последњи император звао се, као и основатељ Рима, Ромул. — После тога владали су краљиви и папе. Карло Велики освоји Рим 774. г. и круниса се као император.

Папе рачунају своју владу од светог Петра; он је био прик дата, и то од 33. до 65. године после Христа. За њим је до данас следовало и седело на његовом престолу 257 папа. Они су били врло моћни и врло слави, како је кад свет веровао у њихово проклетство и у њихов благослов. У Риму држе да ниједан папа не може више владати дуже од светог Петра. За ових 1650 година само су њих четворца по 25 година владали. До 526. године све папе што су владали, на броју њих 55 — посветили су се. За ових последњих триста година није се ниједан посветио, а у будуће рачуна се да се меће ниједан више посветити. Свадешњи папа зове се *Пија Нана* (Пије Девети). Изабран је за папу месецма јуна 1846. године. Он је био либералац и тежио је за јединством Италије, зато су се сви Талијани његовом избору обрадовали. Надали су се да ће он много привети њиховом ослобођењу. Но Пије Нано, кад је сео на свету столицу, престао је бити светац, хроменио се сасвим. Нашао је кључеве светог Петра; не мора више погребен бити.

У данашњем Риму живи око 188 хиљада душа, не рачунајући ту и путнике, којих има на хиљаде у свако доба, особито зими и око Ускрса. Мало је кад више од сто хиљада странаца сваке зиме летију по Риму, Неапољу, Флоренцији и другим талијанским местима. Како да је број Руса, нарочито у Флоренцији, намањено број Енглеза. Руси беже у Италију од мраца, а Енглезе од магла.

У Риму, априла 1831.

Ниједна варош на свету нема да покаже путнику толико остатака из старог века колико Рим. Ми сваки дан, од јутра до мрака, ходимо, разгледамо их. Није ми могуће у овако кратком времену писати о свему ономе што смо видели и чему смо се дивили. Године би требало овде провести, редом једну по једну знаменитост гледати, штудирати и описивати. Ми их брзо пролазимо. Владика жели да их види. Гдекоја слика Рафаелова, гдекоја огромна развалена зидарје га по неколико тренутака. О ономе што му се свиди и што га мало забави, при поласку рекне неколико речи, у којима обично изјави оно што је осећао за време гледања. Често каже и своје примедбе. Он не мари да их записује, али свагда је желео да их когод чује. Једном кад виде да ја о неким римским знацима нешто бележим и пишем, рече ми: »Ламе то, чоче! То је хиљаду пута описано. Хајдемо даље! Добри другипут без мене па пиши. Рим ће још хиљаде година трајати и хиљаде ће њих то још гледати и описивати.«

Владика је јесенас прошао кроз Рим кад је путовао у Неапол, али је оставио да га разгледа сада, при повратку. — Свуда га са особитим одликовањем сусрећају. Папа је заповедио: где год Владика дође и што год зажели да види, да му се одмах отвори и покаже. Свуда нас прати и спроводи један француски канц, по имену Буркић*, он је родом из Дубровника. Млава, учиван и врло разборит човек. Дobar Словенин, добар родољуб. Врло лепа говори »нашким«. То му је матерњи језик. Гундуљиха и друге дубровачке песнице зна напамет. Многе реткости што смо видели имамо само њему захвалити.

У цркви Светог Петра била смо већ неколико пута. То је прво што путницима да знае чим из кога изабу. На први поглед нисам се нимало зачудио. Од толико година слушао сам и читав да је то највећа црква на целоме кругу земљином, да је то нај-

* Доцније је био бискуп у Амбу, у Албанији.

велик споменик хришћанског света. Према томе, моје
уображење у својим представама није се могло огра-
ничити. Зато ми се на први поглед и учини Петрова
црква мизантрија од многих других што сам досада
видео. Цркве: Светог Павла у Лондону, Светог Сте-
вана у Бечу, Нотр-Дам у Паризу и црква у Штраз-
бургу — много су ме више зачудале него Петрова
црква у Риму. Онај јотски стил, оно црно камење,
ко којим тамна прошлост ћутањем говори, побуди у
гласову, када их први пут видиш, таква осећања која
се не полове при погледу на беле, праве и неокићене
зидове Светог Петра. Тек пошто сам је дуже и више
пута изнутра и споља сматрао, уверим се да је заиста
градо велики и да није мања од свога гласа што се
по свету разноси. Владика ми каже да се и њему тако
исто с почетка учинило. Чујем да се тако готово
свиња странцима догађа. На први поглед не може
човек њему целину у својој души да смести. Има
зграда које, кад пређу неки извесни ступањ вели-
чине и висине, не чине се више очима људским да
су тако велике као што су.

Изнутра је Петрова црква лепим мозаиком ниша-
рана. Икона нема много, али су све лепе и велике,
кубе на средњи зид је високо; од свију зграда на
свету само га једна игралила у Египту и торањ у
Штразбургу издигнуће. Многобројни стубови, који су
зидо дебели и високи, држе сводове цркве. Код сва-
ког тог стуба има исповедоница; за сваки језик има
кларифика што седе и исповедају. Олтара нема на све
стране куда год погледаш. У врху цркве, близу глав-
ног олтара, стоји колосална статуа светог Петра. Она
је од бронзе. Претопиан су статуу Јупитерову те из
не помислиш ту статуу светом Петру. То је необично
велики кил и стоји у особитом поштовању. Ту га је
она прва подигнута била је башта Неронова. Ту му
је било позорнице у коме је за забаву његову и Рим-
љанина крвавама хришћаниа погубљено и од зверова
растргнуто; кости њихове остављене су ту одмах у
једну пелину; ту је била прва гробница светог Пет-
ра. Тек доцније, по свој прилици у време цара Кон-
стантина, подигну на овом месту један храм, а око
1450. година почне се издати једна велика црква. Не-

но зидanje polako je napredovalo i posle raznih namena dovršila se tek pre sto godina. Po računima, potrošeno je na ovu crkvu četrdeset i sedam miliona talira. U ovu sumu ne računaju pozlatu, mozaik, popravke i slične troškove. Ukras i pozlata samo glavnog oltara iznosi sto hiljada talira. Tu je grobnica svetog Petra, u koju se slazi niz jedne stepene. Sto двадесет кандила вечито горе на његову гробу. Много још светаца и калуђера лежи испод других подземних сводова ове цркве. Ми их нисмо свегледали. Нас је најинше занимала вештина рuku људских; и које смо походио, то смо чинили само због прекрасних статуа од Бернина и Киновс које су на њиховим гробовима.

Пијаца пред црквом Светог Петра такође је лепа и знаменита; она је изблик на амфитеатар и окружена је са три стотине стубова. Усред те пијаце стоји усправно један обелиск. Још император Калигула донео га из Египта. Он је једноставан, сав од једнога камена, а висок 72 стопе; по њему нема хијероглифа. Сада на врху његовом стоји крст, знак победе хришћанске. — На пијаци има две чесме. — Готово на свакој пијаци у Риму има по једна чесма и по један обелиск. То нису обичне чесме, то су прекрасни споменици вештине, на којим избија на све стране бистра и лепа вода. Све су чесме оживљене киповима. Само је обелиск на Петровој пијаци сачуван читав, а они други окрњени су а гдекоји су и пребијени, јер кад је Рим био толико пута палин, пустошен и пљачкан, онда су и они обађивани. На оним другим има и хијероглифа. Многе ове обелиске нашла су, кад су штогод копани, дубово у земљи затрпане. Тако су нађене и многе статуе које су толико лепе и важне да им се новчана вредност не може означити. И сад још понешто налазе у земљи од велике реткости. Стари Рим лежи у земљи; то се познаје и по неким старим зидинама које са својим прозорима сада до земље долиру. На многим местима по седамдесет стопа земље, какавта и свакојакних рушевина лежи озго на пијацима, улицама, купалиштима и црквама старих Римљана.

Ватикан, палата где папа седе, онак је до Петрове цркве. Ту су многе каменитости. Ватикан састављају више палата које су у току времена доизградиле међу собом спојене. Она је на три ката; вишане и међу собом спојене. Она је на три ката; вишане и међу собом стоји овде, јер зна се кад је Карло Велики у Рим долазио да је у њему седео. У Ватикану, које капела, које соба, које различитих галерија, има десет хиљада одељења. Има осам великих и широких, а две стотине других, мањих степеница. Ту су смештене многе старине, слике, музеји, библиотеке, статуе. Стотине ирано великих соба напуњене су тиме. — Владика се најдуже задржавао у галерији слика, и то гледаћи *Преображење* (Трансфигурацију), прекрасну слику од Рафаела. Ту се највише путника сусретну, јер се при тој слици свати заустави. Та је соба свагда пуна света; а сваки сват занес гледањем. Слика је колико читав дувар. Христос је целокупан у природној величини представљен. У његовом лицу, које је сама доброта, изражене су све врлине. Не може човек осети да одвоји од те слике. Што је дуже гледа, све му се више свдан и све више желан да је гледа. Овакав идеал доброту, кога што је ово лице Христово, не може се нигде више на платну видети. Сликари са свију страна долазе те копирају ову слику. И сада четворица седе и раде, међу њима бејаше један Рус. Владика је сео на столицу и тридесет минути гледао непрестано у божанствено лице Христово. У целој Италији ништа му сађе није било гледати од ове слике. »Занста«, рече при поласку, »кад би ова Христова слика могла проговорити, прве би јој ријечи биле: Не чините другима оно што сами себи не желите. — Вјера без добрих дјела мртва је.«

Од овакве нежне слике, после неколико тренутака, дођеши пред мраморну групу Лаокона, свештеника Нептумова. То је једна од најчувенијих и најславнијих статуа што је икад из мрамора истесана. Велика змија ушла се око Лаокона и његова два сина, којима је у помоћ он дотрчао, и, уједлајући их, увла се око њих тако да је страхота погледати ову борбу и оне муке. То је тако вешто представљено да човек заборава да је то од камена; чини му се да их гледа живце. Чисто ослушкује да чује дисање змије и јаука-

ме деце и њихова оца. Ова, у свом роду ненадмашна статуа, настала је у Риму, у земљи, пре триста година; а има више од две хиљаде година како је начињена. Једни држе да је вештак изрезао ову статуу по стиховима и епосу Виргилијевог, а други омет кажу да је Виргилије, гледаћи на ову камениту групу, оне своје стихове написао. Владика се није дуго задржавало при овој статуи; грозне представе не може да гледа, оне га сневеселе. »То би, рече, Омер-паша, или који од турских султана, наместно у својој трпезарији да сладе руча.« — Задржавали смо се при другим врло лепим киповима, којих у Ватикану мноштво има од сваке руке. Гледали смо са задовољством Херкулеса, Бахуса, Минерву, а нарочито чувену и прослављену статуу белведерског Аполона. То су све послови старих Грка и Римљана. Ни данас, у деветнаестом веку, нико их не може у тој вештини да надмашни. Данашњи вештаци само их подражавају и копирају.

Походили смо Пантеон. Он је зидан у време рођења Христава. Стоји још целокупан, у свему је добро сачуван; у њему нема никаквих слика ни украса. Прочело споља врло му је лепо, многи коринтски стубови дају му величанствен изглед, сваки је стуб једноставан и од гранита. Стубови су високи по осамнаест стопа, а тако дебели да их два човека једва могу рукама обухватити. И овај Пантеон покривен је, и у њему има крстова, олтара и кипова хришћанских. Заустанимо се на гробу Рафаеловом; он је овде по својој последњој жељи сахрањен. На његовом гробу нема никаквог споменика; једна богородица од камена стоји му више гроба. У Пантеону нигде се нисмо зауставили; на гробу овог највећег сликара на свету стали смо. Нашли смо још путника где стоје и ћутећи гледа. Ништа се није видело што би погледа могло забавити, али сваки је мислио на послове Рафаелове. На другој страни Пантеона сахрањен је Кореџо, такође врло славни сликар. Пантеон је врло старо и јако здање; зидови су му деветнаест стопа дебели. По обилку његовом озидао је много лепши и већи Пантеон у Паризу. Французи су у свему надмашили Талијане, али немају Рафаела.

Да продужимо наше путовање по Риму. Оно је за мене занимљивије од свију досадашњих мојих путовања. Куд се год обазреш, има се нешто знаменито видети: сваки те камен опомиње на какво славно име; кула год корачиш сваки је стопа један лист светске историје. — Походили смо Квиринал, Цезарову палату, римски форум и седели смо и одмарали се на пустињи и усамљеним развалинама Колосеума. То су места која путници за време свога бављења у Риму по неколико пута посещују и разгледају. Најстарији монументи из старог римског доба налазе се око форума; каа смо ишли низ велике капитолске степенице, били смо у средини међу њима. Саме развалине! То је право име за послове наших руку; тако се зове прошлост људска. — Римски форум, где су се толика историјска дела свршила, где је утоварио рат и мир; форум где се судбина света решавала — лежи у развалинама и сада се зове — »Крвава пијаница!« — Нашем погледу учинило се да су јуче са својим варварским четата овуда прошли Аларих, Гензрих и Атила. Грабеж и пљачка подигли су и оснажили Рим, грабеж и пљачка оборили су га и претворили у руине. Ко сабљом сече, од сабље погине. Што су Готи, Вандали и Хуни оставили усправно, дошла су Нормани и оборили. Опљачкани народи по далеким крајевима Азије, Африке и Јевропе давно су освешени. На огњишту њихових тирана, на форуму старих Римљана, говеда планирају. Нема нх оног језика којим су на својим зборовима у овом форуму говорили; ниједна матк више не успављује своје дете тим језиком; нестало га, како не зна како.

Одмах код форума храм је Весте. То је најстарији храм у Риму. На том су месту нађени Ромул и Рем. Разуме се, тај храм сада је црква. У Капитолу још се види на зиду један Јупитеров орао; нису га измањали. Хришћанство га поштедело. На славној тарнејској стени јасно нечега славног машан. — Стуб Марке Аврелија Антонина прекирасан је споменик; то му је сенат подигао да овековечи његове победе

у Германији. Овај стуб склопљен је из двадесет и осам великих комада белог мермера, на којима су изрезане битке и победе Римљана, висок је око 150 стопа; изнутра имају степени по којима се може до врха попети. Но Трајанов стуб много је лепши и важнији; врло је добро сачуван; хиљаду и осам стотина година стоји на том месту где је сада и рекао би да је јуче подигнут. За овакве споменике као да је време изгубило своје зубе. Ни Ванталн, кад су Рим рушмаи и палили, нису га дирали. Да је био од сребра или злата, давно би га нестало. Од камена ником ни камена. Стуб овај састављен је из 34 комада од мермера на којима су врло вешто изрезани ратови римски и победе Трајанове. Људи, коњаници, коњи, оружје и друге војне справе, од дно до врха, око стуба, вешто су у мермеру изрезани. Самих људских ликова има, као што кажу, око 2500. — Сви вештаци који раде на таквим предметима из старих римских времена, са овог стуба прегледају коњанике, оружје итд.

Тријумфалних капија има више, по све су готово поразвањиване осим капије што је подигнута у славу цара Константина; она је још целокупна, није велика, али је врло лепа и зидана је на три свода. Мало даље од ове капије пружно се Колосеум, као лепшина каквог гиганта. То је највећи амфитеатар што је игда на свету био. Зидан је за време владе цара Веспацијана; зидан су га заробљени Јевреји које су Веспацијан, а после његов син Тит, из Сирије довели. То је било на седамдесет година после Христовог рођења. Кажу да су га за четири године озидали. Сто хиљада људи могло је у њему стати и гледати представе, или, боље рећи, злоставе. Сви су гледаоци обично седели. И сад се познају места одређена за седење. Познају се ложе одакле су императори, свештеници и друга госпоштина гледали. Кажу да је Титус довршио овај амфитеатар, да је у њему за сто дана сваки дан давао представе Римљанима, и да је на тим представама погинуло две хиљаде гледијатора (бораца) и пет хиљада које лавова, које титрова, које других дивљих зверова. Кад борац надваља зверку или зверка растргне кога борио, то је било весеље за Римљане, од радости пљескали су рукама.

Овакве сурове збаве стварале су сурове људе у колонији и на престолу.

Колосеум, онај ква је зидан, био је у средини Рима, а сада је сасвим изван зворни, у пољу; толико се Рим смањило од онога доба. Према је много хлађења од њега разнесено, још су зидине врло велике и високе. Читаве пркае, палате и нтд. озидане су грабом што је одавде извађена. Сав мермер што је узидан у палати Фарнези однесен је са Колосеума; а то је најлепша палата у Риму. Колосеум не зове се тако по својој величини, него по колосалној једној статуи Нероновој која је пређе била на том месту. Кажу да је та статуа била 130 стопа висока. Колосеум озидан је од самих великих стена. Ту је одамх и чубени бредина, што се зове Палатин, где се, осим много других развалина, налазе и рунне палате римских императора. То су врло велике развалине; али ништа друго него развалине. Бришљак, вишаге и дивља корова по њима расту; погледом зелене се такође и леги жбуковни лаврових дрвета. Ту је основатељ Рима, Ромул, седео. Нерок највише је ову палату украсио и љене зидове на све стране настаоно и продужио. Онда се она зваа »Неронова златна кућа«. — Три стотине најлепших стубова украшавали су ову палату. И кад се још налази много украса и ликовна изрезаних у мермеру и узиданих у дувуру; много их је разнесено, и непрестано се још разносе.

Ми обично свуда из колонија идемо. Где има што да се види, ту изађемо из кола и гледамо. Владика не може много да иде пешке. Кад седимо у колонијама, омијрамо се од ходанија по галеријама и црквама. Може се и из кола много којешта видети, особито тријумфалне кације, обелиски, пијаци и на њима чесме. Пијаци има у Риму око сто педесет и све су окружене лепим палатима, украсиене статуама, обелисцима, чесмама и нтд. — У колонијама возимо се обично полагано. На многим местима зауставимо се и гледамо из кола. — Свиђали смо у хришове Јупитера, Фортуне и Минерве, које су стари Римљани својим боговима пре две хиљаде година издвали. Сви они, и још толико стари храмови који само нису сасвим срушени, претворени су у цркве и манастире. — Гледали смо остатке старинских кулутила. Римски

императори подизали су за проста народ купатила уред Рима. У томе су тражили популарност; требало им је да се допадне народу. Они су јавно купатила као и сва друга здања и зграде украшавали статуама, мозаиком итд. — Најлепше статуе, као што је Лавком, Аполон и још гдекоје, нађене су азтрпене у оваквим купатилима; а и сама та купатила била су азтрпена и нека су тек у новија времена нађена и откопана. Јавних купатила у старом Риму било је много, и врло су велика и пространа; најзнатнија су: Агрипина, Трајаново, Титово, Каракалино. Ово последње тако је велико да се у њему могло хиљаду шест стотина људи сместити и у једно исто време купати. Данашњи Римљани немају ни једнога таквога купатила; купају се у Тибру, где који стигне, или боље рећи, никако се и не купају. Чистоћа није особито својство Такијана. Да није Ускреса и Божића, они се не би видели од прљавштине; уочи та два празника они се шишају, мију, купају, тресу пољаве, крече и перу себе.

Осим државних галерија има у Риму још много приватних збирака у којима се може видети по хиљаду слика од славних сликара. И тамо смо били. Ко би могао проћи кроз Рим да не види прекарне галате као што су: Корзини, Антијери, Фарнези, Спада, Дорија, Боргези, и слике у њима. — На којој год цркви или палати отворим врата, нађеш вајарске и сликарске послове такве да им се мораш дивити. И сами хлазани Енглези спадају с ногу трчећи да све виде. Човек још не зна зашто воли оно што је лепо. Зато што је лепо! То је сав одговор. Путник који нигда није о скулптури и сликарству мислио, кад путује по Италији, сам не зна како се у те вештине заљуби. Непрестано о њима чита, непрестано о њима мисли. И кад слава, о њима свега. По самом изразу слике погађа која је из школе холанаске, која из такијанске. Очи су му већ привikle да разликује једну школу сликара од друге.

Кад се гледањем по жароши уморимо, онда се во-
зимо по околини Рима. Походили смо цркву Светог
Петла, до које смо се готово читав сат возили. Тој
цркви има хиљаду и пет стотина година. Много је
дуга горела, и од варвара, особито од Сарасена, пла-

чивa и ruševni. Jednput udarno je grom te je zapla-
 amo. Tu počinje telo svetoga Pavla, a glava mu je,
 kako kažu, u Adgeranskoj crkvi u Rimu. Nedaleko
 od ove crkve ima druge tri crkve, na onom istom
 mestu gde je sveti Pavle posечen. Kažu: kad mu je
 glava na zemlju pala, da je tri puta odskocila od
 zemlje i gde god je pala, onde je izvor vode potekao.
 Kod svakoga toga izvora, koji i danas izviru, kachi-
 vena je po једна црква. One се тако и зову: *Тре*
fontane (Три извора). Светом Павлу, као римском
 грађанину, учинили су почаст те му главу одсекли;
 one друге, као и светог Петра, разапели су на крст.
 Ова Павлова црква сад се оправља; врло је велика
 и кад се сасвим справи, биће прекрасна. Цело като-
 личко хришћанство позвано је, те су тако из читавог
 света дошли прилози и милостиње. Велике су се
 суме скупиле. Стубови што су донесени из Египта
 још леже неподигнути. Милоне ће ова црква стати,
 Ah, колико је сирота из целог света одвојило за-
 гај од уста својих и своје деце и овамо послало да
 се половина од тога новца потроши на раскош
 прелата и калуђера, а половина да се изада за овај
 хладни мермер. Како сироти да не дају кад се иште
 у име благога Исуса Христа! Како да не дају кад
 знају да је тај у чије се име иште и проси био нај-
 већи заштитник сирота, делом милостињу и учео
 друге да тако чине. »Ко има две хаљине, нека једну
 доклони ономе што нема!« Он је основао редигију
 љубави и милостиње.

У цркви код Капитола, пред олтаром светог Јо-
 сефа, гроб је Катарине, босанске краљице. На ње-
 дој надгробној плочи сада стоји само латински
 натпис, а пре је, као што нам кажу, био и српски
 натпис Ђурићевским словима. По жељи Владичиној
 претписао нам је г. Бурчић тај српски натпис из књи-
 ге «Иза Казингра», реда светог Франје, печатане у
 Риму 1736. године. — Тај натпис овако почиње: «Ка-
 тарине, краљица босанска, Степана Херцего од свето-
 га Саве, од порода Јелене и куће цара Степана рође-
 на, Томислава краља босанскога жена.» Одатле се може
 даље видети колико је година живела и да је у Риму
 умрла 25. октобра 1458. године. — Њена ближа исто-
 рија и савка може се мићи у књизи Гваданја.

Све смо видели, но жвалости наше — нисмо видели палу. Владика неће да му иде, према би га пала, као што нам је дошло до знања, примно како он хоће. Владика није у Риму готово ником ишло у посету. Њему је долазило више экзаменитих и великих људи, особито Руса, међу којима је био руски посланик и кнез Чавчин, стари Владичини познаници. Многи братри и свештеници из Хрватске, Славоније и Далмације, који се овде по манастирима или иначе у служби налазе, походе Владанку. Они се врло радују кад виде како Владика, независно од вере, говори о родољубљу и о јединству нашег народа. Оних виде да вери није противно љубити свој језик и свој народ. Година 1848. није прошла без користи; она је у сваком словенском срцу подигла олтар народности и ужегла кандило пред њим. Свуда се понављају речи: не гледајмо ко се како крсти, него каква хрв у његовом срцу тече.

XIII

У Риму, априла 1851.

Скоро ћемо из Рима поћи. Треба даље ићи, Италија има још лепих вароши. Италија има још лепих слика и лепших река него што је Тибар. Ове последње дане нашег бивања овде посветили смо околини Рима. Но ипак, нигда не можемо проћи поред Петрове цркве или поред Колосеума, а да се не зауставимо и да их не гледамо; нигда не можемо проћи поред Ватикана, а да не свратимо и «Преображење», ту последњу и најсавршенију Рафаелову слику, не видимо. — О околнама Рима ниса се толико говорити колико о Риму, али има много што заслужује да путник у својим кратким белешкама спомене. Ја ћу их сасвим изоставити. Владанка право има кад каже да ће Рим и његове околине трајати још хиљаду година и хиљаде путника још ће их описивати. — Ја ћу само о Владици да пишем. О његовом путовању по Италији нико други неће писати. Његово трајање на земљи кратко је.

У Риму послужиао је Владанку и добро време и добро здравље. Откако смо овас, нити је било облач. нога дана, нити се Владанци враћао кашаљ. Поред свега многога хладна и вожења, никад се није поту. жио да је уморен или да није могао спавати. У Неа. пољу много је ноћи због кашља провео седећи у сто. лини. Гледање знаменитости по Риму врло га занима. Цркву Светог Петра сак је премерно корацима и ка. зво ми да залишем. Има дужине 184, а ширине 140 корака. Кад смо изашн Рима једном у пољу били и толико корека преисрели и означили, нисмо могли веровати — тако много простора заузме читава љива. У цркви Светог Петра као особита светниња чува се ланац који је свети Петар у Јерусалиму у тамници био везан. То је онај ланац што је у нашем народу познат под именом Часне вериге. У календару, у ме. сесу јануару, љима је посвећен један дан. Сећам се да кад нас мнози разбирају кад су Часне вериге да се не би огрешили и у тај дан штогод радили. Тај ланац чува се као светниња и стоји у ковчегу свагда под кључем. Калуђер кад га показује отменим пут. шцима, са великом пажљивошћу отвара скрињу, види ланац ко тамука, и са особитом побожношћу и смиреншћу приноси га поклоницима те га они, кле. чећи, са скрштеним рукама, целивају. Кад је калуђер донео Владанш ове вериге, Владанка их одмах узео у своје руке, растеже их да види колике су и, чудећи се како су дугачке, рече: »Ала су га добро везали!« Затим их врати одмах калуђеру, који од чуда једва је могао запитати: »Зар их неће Ваша светлост исля. вати?« — Владанка му, показећи, одговори: »Црногор. ци не љубе ланце!«

При првом уласку у Петрову цркву сердар Андрија вустиван се на вратима, скиде капу, прекрсти се, и гласно рече: »Простих вас, мајко, цркви моја на Це. тинју, не улазим да се поклоним него да се нагле. дам«. Владанка се осерне и повика: »Улази, чоче! Стало је цркви на Цетинју куда холи Андрија сердар!« — »Ја мислим, господаре«, настави сердар, »да ће јој бити жао што улазимо у туђу цркву.« — Че. сто смо се разговарали и о црногорском светом Петру, струци Владанчином. Особито Буки, који је код њега саужио, много ми је причао о њему. »Он је светац!«

често Бука говорише, »Још док је по земљи ходио
пишаше се посветити. Што рекне, оно се догоди. У
последње вријеме нико није знао шта је јео и од
чега је живио; само један стари калуџер, Рус, у јед-
ном малом затвореном лончићу свагда му је нешто
хувао и то је свети Петар и обједовао и вечероа.
Нико није знао шта је то. Још за живота његова
писмо га друштво звало него «свети владика». Бојали
смо се његове клетве више него оштре сабље.» Један-
пут, кад смо излазили из Петрове цркве, рече: »Ја
мним, господаре, колико гођ ови свети Петар може
код бога учинити, толико може и овај наш што је
на Цетинју!» — Владика се слатко насмеја, па му од-
говори: »Баш и ја тако мислим, Буко!»

Нисам Још ниједне речи написао о цркви Светога
Јована, која је после Петрове цркве највећа и нај-
значајнија. Она се обично зове Црква латеранска,
по имену једног хришћанина Латерана који је на о-
вом месту, где је ова црква подигнута, погубљен, што
је био у завери против Нерона. Ово је катедрална
црква свјег папа. У њој они највише служе. Наро-
чито кад нов папа буде изабран, у овој цркви држе
се највеће церемоније. Препуна је разних украса.
Стубови и статуе не могу се прбројати. Свад се ви-
дан скупоцепа позлата и врло лепа мозаици. О знаме-
њитости, светињама, и гробовима ове цркве нећу
говорити; јер не бих знао одавде ћу почети и где
ћу се уставити; само ћу споменути да се ту чува и
да су нам показивали трпезу на којој је Христос
са апостолима тајну вечеру држао. То су две хре-
стове, прне, доста дебеле даске. Пре су биле оковане
у дрвну, сад је сребро скинуто да се даска боље
виде.

Одмах како смо изишли из цркве Светога Јована,
дошли смо пред широке и дугачке степенице од белог
мермера, и то је као нека црква, али она је само из
ових степеница. На степенелицама тим видели смо три
човека и пет жена где се на коленима пењу. Једни
су већ били на врху степени, где има један олтар.
Видели смо и једно куче где се лење са својим гл-
дом. У дну ових степени, којих има 28, седе један
калуџер за столом, на ком има икона, и прими мно-
стину. Владика га запита: »Шта вам је то?» Калуџер

оном господину; он ће то врло радо слушати и све ће записати.» И тако сам ја морао оставити даље гледање по цркви и слушати причу како се светоме Албернију и светоме Патрицију, пре хиљаду и пет стотина година, једне исте ноћи јавно анђео и казавим да знају цркву омаде где сутра наћу да је пао снег, и да црква буде онолика колико места притисне снег. Кад они сутрадан наћу, заиста наћу да је снег, и то усред лета, на овом месту пао. Тако они одмах настану да се ту знад црква и зато се ова црква пређе звала «Снежна Марија». У овој цркви има један камени стуб, он је пребијен. Казују да се тај стуб омад, сам од себе пребио кад је Христос на крсту издихао и када се земља затресла и многи мртваци из својих гробова устали. Овде још показују и онај камен на коме су војници бацили коцке да Христове хаљине.

Више смо пута свраћали у једну капелу, под једном црквом где је гробница неке богате талијанске породице. Ту има врло лепа група коју је Бернини изрезао и израдио од белог мермера; а то је како Христа скидају са крста. Христос је од једнога комада мермера. Не треба проћи кроз Рим а ово не видети. После Рафаелових послова Владика је ово најрадије гледао. Краљеви могу овом мермеру захитети; кад они буду прах и pepeo, овај камен стајаће овде и на слављати људске погледе својом дивотом. Човек док не види овако израбене послове, не може себи представити да хладни камен, кад прође кроз веште руке, може пробудити у срцу људском најнежнија и најузвищенија осећања. Овај мермер ствара више хришћанске љубави и праве побожности него све предике језуита. Мермер ћути, али ви читате из њега најлепшу песму, последњу сцену највеће трагедије. Црте Христове, на камени изрезане, говоре. Нема онога идолопоклонника, нема дивљака који би у ово мученичко Христово лице погледао а да не осети тугу и саучешће.

У цркву Светога Онуфрија, која је подалеко од Рима, ишли смо само стога што је ту сачуван славни талијански песник Торквато Тасо. — Мала мраморна плоча, с леве стране, означава ово знаменито место, гроб великог поэта, коме се путници са

особитим поштовanjem приближују. Чудновато је да у Италији људи велики и славни због својих заслуга и дела немају лепих споменика, док се на гробовима налазе многи други изванредни људи блиста карарски мермер на коме су Бернини, Канова и многи други уметници своју највећу вештину показали. Но поштовање гледа и уважава овамо статуе на гробу, а овамо оне што леже у гробу. Многе смо лепе споменике гледали и дивили се, а нисмо дотлазили на чијем гробу стоје. Нап, ако нам је и казано име, ми смо га заборавили. — У овом манастиру живео је Торквато Тасо један месец дана, па ту га и смрт нашла. Калуђер нас је водео у његову собу у којој је умро. Ту нам је показао његову столицу, сто, дивни шта. — Све је изгледало сиротињски. Дале, показао нам је и његов бео појас. То се држи у једној штупи и кроз стаклени заклопац може се видети. Владика рече калуђеру да отвори, што калуђер, после малог затезања, и учини. Владика, пошто је разгледао овај појас, измучи један комад из њега: »Верујем«, рече »да је ово заиста његов појас и ово ћу да узмем за спомен«. Калуђеру то би врло немало, јер вели, његова ће душа патити; то му је дато на амалет да чува, али најпосле, вели, — таквим великим путничким као што је Његова светлост не сме замерити. — При нашем поласку калуђер, непрестано жалећи за омик кончићем, рече: »Верујте ми да би Биглези за такав један кончић дали сто дуката«. Владика, међући се у кола, рече ми: »Подајте му један тлајер«. — То је прва милостина и дар што смо у Риму учинили. Кад штогод по црквама гледамо па кад дођемо, ја сам с почетка често упитао: »Хоћемо ли, господару, штогод дати овима?«. А он је обично одговорио: »Ти подај, ако хоћеш, а ја имам коме бољем и потребнијем из Цетинју дати«. — Са брега иза коме је тај манастир врло је леп изглед. Целим путем до Рима Владика је држао онај Тасов кончић међу прстима, покаткад га загледао и говорио о послији тлајанској. Кад дођосмо у Рим, он га поклати вели, јер, вели, ми колико да га чува, омет ће га изгубити.

Једно последовно била смо изван Рима, на брегу што се зове Маријус, где има један манастир и према њему пространа тераса одакле је врло леп изглед на Рим и на све околине. Кад смо се предвече враћали кући и улашом близу моста Сан-Анџело возили, наједанпут наш кочијаш притера кола крају и заустави, скочи доле, отвори врата на кируцама и брзо рече: «Благосиља, заповедајте изаћи!» — «Зашто?» упита га Владика лачубеко. «Иде», вели «свети отац и сад ће ошуда да прође.» «Па нека га нек нас!» — одговори Владика, «он има свој пут, а ми имамо наш.» Г. Ђурчић, који је седео с нама, одмах је изашао из кола. Кочијаш, кад види да Владика седи и не помиње се, улази се, боји се сам себи да не буде кажњен. И он и т. Ђурчић кажу нам да је обичај и наредба да сваки на ногама напу дочека док прође. И да би уверили Владика да то сваки чини, кажу му да и сами причеви и највећи енглески лордови изиђу из кола и стоје на ногама док свети отац не прође. Владика беше криво толико наваливање, па, затварајући врата на колима, доста срдито рече: «Божа ти зјера, ја не дођу срамотити оно мало црногорскога народа. Нека иде папа својим путем, нека слази с кола ко му је до сада слазно, а владика црногорски заиста неће.» Владика је седео у колима с оне стране с које ће папа да прође и тако је од њега не бих могао видети ногу, јер су кола затворена, а мали су прозори на њима. Папа је још полако био. Ја рекох Владика: «Да изађем ја из кола да могу боље видети ногу?» — «Може ти бити!» — одговори ми Владика. Кад изађем, видим папину пратњу где се прикучује. Полагано сви нају ногу пред ногу. Напред ишло је на хорњима неколико оклопника, затим су наступила једна кола са четири лепа и богато окићена коња. Кола су била врло велика и сасвим отворена. У њима је папа седео сам и на обе стране благосиљао рукама, а свет се поклањао, и већи део различите челази, што се на тој улици десило, био је на колена. Поред кола јахало је неколико официра са сабљама у руци. Папа је имао на глави ову милу хапу што обично бискупска носе под шеширима. Он је доста стар. Лице му је пуно, округло и лепо; црте су му пуко израза и достојанства.

Када прође, опет убосмо ми у кола и продужисмо наш пут. Владика нам, смешићи се, каже: »Један од оних што нау напријед, кад је био према мени, маше др главом за знак да изађем из кола; а ја», вели, »њему махну два-три пута руком за знак да иде својим путем — Владикци беше мило што је овом приликом видео папу. »Бари, вели, »не може нам се она восторница казати: био у Риму, а није видео папу.«

Преко Тибра, који је мало већи од нише Арноа, само не тече онако брзо, прелазимо сваки дан. На њему има неколико мостова; сви су из старих времена. Ми смо највише нишан преко моста што се зове Сан-Анђело. Према њему стоји тврђиња која се исто тако зове. То је велика, округла кула. И на тој тврђињи и на мосту има кипова који представљају хришћанске анђеле. На мосту има такође две лепе статуе светог Петра и Павла. Из те тврђиње има тајни пролазак у Ватикан; а то због тога да би свети отац, кад се побуне против њега, а што често бива, могао утајити и заклонити се под крила светог анђела, иза топова те тврде куле. Ни њему не помажу свагда долитице.

Владика је ишао у Ватикан где се новци кују. Ја истражи тако ишао. Пратио га један овдашњи цртач, који му је нацртао Обилна медалју. Владика у ковчару жели да наручи нове медалје.

У Риму има свега три стотине и шездесет цркава, кадубера има на хиљаде. Сиромаш Берлин! Куд ће његова јеретичка душа! — Три пута је већи од Рима, а нема више од шездесет цркава и нема ниједнога високог торња. Он је отпадник од Рима — не верује у књижу светљу. Папе непрестано жалосе за тим својим изгубљеним стадом; особито за стадом са тако добром вуном. Берлин има три стотине и шездесет великих и хиљаду малих фабрика; Рим нема ниједне, осим ако ћемо међу фабрике бројати неколико магаци где се праве ликери, чоколаде, рукавице, фалшиви блесер, мирисави салуници и неке свилене ствари. Нигде нисам видео да каква велика машина ради или да се какав високи димњак над фабриком пуши. Народ је у Риму нерадан, хоће да превари, алжљив је, безобразан је, крадљив је — и врло побожан. Да ми није строге цензуре која их чува од јав-

ропских коњига, сви би постали родољубци и — републиканци, а то су већ љапкни противници и отпадници. Такви, као што нам рекоше, има у Риму сада три хиљаде у тамници. У свету га има много намирне и непослушне дече, али он неочекивано с њима управља и влада. Да није овде француске војске те држи мир и ред, папа би се одавно морао сеанги из Рима. Сва таазијанска интелгенција противна му је и ради са свију страна да му се укине власт. Стога је сада овде велика строгост. Само путници уживају потпућу слободу.

XIV

У Риму, април 1851.

После једне шетње на кољима провели смо вече на Колосеуму. Попели смо се на највише нивозе остатке и тамо смо седеали. Испратили смо сунце, дочекали смо звезде. Колосеум ноћу изгледа друкчији. Сутон даје му неку тужну поетску санку, а ноћ га претвара у црно страшно. Путници га радо у то доба походе. Било их је и тада доста. Нишли су и седали по оним каменитим рупима као слепи мишеви. Сви су ћутали као звети. — Владика је био замислаен; из гласкоје речи, којом је своје ћутање прекидао, видело се да је о људској прошлости мислио. А о чему би другом него о прошлости могло човек мислити на развалинама Колосеума, поред кога Рим, тај велики балсамирани мртац, лежи. И за вароши и за државе природа има своје законе. И оне имају своју младост, своју старост, своју сирт. Нинива и Мемфис, оне велике вароши око којих се једава за дак и ноћ обили могло, познају се данас по каменним стубовима што вире из земље; а Лондон, сабор и магацин света, подигао се на оном месту где су онда дивљи зверови своје дефинице имали. Рим што и постао нејак; Марс престало своје дворове у Царо. — Па колико миланона година треба да тако једна варош као што је Нинива и Мемфис порасте до највишег ступња и да са свим својим становницима

твоj, sa svim svojim bogovima i oltarima, i sa svojom slavom propadne? — Ni pune dve hiljade godina! Toliko nije trajalo ni asirsko ni veliko rimsko carstvo. A toliko moze da raste i da traje jedno drvo, jedan grm. — Dolji ne vreme kad ће putnici dolaziti na obale reke Sene i Temze i kopati zatrpano kamenje da pronabu gde je Pariz i London. Uništenje ovako velike varoši, i rasturen jedan mrafnjak — za prirodu je svejedno. Noj su sunce i planete individualne, to su stanovnici ove nezmerne vasele: a ljudi — to su male trunke od praha što padaju na њenu porfiru.

У Колосеуму човек дану види саме нагомилане велике стене: ноћ их све оживи. Уображење нема граница. Преде нама се у мраку јављају сцене које су пре осамнаест векова овде бивале. Внакмо Римљани где на својим местима седе; видимо их како се мичу и једни другома шапљу, нестрпљиво очекују почетак ужасне представе; осарћу се на ону страну одакле ће искочити дивљи зверови. Други, по средини циркуса, као сивка тамо-амо пролазе. Spreмију. У царској ложни видимо два императора са својим лаворовим венцима. Они се не помичу, као да су кивови од камена. У дну Колосеума црни се једна топка људи. Они сви стоје. Очекују на неку команду. То је стража Домицијанова. Њихови оклопи и штитови светле се. Даље ништа не може да се распозна: мрачно је. Све је спремљено. Сваког тренутка може борба почети. — Наједанпут са свих страна Колосеума плану бенгалска ватра; музика бурно засвира на весеље, а сви путници што су седећи наоколо пљескали су рукама и подвикивали радосне уславке. У Колосеуму види се као у пола дана. Оба делара, оба мајда Енглеза, оставише своју ложу, бацише своје тоге, своје дугачке струке преко рамена, и силовне у средиште Колосеума, где смо и ми сви већ били, и где беше постављен сто, пун свакојакних јела и разна добра вина. Колосеум и неговне негдашње представе, на које смо малопре мислили, брзо се заборавише, ишчезоше заједно с мракотом. Музика, песме, кудане чаши, загушило је околени на вих. Један велики крст, што стоји изврсва Колосеума, беше врло лако осветљен и дово-

ровним вештем окићен. — Владика и гаскојн путници остали су на својим местима до самога поавска и гасдала су озго како се ми грабно око лавана нечела и пуних чаша. Ову малу забаву уговорили смо пре неколико дана у нашем хотелу. Један Француз, професор из Лиона, узео је на себе бригу да то све спреми; ми остали платили смо заједнички: осветљење, полупане судове и друге ствари. А сваки је за себе платио што је појео и попио. Били су готово сви путници из наше гостионице, осим многих других, званих и незваних. Осветљење није било потпуно, али је опет било лепо. Сви смо били задовољни.

Кад смо отишли, освртали смо се из кола на то место наше забаве. Колосеум се црнео у мраку, као што се црне сви његови варварски векови; само се још један малек жижак из њега видео: то је био осветљен крст на његовој средини. — И после хиљаде година стојаће на том месту крст, та поларна звезда људског осећања, тај фаро, та јасна бухтина на лучини мрака и глуposti. И после хиљаде година људи ће та китити венцима и кандилима; али онда неће бити папа и њихових калуђера; онда неће се са вером простих, побожних људи водити трговина; онда неће људи увијати своје руке око лавног мермера и од њега са сузама просити помоћи у својим бедама, здравља у својим болестима, утехе у својим несрећама, опроштења у својим гресима. Човечанство полако напредује, али ипак напредује. Хиљаде година клавњало се Јупитеру; још три хиљаде богова имали су своју власт и своје роле. Лувени пристери стојали су поред својих идола, славили и узносили њихову власт, приносили жртве и молитве, говорили у име богова оракуле, прибирали и уживали богатства, а у себи смејали се онима који су њиховим речима веровали. И тако хиљаде година људи су у горина и у грешнијима градили златна посредника између себе и бога. Но људи што створе, то и оборе. Оне које су једни за богове прогласили, други су их бацали и уништавали. Како је који бог са престола пао, одмах се видело да нема божианске снаге. Јупитера и Нептуна нема више, и опет гроз и сивају мутље, и опет се из мору додижу

и спуштају владају. Разум човечји све боље умиња; да оно што човек у својим фантазијама и за личну корист неке класе људи измисли — није Бог. Да се није разум људски занимао оним што му је апсолутно немогуће знати и што му не треба да зна, још би се Александар Велики возио на железницима по равнинама Азије. — И подиже се наука Христова из Јерусалима, као сунце из мора, да обасја земљу, да уништи свако тиранство и сваку човекову нечовечност, и да оснује друштво људско на љубави према ближњима. Рим и његови идоли и пристери, потресени из основе таквом истином, затрептаху и расцепише Христи и његове најбоље ученике; а хладњави овији што су у науци Христовој спасење и утеху тражили, побиде или их дивљим зверовима предадоше. Но залуда! Рим је у тој борби пао, неистину говорни. Он и сада ваља. Његово царство даље се сада простире него што је било кад су цезари по његовим ујединав долази. Његово оружје није више од гвозда. Рим, кад је постао немоћан да силом граби, он отима; као болестан лав претвори се у саму благод и доброту, претвори се у светињу. Кад знала да му се узвуда против хришћанства борити, претвори се у најжешћег хришћанина — предлаже Јупитерову статуу у коп светог Петра, кога је он на крст распео; храм што је Помпеј подигао Минерви претвори у цркву што се сада зове Света Марија Минерва; од Пантеона начини цркву мајки божјој и светим мученицима које је он, Рим, поморио; на искришћанске обелиске и стубове подигне крстове и кипове апостола; од Јупитерова храма постави црква Марије Капитолске; а од темпла Аполлона — светог Адолфарија, храм Бакусов посвети Риму светом Стевану, а темпло Дивина Веста — светом Тодору; од темпла Конкордија, што је Камил подигао за спомен помирења између патриција и народа, а где је сенат покатак држао седнице — светом Сергију; од стубова Херкуловога храма подигне цркву светоме Николи. — Рим је прекројно оделу у којој је служно идолима, узео је крст у руке, окренуо се на све четири стране света и повикао: «Народа, ја сам на земљи намесник Исуса

Христа, једнога бога и једнога сина божјег, који је за вас живео и умро. Имам власт отпуштати грехове. Ја сам посредник измеђ вас на земљи и бога на небу. Брига о душама вашим мени је предата; кључеви од раја у мојој су руци. Само онај који у сваку моју реч верује и мене слуша биће спасен и живеће вечно у царству небескоме. Народи, ко се мени противи, тај се противи богу и његовом сину!» И народи, од векова навикнути да слушају глас Рима, поклонили се и рекоше: »Управљај нашим душама и нашом савешћу; ми смо твоји. Моли бога за нас грешне!» И краљевци, видећи да Рим, који је досада господарно и над телом и над душом свих народа, сада тражи владу само над људским душама, нису се противили; њихве душе не требају. И тако Рим цусти и утврди своју владу у пет делова света. То су његове провинције у којима не мора да плаћа и да издржава легионе; он управља онима, шаље им своје наредбе и прима небројено благо преко својих намесника. Две стотине милиона душа његове заповести и данас кључећи слуша. И кад се нађе какав Хус, или какав Лутер и Калвин, те подигне свој глас против Рима, који свагда у име бога и Христа, што год хоће и шта му год иде у корист, говори и заповеда — онда кроз сав свет загрми из Рима страховита реч: »Отпадници и безбожници умножавају се, народи, не дајте, хоће да падне бог!» И на те крупне речи народи полете ка бојишту у име онога који је испрестало говорно: »Љубите своје ближње» — крв се ближњих потоком лије. Слаби човек који није кадар ни једнога мрава да створи, који се једнако моли богу да му помогне — у фанатизму своје ка бојишту мисли да он гле и бори се за одржање славе и престола онога о коме верују да је сунце и звезде створио. А хришћански Рим спаљује и мучи добре, учене и праведне људе, хришћане, исто онако као што их је негда преа ногама својих црвоља као и на дивљим зверовима предавао. Ко је противник Рима и интереса његових калуђера, мада је добар хришћанин, то је отпадник од бога. — Ја говорим о прошаним вековима. — И заиста, да је Христос у то доба повратно се на земљу, не би могло гаташће хришћане и њихове свештенике преобратити у

људе. Основни разума све се боље развијају и доћи ће време, и није далеко, кад ће... али не говоримо о будућности из овога места прошлости!

Ко зна шта би било од хришћанске вере да је зису гондан, или да су у Риму послушали онога сенатора што је предлагао да се Христос прогласи за божанство као што су били Јупитер, Нептун, Вулкан и други, и да му подигну храм и статуу поред осталих својих богова?!

Скоро ћемо доћи из Рима. Све што се имало у њему видети, то смо видели. Једине катакомбе још јасно показују: можда нећемо тамо ни ићи. Владика се грозн од оне подземне таме и од толиких хиљада гробова што тамо леже и са свију страна из дуварова вере. Доста смо видели. Има путника који виде Петрову цркву, Колосеум, галерије у Ватикану, па онда иду даље. Има их који добу те проведу зиму и караван у Риму, па оду а ништа не виде. Такви су рекли. Причају за једнога Енглеза да је дошао у Рим; целу зиму провео у својој соби гледећи само кроз прозор. Никад се није из своје гостионице макао. Кад се спремао да пође, рекао свом слуги: »Доде, кад видиш дакле је црква Светога Петра: да имамо што причати кад се вратимо кући.«

XV

У Анворну, априла 1851.

Дошао смо овде преко Чивита-Векије. Ни о Анворну ни о Чивита-Векији нећу ништа писати. Анворно је чиста трговачка варош, а Чивита-Векија војничка је касарна. Писаћу о нашем путовању. Од Рима до Чивита-Векије путовали смо на колима пуних девет сати. На целом томе путу нисмо видели какву варошлицу или какво угасаније село. А знамо да је Италија добро насељена. Ишли смо све кроз мале брешчице на којима нигде нисмо приметили да когод оре, или иначе да штогод ради. Но знам се да је земља окуда врло неплодна. На средњим пута има једно село што се зове Свети Павле.

Ту смо се одморали и нешто мало обједовали, док су се коњи у колима променили. Локанаа (механа) била је врло прљава и пута беспосличара што седе, пију и свађају се. Ту се Владика састао и разговарао са лордом Хеландом. Он путује по Италији са целом својом породицом. У Чинета-Векхији чекали смо четири дана на пароброд. Доцкад смо дошли за онај што је отишао, а врло рано за онај што ће да дође из Неапоља и даље да иде. То је француско паробродско друштво што овуда поред Италије па до Марсеља вози. — Ту смо провели Бурбевдан, Владичино крсно име. Није нам било дуго чекати пароброд, ходан смо свуда поред мора. Оно је свагда једно исто, али очи непрестано надазе на њему нове забаве. Морнари, који путују далеке путеве по мору и по неколико месеци не виде суве земље, кад у пристаниште дођу и на обалу изађу, опет најрадје спавају, ручају и седе на ономе месту одакле се море види и одакле се његово шиптање чује. Оно је и нас забављало. Но ипак, мило нам беше кад видесмо да долази пароброд који ће нас возити.

Одмах смо ушли на пароброд. Ја сам најдоцније дошао. При уласку сrete ме Бука с речима: »Да видиш јада!« — »Каква јада?« упитам га ја, »Ево, вели, »пун вапор Турака!« И заиста, кад погледам, видим на једној страни лебе три-четири Турчина где стоје, а на другој страни једнога где седе. Били су сви у официјарским или у капларским униформима. Капетан од пароброда одмах је до нас беспуслен стојао и пушио своју цигару. Ја га поздравим и запитам какви су то Турци. А он ми српски одговори: »Путујете ли ви с господаром?« И пошто нам приповеда да је родом из Далмације, да двадесет година путује овом линијом и још није свој језик сасвим заборавио, каже нам да ови Турци путују у Енглеску, нисе производе из турскога царства на светску изложбу у Лондон. Лава што носи те производе отишла је наоколо кроз Гибралтар, а она ће суним, преким путем. С њима путује и један мајор, паша, шта ли је, име му је Осман-беј. »Ја знаме, припададе капетан смеђети се, »ико буду они стари Црногорци, како ће се гадати с Турцима.«

Владика како је ушао у пароброд, сисао је у салон. После неког доба сиџем и ја и наџем га узрх салона, сам сеџи и нешто чита. Сви путници остаџи су горе и хоџаџи на крову лаџи. Ја му каџем какви су Турџи и куџа џау. Утоме и капетан од пароброда (зове се Рочи) обухџо своју стајаћу униформу, доџе и поздравџи Владџку и изјаџи да се врло рџаује што му је у срећу пало да се на његовој лаџи Владџка возџи. Ја каџем Владџци да је капетан Далмџацџи. Владџин бџеџе мџло и наставџи с њиме разгоџор; и кад је доџиџо да он плџви до Марсеџа, предаџе му залџчиџек и адресован на Бџаџиџкеџа у Парџз рукоџпис што је зџмџус о Црној Гори и уопште о срџкком народу напџнаџо, с молџбом да исти рукоџпис у Марсеџу на пошту предаџ, што је капетан врло рџаџо приџто.

Тек што је капетан отиџаџо, ето ти Осман-џеџа и нама у салоџк. Он је такоџе распџтаџо и чуџо за Владџку. Брџни корџаџком, што код Туџраџа само бџивџа кад се примџиче стариџем, преџе преџко салоџна, доџе и Владџин и предстаџи му се. Владџка га прими леџво. Осман-џеџ млад је човек, говори франџцуски и зџлао је учџив. На покуџу Владџичину сеџо је према меџу. При првом џиховом разгоџору ја употреџих приџаџку и поџоџ да изаџем горе да глеџам море и обале и да бџдем на крову кад лаџа поџе. Но Владџка ми врати, говореџи ми: »Нећеш, боџа ти вџера, ићџи: него сџеџан овџе да чуџеш шта ћемо се разгоџварати« — Владџка зна да ја тиџшем путне бџелеџке, а читџво је и неџа моџа печатана путџичџка писма, па је мџслиџо: ако се са овим Турџиниџом штоџода спорџеџа о срџству, неџа има коџда ко ће његовом народу приџати како га на свџком месту, и на доџу и на путу, и на суџу и на води, брани. Ја узџем јџдну малу стаџиџу и сеџанџк.

Они су разгоџварали и Неџаџоџу, о Везџуџу, о излоџби лонџонској и о произвоџима коџе Турџска шаџе на ту излоџбу. Паџа је, то се виџело на њџему, бџираџо рџеџи коџе ће изгоџорити и чуџаџо је Владџичину осџетљџивост. Обоџиџа избегаџали су полџтику. Владџка јеџаџо зџбог тога да се не џути. Но Турџин при поџавску поџрџешџи. Уста да џаџе, и неџотџиџе дирну Владџку. »Босџор је«, рџеџе, »и Царџиград летџиџи од Неџ-

воља, а и кљима је добра: па кад Ваше свјетлост тако радо лутује, зашто који пут не свратите у Цариград? — »А како ће Владика црногорски у Стамбулу доћи кад у Стамбулу султан седа?« — одговори му Владанка. — »Султан би све што је могуће чинио да вам задржавање у Стамбулу буде пријатно«, настави Турчин, и не могаше приметити да се Владанка поче љутити. »Докае тоа моја браћа под његовом владом ништа«, рече Владанка мало јачим гласом, »и немаште се гњече и истребљују. догае се ми не можемо гледати.« — »То су вулци«, одговори Турчин, »и то бива у удаљеним крајевима царства, и преко воље султанове. Султан уводи реформе где год може, но не може све наједанпут.« — Како наједанпут, упита га Владанка »а где су вам пет стотина година у Јевроту?« »Треба признати«, рече Турчин, »да су и народи над којима Турци владају врао сурови.« — Владанка му на то одговори: »Они су пре наше владе били латини; па турске суровости постали су и они сурови. Турци су сметали те Срби, Бугари и Грци не стоје сада на ономе степену цивилизације на коме су други народи. А шта је Турцима сметало, продужи Владанка, »те за ових пет стотина година нису ниједну стопу у цивилизацији ни у човјештву напријед хорвчали? Што су год наплаћ стечено и подигнуто код покорених народа, све су разграбили и оборили; ништа мјесто тога нису подигли. То све показује да Турци под садашњим својим обичајима и законима ништа друго не могу бити него оно што су за ових пет вјекова били. — Па шта им чини мала Црна Гора, те је чепају са свих страна, те се и сада спремају против ње?« — На то Осман-беј одговори: »Ја не знам политичке узроке моје владе, али ипак држим да Турци не иду више за нових освајањем земаља. То је време прошло за Турску. Она се сада стара да се унутра уреди и по томе Црна Гора нема се шта бојати Турака.« — »Ја се Турака и не бојим«, рече му Владанка, »ја се бојим своје браће: Турци нису ништа могли Црну Гору прегазити, али су ме браћа моја често притијеснила!« — »Не разумем Вашу свјетлост«, одговори паша; и замста ни ја га нисам разумео шта хоће тме да каже. »Нису али продужи Владанка,

«Што oni idu u zemlju što su Crnu Goru krvau obilazili srpsko mlađsko svesala, pa me ostavili u otisak za veđim komadom? Niđe lak u Omer-paša, koji vam sada carstvo drži u koji se sada na Crnu Goru sprema, mođ suvarodnik?» — «Niđe!» — «Ogođ, zori paša, u malo mu ruđen udari uz obraze. »Niđe, gostoparu (monsejmer!) Omer-paša je Turčin!»

Neobično luđalje parobroda, koji bese veđ izađio iz pristaništa, prekinde dađi razgovor. Putnik se mnogi smisla su u salon u trađili mesto gde he koji leđi. Talasi lutili su naglo u rebra lađe u svaka je avsa tako iskritala da bi rekao човек: kad he se sva lađa raspastja. Niđe se moglo bez pridržavanja za duvar nigde mađi. Ja pomogneu Vladikin te dođe do svoje kabine, gde je odmah legao u posteđu. Niđe mu bilo dobro. Luđalje lađe smutnalo ga. Morska bolest, kojoj je jako podlođan, veđ mu je počela dostizivati. Jođ nekodiko putnika kuđalo je, neki su jeđali, a neki su veđ u rignali. Svi smo bili nesvesni u bledu. To su pođavi od morske bolesti. Kad dođe na čoveka, treba leđi na lutati, a pre toga najbolje je leđi na čest vazduh. Kako sam dopratio Vladiku do njegove kabine, odmah sam istrčao na krov lađe. Želeo sam da vidim kako sunce zalazi u more. Nođ nije daleko bio, u sunce, što se viđe moru pribliđavalo, tim se brđe ođo kobralo da pada u valove morske. More se sve belelo od svetla. Videlo se kako talasi izdaleka juru kao doplađeno stado belih ovaca na zelenoј livadi. Parobrod je našo kao strela. Vetar je bio udesan. Za parobrod bilo ga je ovoliko kolnko treba, a za putnike bilo ga je malo suviše. U jeđrila su bila razvalta. Teme obično, štede utalje.

Kako sam kiznjo gore, vidim Vukala gde sedi uored jeđnog turskog kaplara. Kad sam bliđe bio, Vukalo mi reče: »Hodi, da vidim čuda!» — »Kakva čuda?» — «Tadađ», veđi, »kako je blizu do mene Turčin a ne smiđem ga posjeđi.» — Ja se nasmeđem u Vukalo produđi: »Moadni te, gospodine, kađi mi šta bi bilo kad bih ja neđta ovdje posjeđao?» — »Ne, govori tako», rekne mu ja, »šta ti znaš mođebiti da on razume srpski.» — »A bogami, ako u ne razumije», odgovori Vukalo, »mi čim je viđe ovo ruđo

и оружје на мени, он добро зна да бих га радо посје-
као. Овдје се језиком ми од Косова разговарамо и
свагда смо се разумјели.» Насред лађе у једном за-
ветришту седео је серлар Андрија и тихо пушкао, а
једна Енглескиња седла је мало даље и црвала га.
У врху лађе капетан се забављао са Буком и врло се
смејао кад га Бука упита: »Богати, капетане, пла-
ћино ли за воду или низ воду?« — Капетан узв
сваку српску реч каже две талијанске, тако да му јед-
ном Бука рече: »А богати, капетане, да си ми све то
на талијанском језику казаш, бих те лакше разумио.«
— Вукало и Турчин продужили су своје разговоре.
Вукало говори српски а Турчин турски, и помажу
се знацима и рукама, па кажу да се понешто ра-
зумеју. Вукало му дао и једну цигару, али немају
огња. Вукало му разјаснио и онај га разумео —
да се мало претрпи, на Косову ће бити доста огња.
Вукалу непрестано смешно и чудно да тако близу
њета Турчин седе, а не сме га посећи. Откако се ро-
дно није тако близу Турчина видео. Свагда су се на
пушкомет даљине гледали. »А како би било, вели,
господине, да га не сијечем него да га узмем овако
за ноге па да га претурим преко ове греднице у мо-
ре?« И како је говорио, тако је и рукама показивао.
Сви путници, што су се ту десили, лако су могли
погодити шта би Црногорац хтео. Сви смо се сме-
јали, и Турчин се смејао. Разуме се да је то све била
шала и да је он, по свом начину, одговарао на Ву-
калову шалу.

Кад је пала ноћ на море, свали смо отишли у сво-
ју постељу. Пароброд је путовао сву ноћ. Но и сун-
це је сву ноћ путовало. Оно је дошло у Анворно пре
нас. Кад смо се пробудили, видели смо га како треп-
ти на зеленим брешњиника што су нагледали као
шума од самих маслинових дрвета. Његови су пу-
теви дужи, али бржи. Кад смо изишли горе на кров,
наш је пароброд већ стојао у пристаништу. Прво
што смо на обали видели биле су аустријске страже.
Ходају с пушкама на рамену, тамо-оно по белемима.
Анворно припада Тоскани. Због прошлости немра
аустријска војска заузела је важнија места и чува
херцега од његовог народа. — Владнику је целе ноћи
мучила морски болест. Није могао спавати него је

само лежао, жмурео и ћутао. Вука је често обилазио га: ака се свагда, одмах, ћутећи, полако враћао. Серавр Андрија обилазио га такође неколико пута, и свагда кад је Владанки дошао, звао га: »Господаре, господаре!« И Владанка отвори очи и одговори: »Шта господаре!« И Владанка отвори очи и одговори: »Шта ти не је чоче?« »Срваши ли?« »Не спавам!« — »Ја ти не могу помоћи!« — »А ја једвако мислим да ми можеш помоћи и то махнито море утишати, ма не хоћеш!«, одговори му Владанка и слатко се насмеја. Серавр се врати, и пошто ми исприча шта му се догодило, рече: »Е, ја му не смејем више ни!« — И тако до Ливорно није га више нико питао спава ли.

Како смо стам на обалу, били смо сви потпуно зарени. Само нам се за неко време чинило да нам се муча земља под ногама. Што је ко више од морске болести патио, тим је већма глад осећао. — Ја сам се с Владанком одмах упутио у варош. Он је желео да што пре дође у гостиницу, да почине. Она тројица остану да пођу са стварима. Нисмо двадесет корака пошди, али нас стиже Вукало: »Не да ми стража, вели »да пољемо с оружјем у варош!«. Ја се вратим, мислећи да ћу то брзо расправити. И официр беше дошао; он говори само немачки. Ја кажем официру да је Владанка суверен у Црној Гори и да је то негова глота. Официр неће ни за шта да ми. Он само каже да наредба постоји и да се туђав не уноси никакво оружје, то је све. »Нека«, вели, »оставе овде оружје, па онда нека иду куда год хоће. Ја кажем то Црногорцима: »Оставите овде оружје, па идите, а ја ћу за пола сата добити допуштење и довести га у гостиницу«. На то они сва тројица углас повикаше: »Бог с тобом! Шта то рече? Зар ми да уђемо у Ливорно без оружја као жене?« — Стигнем ја Владанку па му све кажем. »Е«, вели, »толико сам смјета с њима прошло и крпе ми се то није догодило. Молим вас«, рече, »идите још једном и кажите му да је то оружје њихова униформа и да су они у својој земљи официри као и он. Нека их пусти, ја узимам сву одговорност на себе. А ако му је и то мало, нека пошаље једног свог човјека с њима док извадимо допуштење.« — Ја се одмах вратим и то све кажем официру на стражи, а он једва те једва: »Наји, наји — не може никако бити.«

Владика, кога сретнем да се полако враћа, кад чу да нема помоћи, излутн се, и седајући у чамци да иде преко канала генералу, рече: »Е, бих се заклео да је тај официр Славеник!« — Кад се вратим стражи, а Бука и официр пола у шали а пола у озбиљи претпору се. Официр говори неко словенско наречје. Бука му каже: »Пусти мене, капетане, да идем, да није господар сам, а ето држи ову двојицу у завози.« Официр му одговори: »Извади тај јатиган, па иди!« — »Ово кад се год извади, вјере ми«, Бука му рече, »полети једна мртва глава!« — А сердар Андрија припаде: »Није нам извадио из појаса оружје силања Отмановић за пет стотина година, а ти, ладманине, хоћеш сад да га извадиш.« Уто догрча војник и донесе заповест да се одмах Црногорци с оружјем пропусте. »Е, збогом, капетане!« рече Бука. »Нисам ли ти ја казао да ћемо проћи баш с оружјем?« — Генерал Кренина молио је Владикау за опроштење и допратио га собом до гостионице.

Ливорно је доста велика варош, има широке, лепе уличи и врло добро пристаниште на мору. Неколико канала, по којима плове лађе, проведени су кроз варош. Између осамдесет хиљада душа, што живе у Ливорну, има самох Јевреја око двадесет хиљада. Велика је овде трговина са зејтином, јер по свој околини ништа се друго не знам него вичито зелена маслинова дрвета.

XVI

У Флоренцу, маја 1851.

Од Ливорна доведе дошао смо железницом. То је једина железничка прута у овом крају Италије, па и она се пређе за три сата. Предела куда смо прошли врло су лепа. Долина кроз коју тече река Арно пуна је сваке красоте и младине, особито у ово доба године. Све је самим цветом покривено. Можда није нигде није пролеће тако весело и шаробито као у околини ове вароши.

пوماже. У Италији има 3500 манастира, и шездесет хиљада калувера и калуверница. — Карактере нико не уме ниш да хоће да негује. Од толико векова само по неколико књижевника, по неколико песника и патриота боре се и један за другим пропадају. Они су у свој Италији, осим Пијемонта, томеци, зетварани, изгнани. Ко зна хоће ли њихови труд и клада бити од користи њиховој постојбини! Али горак је плод што су га они лично пожњели. Њихово отаџство не поступа с њима очински.

Сва је Италија поцепана на мале државе и на династије које имају своје засебне интересе. Свака та држава има своје строге границе, своју историју, своје новце, своју особиту политику. На границама њихове државе једном путнику задржа цензура неку француску књигу само зато што је имала црвене корице; сумња је била да се у тој књизи ће говори о црвеној републици. Није слободно ни црвену мараму око врата носити, и то је знамење револуције. Срећа је још то, те све мале државе имају један књижевни језик. То ће их икожебити довести до државног јединства за којим сви патриоти жуде. Међу немачким државама нема тако велике разлике као међу талијанским. У Немачкој путник и не примети кад пређе из једне државе у другу. Италијани сувише мрзе Немце и све што је немачко. Код Немаца не види се да има жеље спрам Италијана.

Пре више година у околним Рима хаставио се боше за време један немачки принц, учен и мудар човек. Он се упознао и живео у пријатељству са многом талијанским великашима и богаташима. Заједно су ловили и чистили се. После неког времена науме талијанска господа да исмеју Немца. Један богаташ позове принца на забаву и гоубу у своју палату. После лепе вечере давана је у домаћем позоришту представа. У тој представи исмевани су Немци. Ту су они представљени као глупаци и плашљивци: представљало се да бива како лет Немаш с пушкама нау на једнога зеца, па од страха заклањају се један за другог; како у рату, кад се битка започне, илчу својим непријатељима: «Не пуцајте,

мермера и бронзе, различите судове од пичеше земље и друго којешта тако начине као да им заоста
 она ништа од две хиљаде година; и продају их пут-
 шћинима, нарочито богатим Енглезима, за скупе нов-
 це. Није доста Таалијана који од тога живе. Често
 најбољи антиквари у Лондону једва могу познати
 да то нику старински предмети. Нема путника који
 ће из Италије поћи а да не понесе собом штогод за
 спомен од старинских римских ствари. Енглези су
 врло закесени за тим. Владика ништа није хтео ху-
 пити од тих старина. Ја сам их имво прихватио; из
 сваког места понео сам по штогод. У Риму, за три
 таалра, један Таалијан одбио је од Цезареве палате
 лепе мермерне украсе и донео ми. Кад их Владика
 виде, он се насмеја, па рече: »Што ће ти то каме-
 ње?» — Ја му одговорих: »Хоћу да понесем за спо-
 мен: свакоме овом камену има две хиљаде година.»
 — Владика се опет насмеја, па рече: »У Црној Гори
 све је камење старо милионе година; доби па товари
 пуне лабе, ништа нећеш платити.» Нато Буча весело
 узвикну: »Богамн сам му, господаре, и ја то исто
 говорим. Што он гадеа на Инглези? Инглези су ма-
 лити, али имају малитијех новаца.» Ја их посаушам
 и при поласку из Рима целу ту своју збирку продам
 једном путнику.

Стари Грци оставише су у Италији многе и лепше
 споменика исто у самој својој земљи. Како у Риму
 тако и овде нашламо многе њихових ствари. Оне
 два коња, две на свету најстварније и најлепшије
 статуе што стоје на монтекавалској пијаци, то су
 од Фидија и Праксителя; она два лава на степенима
 Капитола од грчког су мајстора. Исто тако и лепе
 статуе Кастора и Полукса Грци су начинили. Кад
 отворим књигу да дознам ко су били архитекти
 Пантеона, купатила, палата и других знаменитих
 грађевина, видећеш грчка имена. Ко потражиш да
 знаш ко су били учитељи највећих римских писма
 и поета, видеће да су то били сами Грци. — Римля-
 ни су само војевали. Сваког другога залапа они су се
 стицали. Све су остављали својим робовима — Грци-
 ма. Они су им и судачи скретама и делу васпитавама.

У Флоренцу, маја 1851.

Овак смо одсеан у лепој гостиници «Италија». Како смо дошли, гостиничар је отворио пет најлепших соба и ишво је пред Владанком и показивао му редом: «Ово је свлака за пријем, ово је соба где ће Ваши светлости спавати, ово је кабинет за обавешање!» — па у исто време поброји неколико дерџета, кнезова и дорадова који су у тим собама седели кад су у Флоренцу били. Владика видя да ће то прескупо бити, па му смешели се рече: «Оставите ми те собе кад вак они опет дођу. Они узимају од народа напретак, а ја што уштедним дајем народу.» Затим гостиничар отвори друте, такође лепо и богато намештене собе. — Ја како сам путовао за себе и о свом рачуну, узем собу на трећем кату, одакле се види сва варош што лежи са леве стране реке, а река Арно тече испод мојих прозора.

Како смо се сместили у хотелу, омамак смо узели кола и ишли по вароши да гледамо знаменитости. И овак су нас највише занимале галерије слика. Сваки дан гледамо по нешто друго, и овде смо нашли доста Рафаелових дела. Има такође прекрасних статуа од мрамора и бронзе. Овак, као у свакој талијанској вароши, многе су цркве: има их управо 87. Највећа је и најлепша црква Света Марија. Она је и својом величином и лепотом монумент тринаестог века. У њој може да се смести 24 хиљаде људи. Кубе јој високо 380 стопа. Пред црквом показују једну стену на којој је обично седео песник Данте, па гледао и дивно се овој грађевини. На једној пијаци подигнут му је леп споменик. Он је овде рођен, а сахрањен је у Равени. У цркви Санта Кроче (Свети крст) видели смо лепе надгробне монументе Галлеја, Микел-Анџела, Алфијера, Фантона и многих других. Заустанисмо се дуже при једном споменику, који изгледа као каква олтар, а све је од самог карарског мермера. Прекрасна статуа ту, па његовом гробу, представља политику, која у једној руци држи негову слику, а у другој тиразије. На истом тиразијали стоји с једне стране мач, а с друге стра-

ме једак завјутајак хартије. Испод тога споменика
 стоји написано: »Нема довољно квалитета да се
 лако именује. То је био Никола Макијавели. Триста
 година размишљају о њему мисле. Велика га осуђује;
 сматрају га да је он својим књигама учео тирани
 како треба да владају и да се на престола држе.
 Не биде рекло да су сви Талијани о њему тако ми-
 сдани. Био је добар талијански патриота и републи-
 канца, и због тога био је гољен; љубио је слободу,
 и због тога је био лишаван слободе и затваран. Био
 је у флорентинској републици и први државник; на-
 писао је и више лепих ствари, особито је писао
 вештину у писању историје. Ко зна зашто је написао
 ону књигу по којој данас сваку лукаву, себичну
 и несавесну политику називају његовим именом.
 Многи врло научени људи писали су доцније да је
 он, баш тиме што је у тој својој књизи представљао
 како треба свак тирани без икаквог обзира да вла-
 да, желео својим земљанима Талијанима ови отво-
 рити да се од тадашњих својих угњетача ослободе.
 Но човечијем језику требала је једна реч којом ће
 сваку несавесну, неморалну и бездушну политику
 означити, и створно је реч: макијавелизам. Његови
 савременици и многи познаници, који су га као ро-
 дољуба, подгенога карактера, описивали, да устану
 сва из гроба, чудан би се како је мемико значење
 скопчано с његовим именом.

Све земскије цркве, мостови и велике палате
 у Флоренци зграде су пре четри стотине година,
 у оно време кад је Флорентинска Република цвела,
 кад се она у свему могла равнати са Венецијом
 и Беновом. — Флоренци као државу, као слободну
 и јаку републику, споменика историја још године
 1198. Одмах после тога доби почели су направити
 фланамачи зграда, вештине и наука. Године 1436. ос-
 нован је универзитет; године 1582. основана је Учени
 академија круска (мекенје), која се само тим за-
 нимала да право бршито (језгру) талијанског језика
 одваја од мекенја; и тако пронаштен флорентински,
 тоскански језик, постао је лепи књижевни језик
 целе Италије. На том језику писали су Данте, Пе-
 трарка, Макијавели, Бокичо и сви најбољи писци.
 Право знају они што ову верски називају талијан-

пишем цела је варош знала да је он ту. Новике су
 јавиле да је дошао и гас је одасео. Гоммас света сваг-
 да је био пред гостиницом кад смо излазили да
 седнемо у кола. Свак је желео да види »принципа
 од Монтеграда«. — Тој радозналости много је при-
 ноо и један допис из Рима који је пред наш долазак
 изишао у одашњим новинама. Ми смо још путем
 читали тај дугачки допис који се најлепшом хвалом
 говори о јуначкој Црној Гори и о њеном владаноу
 који је у својој земаљи »главар војске, правде, кри-
 ве и књижевности«. На више места срачује га с
 енглеским песником лордом Бајроном, који се у
 овим крајевима Италије дуже време бавио и о коме
 се и данас погашто прича. Описује га као пребогата
 кнеза, коме се сва пратња у самом сребру и злату
 блести. Вели да има свој пароброд на коме путује.
 Прича да је једном у млађе доба са четом од педесет
 Црногораца, првобучен, путовао кроз турске зем-
 ље да види Косово, на су га Турци позвали и сла-
 ном војском опколени, но он се јуначки кроз њих
 протукао и здраво се у Црну Гору вратио. Дале
 вели: »Бије пушком као Бајрон, прави лако стихове
 као Бајрон, љуби Италију као Бајрон, суморан је
 као Бајрон«.

Ко изближе познае Владанку, знаће да између
 њега и Бајрона нема никакве друге сличности до то
 што су обојица, сваки у свом народу, и сваки на
 свој начин, велики песници. Бајрон је лекомислено,
 будалњиво, раскошно, сујетно створање, највећи поет-
 ски дар, размажен богатством и господишћом своје
 родбине. Гора од постанка, мрзео је на свет и на
 своју постојбину Енглеску. Суморност и несталност
 пратили су га још од детињства. Осећао се да је
 потпуно несрећан само зато што по својој буди није
 потпуно срећан. Свада га само задовољство сретало,
 и он ничим није био задовољан. Храбрио је мао на
 једну ногу, и то му је гурчао цела његову младост
 само због тога што није могао играти као други.

Владанка овде никоме није нишво, али су њега
 многи похвалили. Аустријска посланик, барон Цител,
 нубаше га да посети владанца, великог кнеза, који
 недалеко одваде у своје летњем двору седн. Владан-
 ка се извинио својим славним здрављем, али се по

mogao uzdržati da tom prilikom ne rekne: »Ja
 putujem po Italiji samo zbog »mrtvih«, što znači:
 mene živećiju dela onih što su pomrli, a ovi
 ljudi nisu ništa učinili.« — Poslaničnik se osmehnu
 na te речи. Dolazio je nekoliko visokih austrijskih
 oficira, Srba i Hrvata, koji su se ovde desili. Ta-
 kve nekoliko ruskih knezova i bogataša, koji
 ovde neprestano žive, došli su i molili Vladiku
 da se живее у госте, у њихове летње палате. То су
 биле све учтивости мал радозналости; саме етикете
 вступиле су трајање ових посета. Свака реч била је
 намерна. Долазак, одлазак, седање, устајање и сва-
 ко покретање главе и руку било је по неким усвоје-
 ним општим правилима. — Друкчије нас је похвалио
 неки Димитрије, стари стражмештер, Србин из Вој-
 водине. Он, пошто је најпре распитивао да ли смо
 господар, да ли рача, је ли сак, да није у каквом
 послу, — пријави се и уђе к Владци с речима:
 »Чух, вели, »господару, да си овде; и додох чисто
 од српске жеље да знам и да пољубим руку тако
 славнога господара од славне Црне Горе. То нам је
 све што наше имамо! И сузе облише његово јунач-
 ко, обилно лице. Владци су врло дарнуле те речи
 и те сузе. Даво му руку да пољуби, што иначе
 њом ве даје, па му потресеним и невеселим гласом
 рече: »Јази мој народе! Расијао си се по најму у
 тубина; служиш Туку и Манџку, а на твој огњи-
 ту ватра се гаси.« — »Опрост ми, господару, рече
 он бришући сузе, »ја сам се врло растужило: осам
 година нисам био код своје куће.« — »Немамо ја
 живее, одговори Владика, »изгорјела је на Косову.«

Једног дана после подне навезли смо се да зна-
 мо околину Флоренци. Куда смо год прошли, видели
 смо саме баште, цркве и на све стране безбројне
 летње палате у којима живе тосканска аристокра-
 ција и богати странци. Сви брешови покривени су
 зеленим шумом, но те шуме саме су маслике, пини-
 рише, смокве, кестенови и други воће. Овде нема
 астреза. Кад видле мало снега, сва је врло у весе-
 љу и радости. Јер су ретке године кад то бива. Свак
 је рад да види снег на улици, сви трче и трубају
 од. Но та њих радост не траје дуго — снег се тог
 истог дана растопи. И палим расту ову, или не

роде, нема за њих довољно топлоте, оне које африканску врућину. Од палмовог лишћа плету и праве различите ствари. Долина кроз коју тече река Арно је врло плодна; лети, кад наступе жеге, на све стране вода је у каналима те заливљају ливаде, башто и равне усеве. Сиратили смо на оно место где се од сламе плету чувезни флорентински џешкри. Како овде, тако и целој околини праве се различите ствари од сламе. Рекли бисмо да је то опште земникаме свију. Кога год видаш, кога год претнеш путем, сви, и мушко и женско, плету понешто од сламе. И овчар чувајући своје стадо, и госпође седећи на прозору, и трговац пред својим ауџаном, и слаби старац шетајући по парку, и сељанка наући на пивацу — сви плету сламу. Ова мала Тоскана, државица од милион и по душа, прода на страну за петнаест милиона франака ствари од сламе изравенни. Ономе који је тај лак и леги занат увео и овде одомаћено подигли су споменик. Он се зове Микелуччи.

XVIII

У Флоренцу, маја 1851.

Под мојим прозорима шушти бистра река Арно, тихи јутрењи ветрић разноси мирисе џешја; по уличицама врви свет пешке и на хоанма; чују се весели поздравни лепих девојака што на мосту цвеће продају. Сви су путници давно већ оставили гостиницу и трче по галеријама слика, или уживају мајски ваздух у лепом парку Кашини; а ја, поднимљен, седим на прозору. Леги изглед на шарош нимало ме не занима; осећам дуго време. Владика и његови Црногорци прекјуче су отпутовали. Навикло сам био на друштво и на разговор, па ич је сада необично. Међу путницима што су у овој гостиници имао неколико добрих познаника, али то су туђи људи, туђ језик, туђи обичаји. Са Црногорцима било ми је милје и веселије дружити се и разговарати. Нилдове приче о Црној Гори занимале су ме. Путујући у њиховом друштву, чинило ми се да нисам у туђој

земља. Нарочито пажњиво с Ваванком и његовим
 разговори остаје ми као најлепши спомен целог
 живота. — Ово путовање било је као каква шетња,
 као дугачка шетња кроз читаву позитивну прошлост.
 Проћи кроз Италију, то је толико колако проћи
 кроз двеста векова. Сваки век оставио је спомен
 свог живота. Ко кака и проучи све знамените оста-
 тке, чини му се да је живео две хиљаде година.
 Историја без ових остатака претворила би се у
 бесну, пострава би Илијада, о којој се може рећи да
 је сва немјашљива. За славу и великобу латинског
 племени у Риму се подижу из земље горостасни сту-
 бови и споменици, и свакоме путнику јасно говоре:
 овде је светом ваваном. Видети Италију, то је ви-
 дети окрмењену прошлост људског рода. — Рим је
 музика која говори.

Ваванка се вратио у Ливорно, а одавде ће преко
 Венеције и Турина у Венецију. Ја сам у тим крајевима
 већ био. Рад сам да видим Болонју, Ферару, Палову
 и Верону. Зато сам остао овде. Ово путовање има
 своје тежкоће. Ваванка и пуне планине треба прећи.
 Два Енглеза, с којима ћу у друштву путовати, купи-
 ли су ове пружје; јер у тим бреговима има банита,
 најдука. У Ферари велики остати дуже времена.
 Говоре да је то лепа варош и пуна историјских спо-
 меника. То је место где су тракијански песници у
 слободи певали и — у тивници цаквали.

★

При италијанском дошао је десетак кола
 различите господо, а највише Руса, да га испрате.
 Преа гостоманом беше се искупило много света; и
 Дмитрије, стари стрижменштер, није изостао: дошао
 је да последики пут види господара славне Црне Горе.
 Када је Ваванка сео у кола, која су била отворена,
 са њиме страна око њега падало је најлепше фло-
 рентинско цвеће. Сви који су се ту десили подига-
 ли су руке и поздравили га; а Дмитрије стојао је по
 војничком реду и држео је непрестано десну руку
 на својој хаки.

На железници два депутатање поздравиле су Вла-
 вуку: један је био од стране европски, а други од

вече учеше академије. Два руска грофациа предала су му један велики и необично леп венџ од самог пролетњег цвећа. Владанка је савима захвално и сео у кола. Ми смо стојали на петнаест корака према њему. — Кондуктер му приве бације и каже: »Имате још времена. Он ме зовну к прозору од кола, па ми препоручи да пишем у Трст и на Цетинје за неке његове наруџбине и да јавим да се кренуо из Флоренца и да је добро са здрављем. Затим пружи ми још једном руку из кола и јасним гласом рече:

»Хајде поћи равној Шумадји,
 Поздрам ми гуршке витезове;
 Нек' не пишу сабље од Јордана,
 Већ нек' јашу коње од метана;
 На Косову да се састанемо,
 Да ми наше старе покајемо.»

•

Звоно зазвони трећим пут, а крупни глас кондуктера: »Авантиа (напред!) — даде знак те се кренуше. — Када су посадаља кола била према мени, Вукало до појаса промолно се кроз прозор и, машући капом, весело виче: »Збогом! Немој да се ветод изгубиш у ту латманску земљу!»

РЕЧНИК

Агрипа - Марк Агрипа, римски војсковођа (62—12. ств. пре)

Аделаида - сестра француског краља Луја Филипа Орлеанског (1777—1847)

Адио, симор - збогом, господино

Абријак - римски збир (117—138. н. е.)

абдулент - помоћник, малин офицер додасен на службу кнезем официру акустичан - који добро спроводи збир

Амарал - лотски краљ о својоу Рини 419. год. н. е.

авал - дрворед, шеталиште кнебу два реда дрвећа

Авличина Стојановић - збир историјски збир (1761—1831)

Авнијери Виторжо - евалјански збир (1748—1803)

авниел - збир

аврал - кнебојин

Амор - римски бог љубави

амфитеатар - полукружна позорница, слушатица полукружног објекта са степенистим седиштима за публику

антискар - кнежар који тргује старим књигама и рукописима и другим старинама; старинар

Антонио Канова - талијански вајар (1757—1822)

Антонио Корезо - талијански сликар (1494—1534)

Аполон - грчки и римски бог, бог уметности и светлости, бог музика

Арносто - талијански збир (1474—1533), писаније «Бесни Романа»

аристократија - племићки стваљ, племство

Агилд - вој Хунга, напаво и опљачкао Италију 452. год. н. е.

Басмак - степеник
Баја - чувена морска бања на Нерановог врмца
Бајрон, *Џорџ Гордон* - енглески песник (1788—1824)
Бедем - заштитни зид
Бенвенуто Челлини - талијански вајар (1508—1571)
Бернини Лоренцо - талијански вајар, сликар и архитект (1598—1660)
Бенгалска еатра - романтична драма смешана са опером, даје разнобојни приказ
Бокачо Бовано - талијански приповедач, писац «Декамјерона» (1313—1375)
Боком - ребро са лево
Бројанице - миска перла, обично су је носиле свештенице у рукама бројећих механичких перала
Брут, *Маркус Јулије* - римски државник (85—42. год. ст. е.), познат по томе што је убио Цезара у Сенату
Бурбони - краљевски династија (породица) француска, владала су и у Италији, данасно у Напуљу
Вандик - Вил Дик Антоњис (1599—1641), холандски сликар
вапор - пароброд
васелена - восток
Векери — римски богина света и љубави

Веста - римска богиња, заштитница домаћег огњишта
Весталкиња, *Тит Флавије* - римски војсковођа и цар (9—79. год. н. е.)
вештак - употребљено у значењу уметник
Виргилије, *Публије Марон* - римски песник (78—19. год. ст. е.), творач епоса «Енеида»
виртуоз - човек који је у некој вештини или уметности достигао савршенство у сваком вогаду
врети - мотиви се, љубити беспослен
врста - обал употребљено у значењу: оти
втори - други

Гексерик - вандачки краљ, освојио и опљачкао Рим 455. год. н. е.
Гладијатор - обично римски роб или заробљеник, борио у врени; гладијатори су се морали борити између себе или са зверима
грота - пећина, провалија

Данте Алигијери - талијански песник (1265—1313), писац чувеног дела «Божанствена комедија»
дејство - употребљено у значењу чин у драмском делу
депутација - изасланство, посланство
«Долче фар нинтот» - «Садак је перде» — в

тиранијански носачи
дувар - шна

тлмач - књижевство
Троја - преживљава пото-
мак тројанског краља
Тријумф, јуџак «Евеси-
мс»

ураштити - брутоваково
колица, врсосишца

утика - строго прописана
правила у друштве-
ном оклобешу, дворски
обичаји и прошени

уцеленица - екселеција,
светлост, у смислу по-
чесног књиже.

урундасте - војничар

урун - (пљачка, миса што
остане после сагоревања
угља или метала)

ушом - предмет савилог о-
боджавања, натурнородно
савиљене мисли

ушоратор - владавца, цар,
врсосишца

ушоридија - личност, по-
јединачно биће, оно што
се не може носити

ушоридија - шекалов-
ни, учени млади

ушорин - кривак, књижев-
нак, крива свила

ушорно, чоца - «Остани
то, шивачи»

ушорити - члан «Друштва
Нисовца, двалачан чо-
век, дилежер»

ушорин - донос, откритије

ушоритер - врховни бог
старих Римљана, бог зор-
ни и грмљ

Калвин Жан - просветни ре-
форматор у Француској
(1509—1564)

кампања - калуверска
капа, капа свепште-
лица

кантон - округ, област

Кантон - позната тврђава
у Риму

каретин - четрассетодне-
вно санитарско посма-
трање путника из ино-
странства у циљу сире-
чављања преноса болести

кароче - кочије

катакомбе - подземни ход-
ници у које су сахрањива-
ни мртваци

Катон, Марко Порције
Старији - римски држав-
ник и говорник (232—
147)

Караваџо Полидоро - ти-
ранијански сликар (1495—
1543)

Кауричал - један од седам
брежуљака на ком је
Рим саграђен

квартир - стан, пребивали-
ште

кобрасти - котрвати, ву-
тити

Колосеум - велики амфи-
театар у Риму

колосијан - велик, огром-
ан

конзул - чиновник који у
иностраништу заступа
трговачке и привредне
интересе своје земље и
љенца поданика

конто - рачун

кретер - отвор вулкана

Крис Лициније - римски
војсковода, стекао вели-
ко богатство залазом

шваља - пластичних про-
тивника
кубура - мала пушка, ша-
штољ
кужан - зараза, обваси по
околицу

лава - ужарена в тачна
маса која избија из вул-
кана приликом ерупције
лазарони - лежљиви и бес-
посланици у Напуљу и
Спижану, који живе од
просјачева и од тога
што туристима чине са-
тне услуге

Локон - тројански свек-
теник који је одговарао
Тројмаде да не уведу у
Троју дрвеног коња, в
зато су њега и његова
два сина удавили две
змије. Израђено је и чу-
вано вајарско дело које
представља Локона и
његове синове

лауциани - туђинац, стра-
нац

лепта - велика трака на
којој се носи оданко-
вање

Либералиц - слободољубив
човек

Лициније Аукла - римски
ботаничар (108--56. ст. е.),
познат по раскопним
гоубама

литургија - вршење вер-
ског обреда у цркви,
служба, миса

Луј Наполеон - најпре
владар француско
Републике, а затим
француски цар (1804 —
1873)

Лутер, Мартин - немачки
верски реформатор
(1483—1546)

манала - бацила, пубља
манала - дућан, радња,
стовариште робе

Меркур - бог трговине у
религији старих Римља-
на

мозаик - слике састављене
од разнобојног камења
монумент - споменик
мињене - модичене

Нерон - римски цар (54—
68), познат по свирепос-
ти и раскалашности

навалице - овде: намерио
Нептун - бог мора у рели-
гији старих Римљана

несмисленост - неразум-
ност

Њоки Јорк - овде значи
Њујорк

обелиск - високи, обично
четвртаст стуб издесан

од једног камења
Овидије Публије - римски
песник (43. ст. е. до
17. в. е.), писао поэма-
тич „Метаморфоза“
одежда - одећа које носи
свештеници приликом
вршења свеног обреда

Одеон - у старој Грчкој
зграда за такмичење у
весли и музика; позори-
ште у Паризу

Олеер-паши Латас (1806—
1871) — турски војско-
вођа, потурчени Србин
Михаило Латас

Омир (Хомер) - најстари-
ји хеленски (старогре-

ли) басма; сматра се творцом великих слова
»Милјале« и »Одисејет
ахилто - усправно, оло-
мито
оракул — пророштво
ортографија - правопис

Паламини Николо - тали-
јански композитор и
виртуоз на виолини
(1782—1840). Један од
најчувенијих виолини-
ста у свету

Палмерстон - Палмерстон
Хенри Џон (1784—1865),
енглески државник
морнаре - целокупан на-
глед свих предмета у
природи који се могу
обухватити погледом са
шесне тачке

Пантеон - храм у Риму
подигнут у част свих
богова, у њега се сахра-
њују славни људи
партија - странка, партија
парјанци - кримљанска ро-
довна војска у Црној
Гори, таранство, телокре-
вентељ

Петрарка Франческо - та-
лијански песник (1304—
1374)

печатити - штампати

Пијемонт - покрајина у
северозападној Италији,
омирала велику улогу
у ослобођењу и уједи-
мењу Италије

пачидоности - самирети се
у хаџу, хаџовати

Плиније Старији - римски
лекар, природњак и
географ (око 24-72 год.)

Пољтеј - ратски војско-
вођа и државник (жи-
вео од 106—48. год. ст.
ере)

правителство - влада
Прајска - Пруска, покра-
јина, а раније држава у
Немачкој

Прикситељ - грчки вајар
(око половине петог века
ст. ере)

прелат - високи црквени
достојанственик у като-
личкој цркви

пристер - свештеник
муртур - лавиција љуби-
чилоцрвена боја, а мо-
же значити: скупоцена
ткашина ова боје; од ње
се праве бискупске и
краљевске огртаче.

Рафаел - право му је име
Рафаело Санти (1483 —
1520), талијански сли-
кар и архитект, творца
многобројних дела о-
громне вредности

Рубенс, Петер Паул - хо-
ландски (фламандски)
сликар (1577—1640)

Росини Антонио — тали-
јански композитор (1792
—1868)

Ротшилд — члан у свету
познате милионарске и
банкарске куће

Рубикон — стари назив за
реку Фријумичино, при-
току Јадранског мора,
која је некада била три-
инична река и када је Це-
зар прешао преко Ру-
бикона отпочет је тре-
ћански рат. У преносном
смислу истреби Рубикон

животи одлучити се на теко дело, донети смелу одлуку

Сават — савет, веће; означава и дворану у којој заседају сенатори

сердар — покрајински старешина, војвода, талкокомандујући

серкатлија — крајашник, граничар

Сибиле — римски пророцица

соаре — вече, вечерња седелка или посело

стубе — степенице

струка — врста огртача

сува болест — туберкулоза, сушица

талар — стари сребрни новац

Тасо Торквато — талијански песник (1544—1595), мајиско «Ослобођења Јерусалима»

Тацит, Публије Корнелије — римски историчар из II века нове ере

Тевтони — ратоборно германско племе

тима — покрајински; тим

Тимотијан — талијански сликар (1477—1576)

тоге — крутна сребрна дугмето, служила као украс на примама

траторија — гостимошња

уничатак — утисак

фалишиан — алжак

фанатизам — закључавање

Фаро — светљоник, кула састављена на мору

Фидија — грчки вајар (око половине петог века ст. ере.)

Фортуна — римска богиња среће

форум — трг, зборница

франкишкимци — франци, калуђер реда св. Франс

Ханибал — картагински војсководе и државник (247—183 ст. ере)

херцег — кнез

Херкул — највећи старогрчки јунак

Хорације Калент — римски песник (68—8. ст. ере) писао одс

Хус Јан — чешки реформатор (1369—1415), спаљен на ломачи

цензура — оцењивање, званично прегледање ради допуштења или забране штампања неког дела

Цинцинат — римски државник, узор староримске врлине

цирон (а) — дивун

Цицерон, Марк Тулије — римски државник, писац и говорник око 50. г. ст. ере

Шаржедафер — тако се зово отпавник послова у оно време

шмад — керочити путевости грб

шифра — бројка, шифра, тајно писмо писано тајном знацима

ЉУБОМИР ПЕНАЛОВИЋ
ПИСМА ИЗ ИТАЛИЈЕ

Корисник
Марија Поповић

Коректор
Душан Станковић

Технички уређивач
Слободан Николић

Издавач

Издавачко предузеће ПРОСВЕТА
Београд, Асприкова 10

Штампар

Београдски графички завод
Београд, Булевар војводе Стефанова 17

1964